



**AKADEMIN FÖR DE FRISKA KÄLLORNAS
KÄLLRESA 1998 I LANDSKAPET MEDELPAD**

I S:t OLOFS FOTSPÅR



Källguide sammansatt av Bengt Espeby

Förord

Denna skrift har nu kommit till efter ett års förberedelser inför 1998 års källresa till Medelpad. Förberedelserna startades tillsammans med Ragnheidur Olafsdottir och fortgick, sedan Ragnheidur (Heida) flyttat till Island, tillsammans med Lars Wikström. Lars hade på Ragnheidurs initiativ fått ett sk ALU-jobb att inventera just källorna i Medelpad efter att vi fått uppdraget av Akademin att ordna för 1998 års källresa. Det har gått mycket bra tycker jag och responsen på de blanketter som Lars skickat ut till olika hembygdsföreningar har varit mycket god. En pärm full med små och stora, och mer eller mindre kända källor från Medelpads alla hörn har blivit resultatet. Alla kan vi dock inte besöka på denna källresa! Ett urval av de mest intressanta samt mest lättillgängliga har blivit utvalda att representera Medelpads källor 1998.

Källguiden består, som ni ser, utav en mängd klipp från olika publikationer. De böcker som främst givit mig vägledning har varit Svenska Turistföreningens årsböcker, där årsböckerna Medelpad (-84) samt Norrlandsälvar (-93) givit mig material. Men naturligtvis är det den inventering som Gustaf Gustafsson gjort över trefaldighetskällorna i Ångermanland och Medelpad (1969) som varit till en störst hjälp inför denna exkursion (se Bil. 3). Men även den stora landskapsboken om Medelpad har varit en stor informationskälla för mig.

Till hjälp för att skriften i övrigt skulle komma till stånd har jag haft bistånd av Anders Eriksson på J&W. Han har försett mig med skrifter som jag annars ine hittat. Tack Anders för det!

Mycket material har även Lars Wikström givit mig från det digra informationsmaterial som källinventeringen utgör.

Reckonoseringsresor företogs både under 1997 och 1998. Under 1997 så letade Heida och jag upp bla den offerkälla vid Bykullen som vi kommer att besöka. Under 1998 så gjorde Lars och jag reckonoseringsresor under juli månad. Då kom några riktigt roliga källor fram av vilka hälsokällan i Ensillre och Storrönningsskällan kommer att besökas.

Som ni ser så har jag även tagit med några objekt på resan som inte direkt har med källor att göra men som ger er en inblick i hur Medelpad är som landskap samt hur det kommit till.

Hoppas att resan skall komma att bli intressant för alla olika källinriktningar, dvs tekniska såväl som kuturhistoriska. Om nu bara tiden räcker till!??

Stockholm den 10 augusti 1998

Bengt Espeby

Innehållsförteckning

Förord.....	i
Tidplan	1
Medelpad i historiens ljus	2
Kartor - Resmål	5
Alnö G:a kyrka, Prästkällan (Gösta 1:1).....	9
Selångers G:a kyrka, S:t Olofs hamn	12
Allmänt om Sättna sockens hälsokällor	15
Offerkälla vid foten av Bykullen, Byn 2.3.....	17
Spel-Lenas källa, Sättna-Byn 2:19.....	19
Solums Hällsokälla. Trefaldighetskälla. Solum 5:1	20
Brödlösa Hälsobrunn. Brödlösa 1:13. Sättna	24
Wifsta vattentäkt	25
Grundvattenförhållandena vid Vivstavarv under dämningen vid Bergeforsen.....	26
Indalsälvens dalgångs utveckling efter istiden.....	30
Inlandsisens avsmältning i Medelpad och Ångermanland.....	31
Kring träpatroner och sågverksarbetare	32
Välkommen till Gudmunstjärn - ett skogshemman från självhushållets tid.	34
Vättaberget, Indalsälven, Lidens G:a kyrka, Lidens vattentäkt.....	36
Österström - Minnen från 1800-talets flottningsepok.....	37
S:t Olofskällan i Borgsjö.....	39
Punghällskällan	40
Hällsokällan i Ensillre	41
Ånges reservvattentäkt i Gammelbodarna	43
Störrönningskällan, Lill-Mörtsjön.....	44
S:t Olofskällan i Vattjom	45
Reservkällor	46
Knävländ, SGU-källa	46
Barnens källa i Granlo.....	46
Litteratur.....	46
Bilaga 1: Hülphers, Abr. Abr:son , 1770	1
Bilaga 2: Sundhets-collegii. Underdåniga berättelser om Medicinalverket i Riket.....	2
Bilaga 3: Gustafsson, G. , 1969, Trefaldighetskällor.....	3
Bilaga 4: Carolus Linnæus Svenska Vattennymfer.....	4
Bilaga 5: Utdrag ur Drag ur Sundsvall öden.....	5
Bilaga 6: Tidningsurklipp	6

Tidplan

Tiderna är cirkatider och skall endast ses som ledning för exkursionspersonalen.

Dag 1. Fredag 14 augusti

Tid	Nr på kartan	Not
Kl 9.42		X2000 anländer till Sundsvalls Centralstation
Kl 10.20	1	Alnö G:a och Nya Kyrka. Dopfont i trä från 1100-talet. Valvmålningar från 1200-talet samt offerkälla, "Prästkällan"
Kl 11.00	2	Passage av Selångers G: kyrkoruin, S:t Olofs hamn.samt Sundsvallåsen
Kl 11.30	3	Kullkällan. Offerkälla över Högsta Kustlinjen vid Bykullen, Sättna socken. Vandring 2 ggr 20 min (lite bökgig terräng). Offeraltare aldeles vid bussens hållplats för de som anser att det blir för jobbigt.
Kl 12.20	4	Spel-Lenas källa, Sättna socken. Källa ca 50 m från vägen
Kl 12.40	5	Trefaldighetskälla i Solum, Sättna socken. Källan omskriven i Medelpadsboken. Känd sedan 1700-talet
Kl. 13..30	6 & 7	Wifsta vattentäkt. Lunch samt genomgång av Sundsvalls vattenförsörjning. av Mats Bergmark, produktionschef vid Sundsvall Vatten (tidigare VBB-VIAK i Sundsvall). Genomgång även av de hydrgeologiska förhållandena vid platsen samt titt på Sveriges största "konstruerade" källa, med toppflöde på 500 l/s.
Kl 15.30		Färd längs med Indalsälvens dalgång mot Gudmunstjärn.
Kl 16.30	8	Gudmunstjärn. Gammalt skogshemman från självhushållets dagar. Björnchans ?
Kl 18.00	9	Vättaberget, Liden. Indalsälvens dalgång. Lidens vattentäkt från ovan.
Kl 18.30		Avfärd mot Österströms Herrgård + Källmiddag
Ca kl 19.00	10	Källmiddag samt förhandlingar

Dag 2. Lördag 15 augusti

Kl 8.00		Avfärd mot Borgsjö
Kl 9.15	11	Borgsjö kyrka, St Olofsbild, St Olofskällan. Guidning av Tore Mattsson
	12	Punghällskällan. Fin myrkälla vid gamla forvägen mot Nidaros
Kl 10.00	13	Ensillre trefaldighetskälla (Hällskällan i Ensillre), svavelhaltig källa, lite bökgig terräng.
Kl 11.00	14	Ånge reservvattentäkt samt liten kalkkälla, Gammelbodarna 2 ggr 30 min efter skogsstig (körväg)
Kl 12.00		Lunch i skogen
Kl. 13.00	15	Storrönningskällan. Liten källa med mycket vatten, 5-10 l/s (bra för litet kraftverk!??)
Kl 14.00		Ljungandalen, Stöde vattentäkt
Kl 14.30	16	St Olofskällan i Vattjom
Kl 15.00	2	Selångers G:a kyrka, St Olofshamn
Kl 16.20		Avresa med X2000 mot Stockholm

Språkforskare har alltsedan slutet av medeltiden varit intresserade av att tolka namnet Medelpad.

Flera av äldre tiders forskare har satt namnet i samband med att landskapet i stort sett var beläget mellan de båda älvarna Ljungan och Indalsälven. I ett latinskt brev från 1257 är det första gången vi finner namnet i skrift och det skrevs då *mizalpaz*. I en annan skrift 16 år längre fram i tiden stavades namnet *methalpatha*.

Många kända forskare i vårt lands historia från Johannes Messenius och J. E. Rydqvist till Nils Ahnlund har försökt att ge en förklaring till namnet. De flesta har varit eniga såtillvida att den första delen i namnet har ett samband med det fornsvenska ordet *maedhal* — »mellerst, i mitten befintligt». Slutstavelsen kan betyda både ådal, väg och stig samt har sin motsvarighet i andra germanska språk, t. ex. det tyska *pfad* och det engelska *path*.

Professor Nils Ahnlund har ägnat stor uppmärksamhet åt namnet i inledningen till verket »Sundsvalls historia», som utkom i samband med att staden firade 300-årsjubileum 1921. Han tydde namnet som »mellanvägen åt väster i medvetet underförstådd motsats till kustlandsvägen mot norr», och hävdar, att namnet från början måste ha haft något samband med den havsarm Selångersfjärden utgjorde.

Bertil Flemström vid Ortnamnsarkivet ställer sig av-

vaktande till innebörden av det svårtolkade landskapsnamnet Medelpad till dess att övriga nordiska ortnamn, som innehåller detta *pad* eller *padha*, blivit vetenskapligt utforskade.

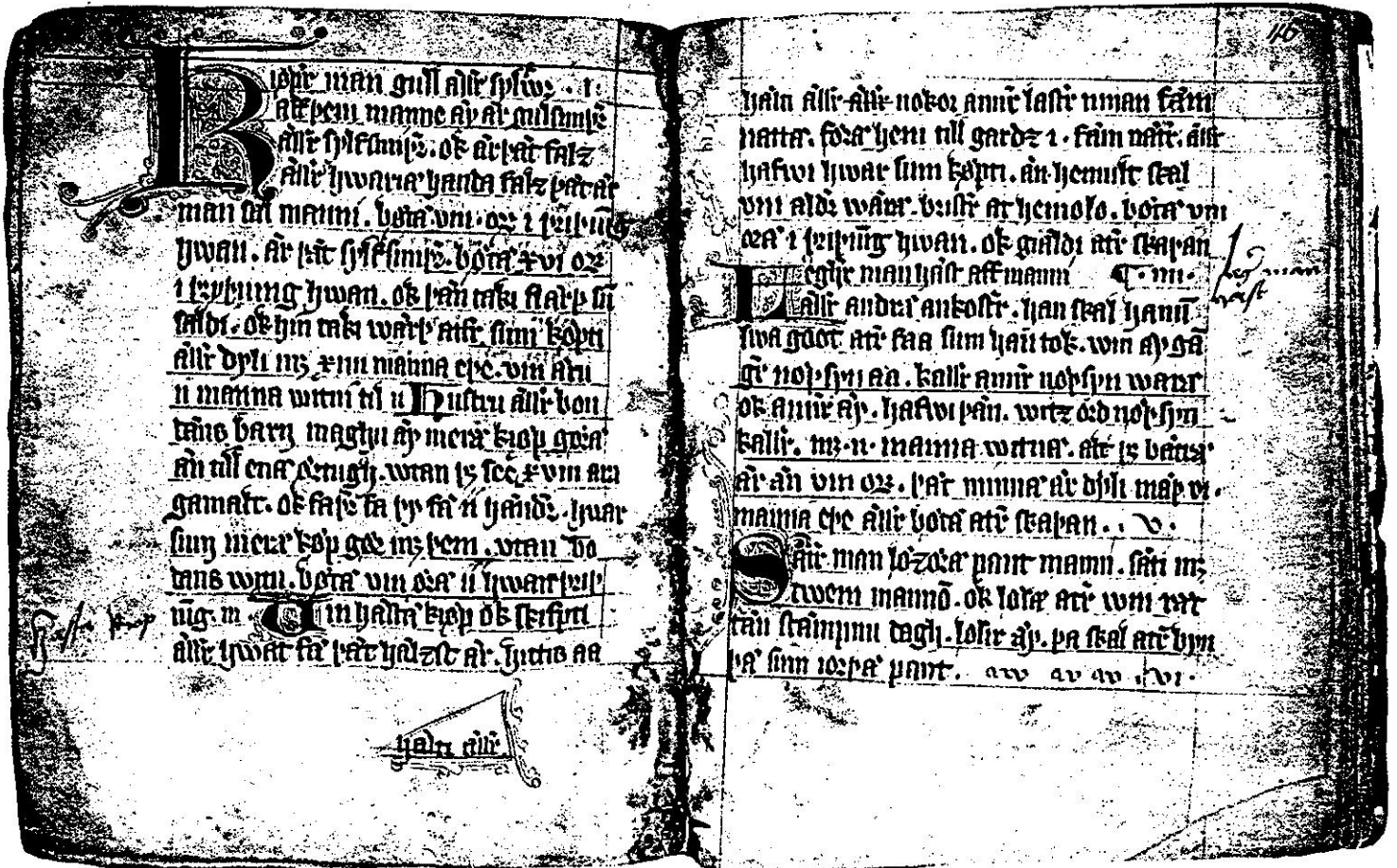
Längre kan vi för närvarande inte komma med tolkningen av detta namn.

I ett sammanvävt dunkel av hednisk kult och kristen tro ligger kristendomens gryningstid i Medelpad. De första vittnesbörden har vi i de kormärkta runstenarna från 1000-talets mitt, vilka utgör rämärken i en gränsdragning mellan hedendom och kristendom.

Sommaren 1030 färdades Olov Haraldsson (Olov den helige) genom Medelpad från Selångers hamn till Tröndelagen i Norge. Han genomkorsade då ett säkerligen ännu hedniskt land.

Men stor betydelse för kristnandet av människorna i Medelpad och Jämtland fick pilgrimståg som inte så långt senare började dra fram efter samma vägar som Olov den helige farit.

På dessa vägar vallfärdade också i mitten på 1300-talet den heliga Birgitta till Trondheims domkyrka i ett stort följe av bl. a. unga klerker. Även hennes make lagmannen Ulf Gudmarsson lär ha deltagit i vallfärden.



Hälsingelagen utredigerades i början av 1300-talet och gällde då i alla kustlandskap norr om Gästrikland så långt ordnat samhällsliv rådde. Det är känt att ett exemplar fanns i Selångers kyrka, fastbundet med kedjor av 4,5 alnars längd. Endast en handskrift, den i Uppsala universitetsbibliotek, finns nu kvar. Ur denna återges ovan ett uppslag ur Köpmälalbaken, som bl. a. handlar om falskhet vid köp av guld och silver, om de köp en hustru eller bondens barn får göra, om köp och byte av hästar eller andra ting samt om pantsättning.

GEOGRAPHISK CHARTA ÖFWER MEDELPAD 1769

Handkolorerat kopparstick, stucket i Anders Akermans ateljé, Uppsala, efter förlaga av lantmätare Eric Calwagen. — Kungliga biblioteket, Stockholm.

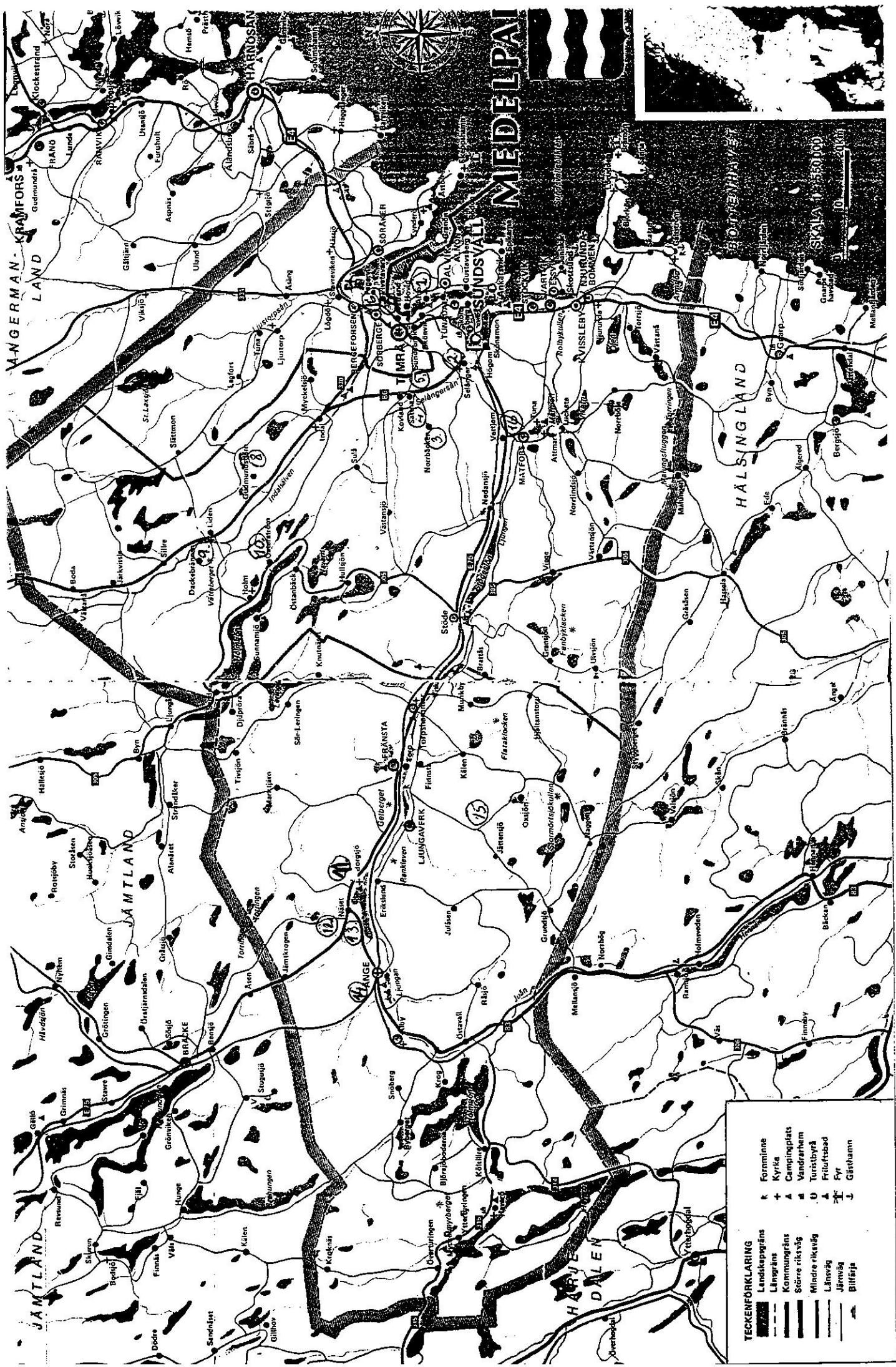
Under friherre Per Abraham Örnskölds tid som landshövding över Västernorrlands län (1762—69) utförde lantmätare Eric Calwagen på hans initiativ de första kartorna över det då nybildade länet; en av dessa kartor är den, som återges här. Calwagens arbete kom sedermera att bilda en del av grundvalen till Samuel Gustaf Hermelins berömda kartläggning av Sverige. Calwagens här publicerade framställning av Medelpads kartbild har bl. a. sitt intresse därigenom att den tydligt redovisar de hägge urgamla huvudlederna genom landskapet — Norrstigen och stora Jämtlandsvägen. Norrstigen gick från Arskogen vid hälsingegränsen via bl. a. Njurunda gamla kyrka, Selånger (sedermera Sundsvall), Timrå och Fjäl för att sedan fortsätta in i Angermanland. Alternativa sträckningar fanns för vinter- och sommarbruk (se vidare härom i kapitlet »Samfärdsel i Medelpad»). Stora Jämtlandsvägen gick från Kungsnäs (sedermera från Sundsvall) över Vattjom, Nedansjö, Källsta, Alsta, Västana för att lämna landskapet vid Jämtkrogen. D. v. s. den gick huvudsakligen fram i Ljungans dalgång. Den har traditioner från medeltidens pilgrimsfärder till Nidaros och har enligt vissa källor kanske använts redan under järnåldern. De flesta reseskildringar från äldre tid redovisar emellertid intryck från Norrstigen. Medelpad var för färdemännen som regel ett genomfartsland på deras väg mot norr eller söder.

Nästa uppslag: Genom uppfinningen av litografikonsten i slutet av 1700-talet möjliggjordes under nästa sekel utgivandet av en rad planschverk runtom i världen, inte minst i Sverige. Det rörde sig vanligen dels om verk med topografiska motiv, dels om folkdräkts- och uniformsalbum. Naturligtvis utkom också album med helt andra motiv — karikatyrer, porträtt, »scener ur det dagliga livet», politiska teckningar etc., men de två förstnämnda grupperna är åtminstone i Sverige de kvalitativt sett mest framträdande. I grupperingen av materialet, antingen det gäller utsikter, herresäten eller allmogedräkter går man gärna landskapsvis fram, och även om tonvikten självklart ligger på Syd- och Mellansverige är Norrland egentligen inte direkt missgynnad. Norrland hade ju av 1700-talets utilister framhållits som ett land, där oanade rikedomar kunde dölja sig, och det bidrog väl till att konstnärer och skribenter gjorde sig den avsevärda mödan att färdas långt norrut och försöka avlocka miljön, vad den kunde rymma av sevärdheter och sensationer. Men alltför ofta gjorde man det generande misstaget att helt eller delvis nonchalera södra och mellersta Norrland i ivern att så fort som möjligt komma upp till fjällen och lapparna. Så hade också 1700-talsresenärerna ofta betett sig; endast långsamt gick det tydligt upp för folk, att också andra delar av Norrland än fjällen kunde vara sevärda.

När det gäller speciellt Medelpad kan konstateras, att i de många planschverk med allmogedräkter, som kom ut under 1800-talet, lyser medelpadingarna med sin frånvaro, men i de topografiska verken upptäcker man då och då Medelpadsvyer, ofta vackra sådana. På de närmast följande sidorna skall återges några planscher ur två av de mer kända bildverken, nämligen M. G. Anckarswärds vackra och sobra »Samling af Svenska och Norrska Utsikter», utgivet häftesvis 1830—37, samt »Sverige framställt i taflor», publicerat 1856. I det förstnämnda verket har Anckarswärd själv utfört litografierna och även stått för en del förlagor, dock inte alla. Bland planscherna finns ett Medelpadsmotiv, nämligen den på nästa sida återgivna vyn från Stöde — »Vid Kählsta gästgivaeregård. Utsigt af Stödesjön med kyrkan af samma namn. 18 juli 1833.»

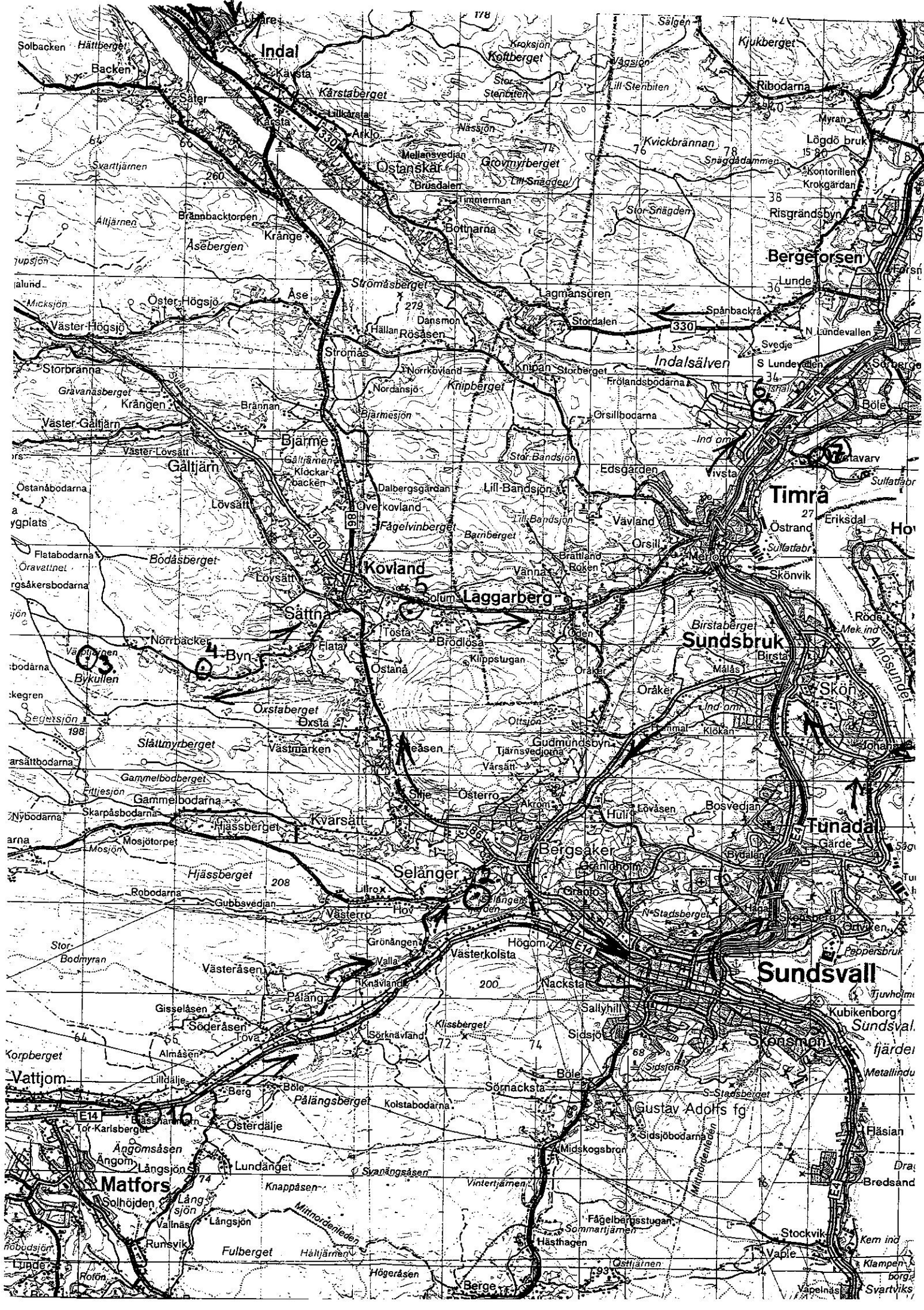
Om planschen skriver textförfattaren i verket förtjust: »Bland de vackraste utsikter Norrlands sköna natur erbjuder är den med Stöde kyrka. Man ser af Pl. att den är belägen i en dal. Höga, skogbevuxta berg omgifva den på alla sidor; Stödesjön sönderskär landet uti mångfaldiga uddar och vikar.»

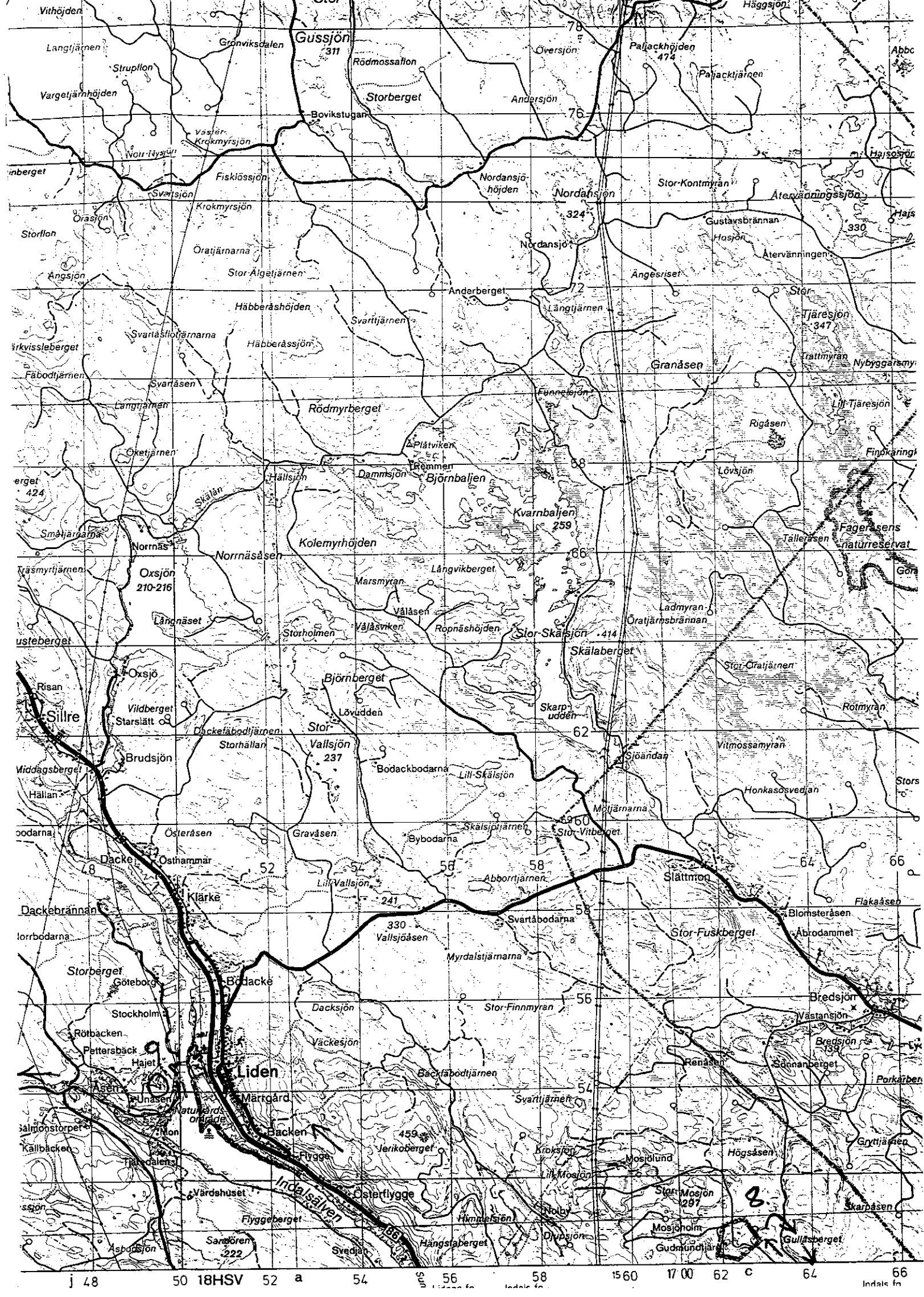
Verket »Sverige framställt i taflor» innehåller inte mindre än 96 tonlitografier med motiv från väsentliga delar av landet, bl. a. ett par från Medelpad. Dessa återges här. Sundsvallsplanschen presenteras först (sid. 93). På stadens redd ser vi ett myller av segelfartyg, bland vilka en hjulångare kommer försande, utspyende rök ur en mäst hög skorsten. Den är på väg in mot staden och var en för folket längs Bottenhavets kust välkänd syn. Det är ångfartyget Norrland (om vilket mera i kapitlet »Samfärdsel i Medelpad»), d. v. s. den pionjär som 1837 inledde den reguljära trafiken mellan Stockholm och Norrlandshamnarna. Den drevs med sidoskovelhjul och var riggad som en slättoppad skonare. — Tonlitografi av dansken J. Helleesen efter förlaga av C. S. Hallbeck.



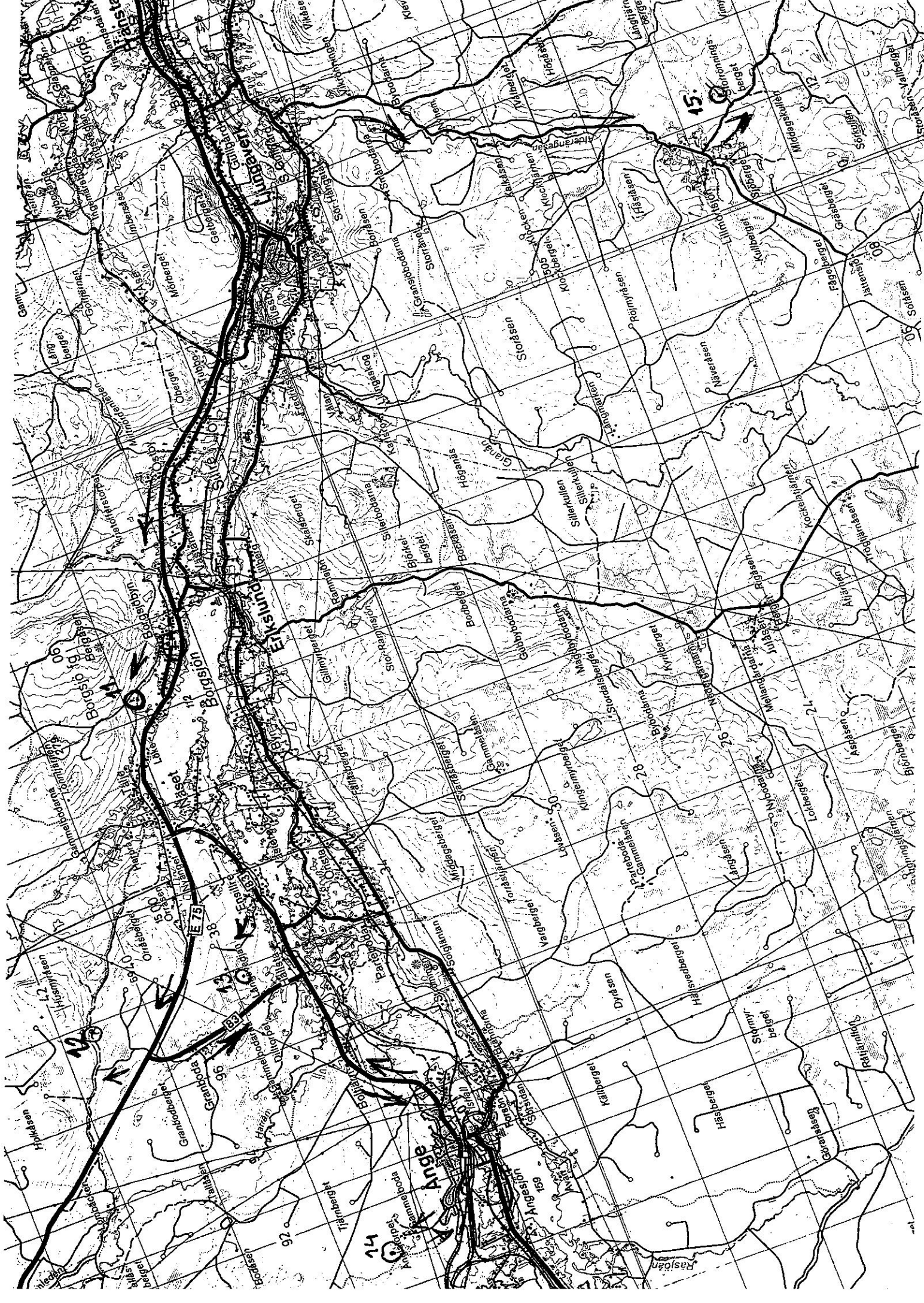
TECKENFÖRKLARING

	Landsegräns
	Länsgrens
	Kommungrens
	Större riktväg
	Mindre riktväg
	Länsväg
	Järnväg
	Bilfärd
	Fornminne
	Kyrka
	Campingplats
	Vandrarhem
	Turistbyrå
	Fritidsbad
	Fyr
	Gästhamn



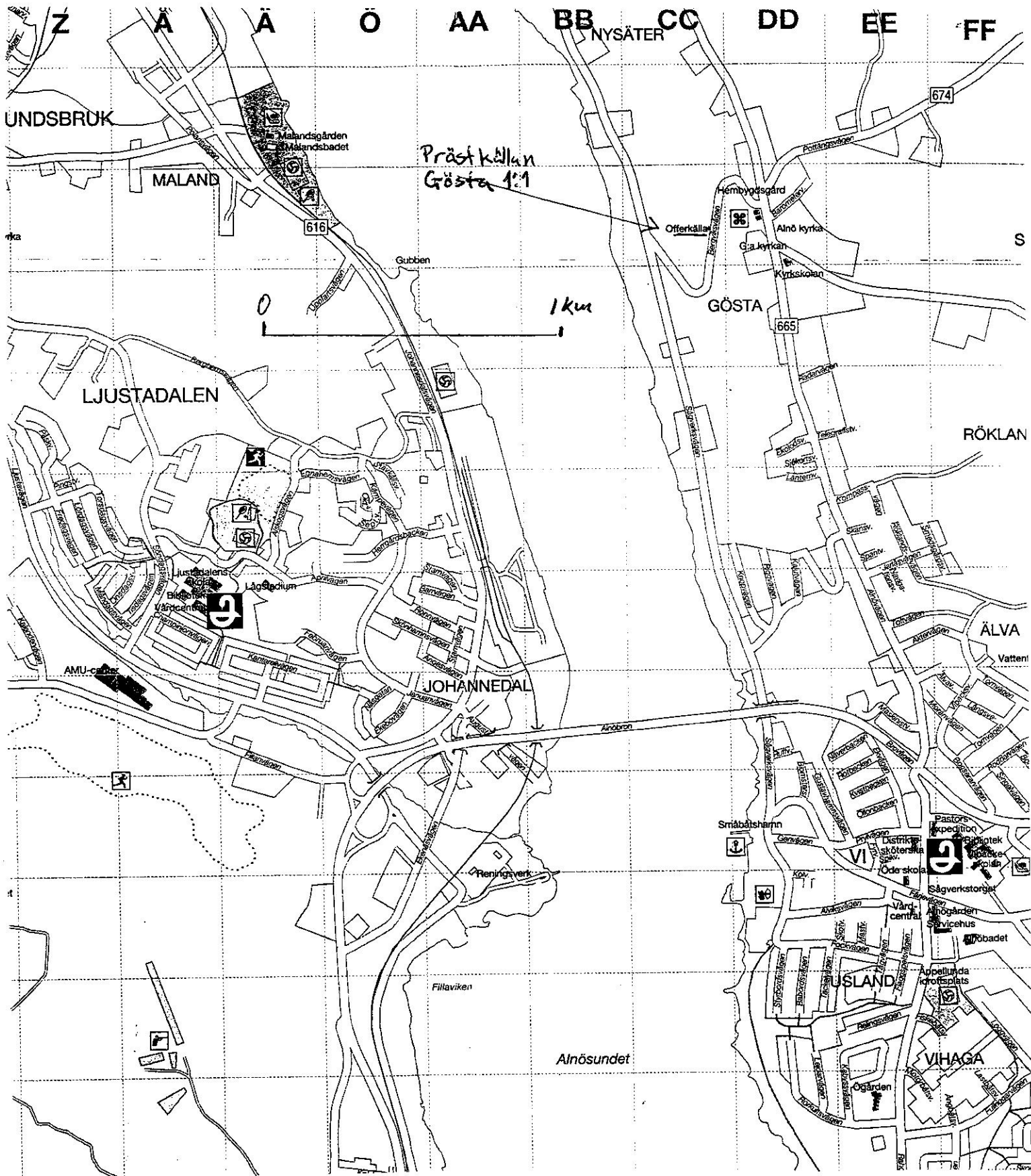


j 48 50 18HSV 52 a 54 56 58 1560 17 00 62 c 64 66 Indals län



Alnö G:a kyrka, Prästkällan (Gösta 1:1)

Nr 1 på kartorna. Blå kartan 1:100 000, dvs 1 cm = 1 km)



Åke Hanæus Kyrklig konst i Medelpad



Medelpad är ett av de landskap, där det kristna missionsverket började ganska tidigt, i början på 1100-talet. Närmre än så kan man knappast fastställa tidpunkten. Det finns en hållpunkt: den gamla dopfunten i Alnö, numera placerad i den nya kyrkan. Tidigare hade den förstås sin plats i medeltidskyrkan.

Denna dopfunt kan dateras till gränstiden mellan förkristendom – som förr kallades heidendom – och kristendom. Den är tillverkad av furu. Cuppan är något äldre än foten, man ser att träet är av olika beskaffenhet. Ornamentiken och figurerna, som är utskurna i hög relief, tyder på ett nära beroende av den vikingatida träskärar-konsten. Motivet är Kristus vid den Yttersta domen.

I den lilla gåtfulla dopfunten i Alnö kyrka möts konst från vikingatiden och den första kristna tiden.

Målning i Alnö gamla kyrka. Här en dramatisk tävling på liv och död: "dra gränja", som gick ut på att man skulle dra motståndaren över en eld. Foto Pål-Nils Nilsson

Det är mycket troligt att förebilderna till denna träskärarstil är att söka i Norge. Därigenom kan Alnö-funtens svar på frågan, varifrån de första kristna påverkningarna kom. Ända sedan folkvandringstiden hade Mellannorrland haft livliga förbindelser med Iröndelagen. Därom vittnar en hel del gravfynd i Medelpad, bla i de stora högarna i Högom, väster om det centrala Sundsvall. Dessa kulturförbindelser fortsatte oavbrutet. Det är alltså troligt att det första kristningsverket kom från Norge. Munkar från England kan via Nidaros ha tagit sig på handelsvägarna över till Medelpad.

Men längre fram, under 1300- och 1400-talen, kom missionen söderifrån. Då hade ärkebiskopen i Uppsala börjat intressera sig för den omfattande landsända, som nu kallas Norrland och som kunde ge rikligt tionde i form av bla fisk, pälsdjur och lin. Hela Norrland ingick för övrigt i ärkestiftet ända fram till år 1647, då Härnösands stift bildades.

Alnö gamla kyrka kan vara en bra utgångspunkt för en presentation av kyrkor och kyrklig konst i Medelpad, sedda som objekt för turistens intresse.

Kyrkor kan betraktas ur många synvinklar. Först själva belägenheten: den kristna kyrkobyggnaden uppfördes gärna på en plats, som bygdens folk av gammalt hade betraktat med särskild vördnad, en samlingsplats, kanske vid en undergörande helig källa. En sådan finns just i närheten av Alnö gammelkyrka, något hundratals meter väster om kyrkan.

I andra fall byggdes kyrkorna ovanpå de gamla offerkällorna – och det blev inte alltid bra för grundförhållandena, sättningar uppstod i grund och murar, sprickor bildades med farliga konsekvenser. I en del fall blev detta orsaken till att dessa första kyrkor måste rivras för att byggas om. De flesta av Medelpads kyrkor har genomgått sådana procedurer.

Men om- och nybyggnaderna hade också en annan orsak. Sedan det blivit lag på att alla människor måste gå i kyrkan blev det nödvändigt att göra kyrkorna större; befolkningen växte ju med århundradena.

Alnö gamla kyrka tillkom under 1200-talet. Dess byggnadshistoria är typisk för många medeltida kyrkor – inte bara i Medelpad. Det var folket på Alnö, idel bönder och fiskare, som själva byggde sin kyrka. Möjligen var det någon dominikanermunk som gav dem instruktioner. En sådan vid namn Josefus var verksam vid den tidpunkten i bl.a. Indal och Liden.

Man började med att bygga den östligaste delen, koret, där altaret, kyrkans heligaste plats, skulle stå. Sen pågick bygget årtionde efter årtionde, långhus tillkom, vapenhus på södra sidan och sakristia på den norra. Ingingen skulle vara på den södra sidan, den

som betraktades som den goda: den vette åt solen.

Det dröjde ända till senare delen av 1400-talet innan alnöborna fick råd att anlita en konstnär som kunde smycka interiören med bilder. Man hämtade honom troligen från Uppland och han prydde både väggar och tak med blomstrande scener ur Bibeln: Jesu födelse i koret, Yttersta domen på den västra väggen. Men i och med att församlingen växte blev man tvungen att bygga läktare, som nästan helt döljer Yttersta domen, som alnöborna idag knappast behöver bli besvärade med att beskåda.

En madonna i denna kyrka anses komma från Hakon Gulleon. Han var en träskulptör från Enånger i Hälsingland och var verksam i slutet av 1400-talet och början av 1500-talet. Man känner honom till namnet; han har skrivit ut det på några håll i Mellannorrland, där han var flitigt anlitad. Han tycks ha drivit en verkstad, ty en del skulpturer har endast snarligt utseende, jämförda med dem som man bedömer som autentiska. Hans madonnor är berömda: de visar att han som mödeller har använt flickor från hembygden. De ser påfallande hälsingska ut.

I Alnö gamla kyrka finns en annan och kanske ännu mera intressant träskulptur, en defekt Mikaelsbild från mitten av 1200-talet. Den anses vara av norskt ursprung, liknande verk finns i Vestlandet från den tiden. Det är troligt att Mikael var Alnö kyrkas skyddshelgon.

När Alnö gamla kyrka blev för liten byggdes år 1862 en ny, ritad av Ludvig Hawerman. Den blev följaktligen nyklassisk. Den brann år 1888. Då måste man åter börja använda gammelkyrkan. Den nuvarande nya kyrkan är ritad av Ferdinand Boberg i nygotisk stil, byggd 1896.

Till sevärdheterna på den gamla kyrkogår-

den hör en stor gravhäll över häradshövdingen C M Biörner (1694–1773). Den latinska gravinskriften är patetisk – även i översatt skick: "Området för min domargärning var hela Medelpad. Därför är jag nu trött på tjänsten och domsagan. Jag längtar nu att flytta från jorden till de saligas boningar. Den plats som ensam är fri från bekymmer behagar mig."



Den gamla medeltida kyrkan på Alnö är riktigt dekorerad med valv- och väggmålningar. De i valven har aldrig varit övermålad och framträder därför tydligt.

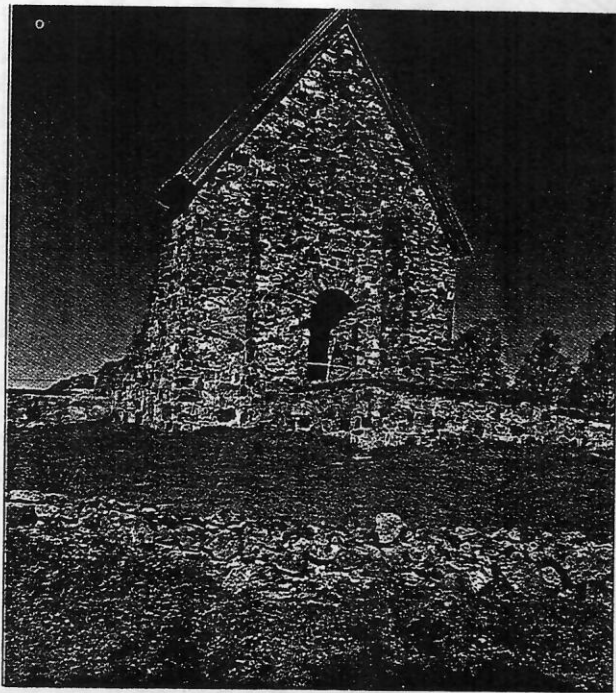
Triumfkrucefixet kom från Haken Gulleasons verkstad i början av 1500-talet ungefär samtidigt som målningarna utfördes. Som traditionen föreskrev var det scener ur Bibeln som konstnären framställde. Meningen var att betraktaren skulle känna igen det som prästen talade om. Många var inte läskunniga. Prästen kunde också genom att peka på bilderna ge en extra tyngd åt predikatan.

Målningen ovan finns på norra väggen i långhuset och skildrar hur Job hämnas. Hans sju söner levde i sus och dus och Gud straffade dem, men även den oskyldige fadern besjals på sin egendom och fick sår över hela kroppen. När hans vänner ville trösta honom fortsatte Job att bedyra sin oskuld. Vännerna menade då att Job anklagade Gud och Job jämförde vännerna med de som bara intresserade sig för att bli rika och så det bra, så bra att de kunde "stärma upp med pukor och harpor och glädja sig vid pipors ljud".

Foto Pål-Nils Nilsson

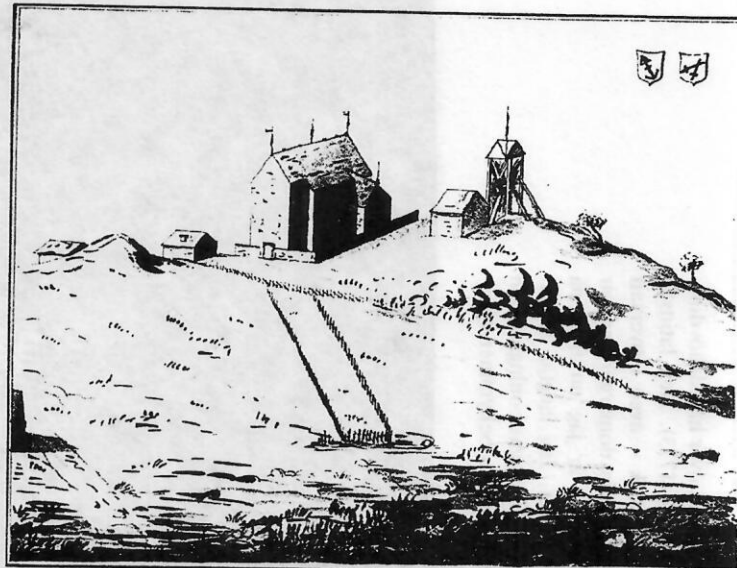
Selångers G:a kyrka, S:t Olofs hamn

Nr 2 på kartorna. Blå kartan 1:100 000, dvs 1 cm = 1 km)

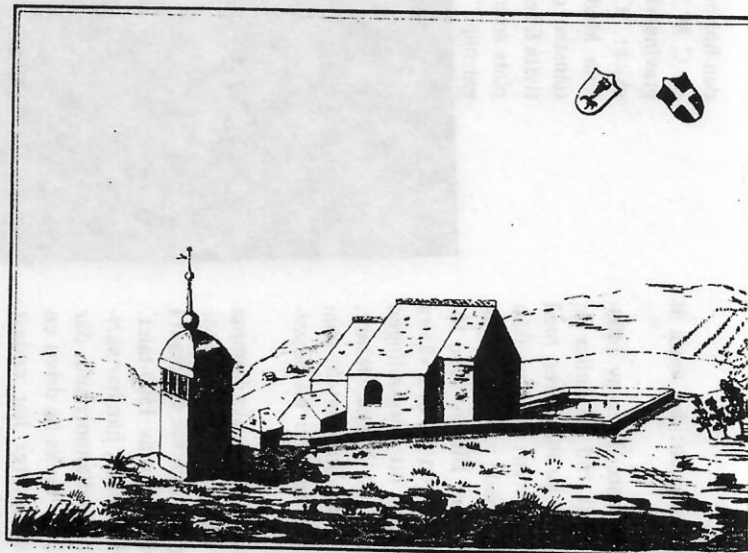


Selångers kyrkoruin. Här landsteg Olav och här samlades pilgrimerna för den långa vandringen till Trondheim.

En av de första resenärer som vederligt besökte Medelpad för att vetenskapligt forska och avbilda var Johan Bureus, vår förste riksantikvarie. Han studerade bl. a. försvarskyrkan i Skön, och på den teckning av kyrkan han gjorde (1601) hade kyrkan kvar ett av sina två torn. På 1700-talet undergick kyrkan stora förändringar, och hur den tedde sig efter dessa ombyggnader framgår av en lavering som konstnären m. m. David Ludvig Meyer utförde 1760. Den har bevarats till eftervärlden genom en kopia 1857 av Carl Emil Åkerman. Meyers bild anses ge en god framställning av kyrkans utseende i senare hälften av 1700-talet. Meyer avbildade också Selångers gamla kyrka, nu som bekant en pittoresk ruin. Hans teckning (också den bevarad i kopia av den ovannämnde Åkerman) torde ge en riktig bild av kyrkan. — Laveringar. Uppsala universitetsbibliotek.



Sköns kyrka
Medelpad



Selångers kyrka

Medelpad, utgiven af David Ludvig Meyer, år 1760

Selångers medeltida kyrka med S:t Olofs hamn (ovan t h) var en centralort under medeltiden varifrån pilgrimsfärderna mot Nidaros utgick. I kyrkan förvarades också den medeltida Hälsingelagen. Foto Pål-Nils Nilsson



”OLOF DEN HELIGE”

Olof Haraldsson hade blivit norsk kung år 1015. I sina strävanden att ena riket kom han i kollisionskurs med stormännen (storbönderna). Hans krav på att alla skulle bekänna sig till den kristna läran väckte inte heller gensvar hos alla. Efter en del strider måste Olof år 1028 fly till Gårdarrike -Ryssland till en dotter som var gift med en storman där. Norrmännen tog under tiden Danmarks Knut den store till kung. Med hjälp av sin svåger, den svenske kungen Anund Jacob, samlade Olof ihop en här i Gårdarrike, Finland och mellansverige för att återta den norske kronan. I maj år 1030 lansteg Olof med sin här i Selånger för att via den urgamla handelsvägen efter Ljungans dalgång och över Jämtland ta sig in i Tröndelagen i Norge. Enligt traditionen följde han den väg som idag motsvarar E14. På vägen genom Medelpad och Jämtland slöt sig också en del svenskar till hans här. Efter varje dagsritt (ca 3 mil) slog han sin stav i marken, och där rann enligt sägnen friska vattenkällor fram -källor som kunde vederkvicka både hästar och fotfolk. De båda härarna möttes den 29 Juli 1030 i Stiklastad i Norge (ca 9 mil nordöst om Trondheim). I slaget dödades Olof med ett spjut och många av Olofs män stupade. De stupade blev efter slaget begravda i en sandås i Stiklastad. Snart började man i bygden påstå, att det skedde ”järtecken” (under) vid Olofs grav. Efter ett år tog vänner till Olof vara på hans döda kropp och lade den i en silverkista i Klements kyrkan i Nidaros (Trondheim). När så domkyrkan i Trondheim började byggas år 1152 fördes Olofs kvarlevor dit och där finns de än idag.



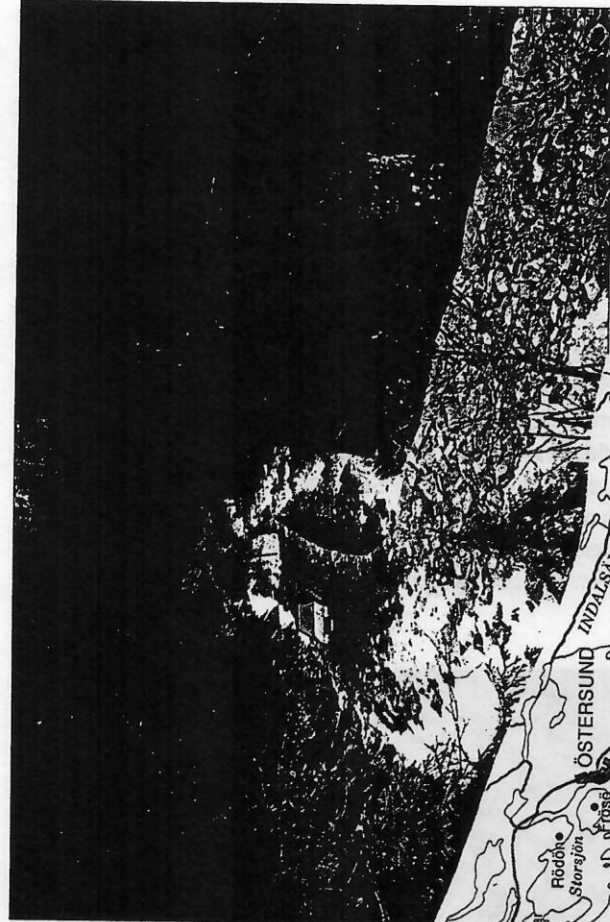
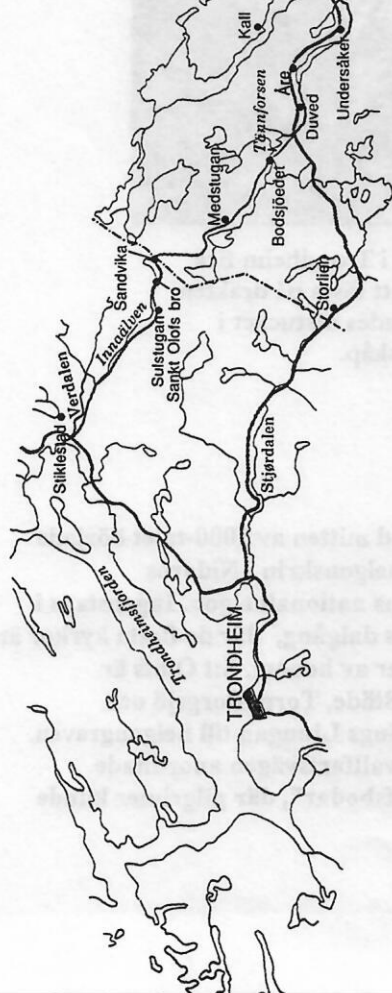
Som ett bevis på att de varit i Trondheim fick pilgrimerna ett litet märke att fästa på dräkten. Bara ett är bevarat. Det hittades instuckat i sockeln i Sångas kyrkas altarskåp.

Foto: Carina Lernhagen-Matz.

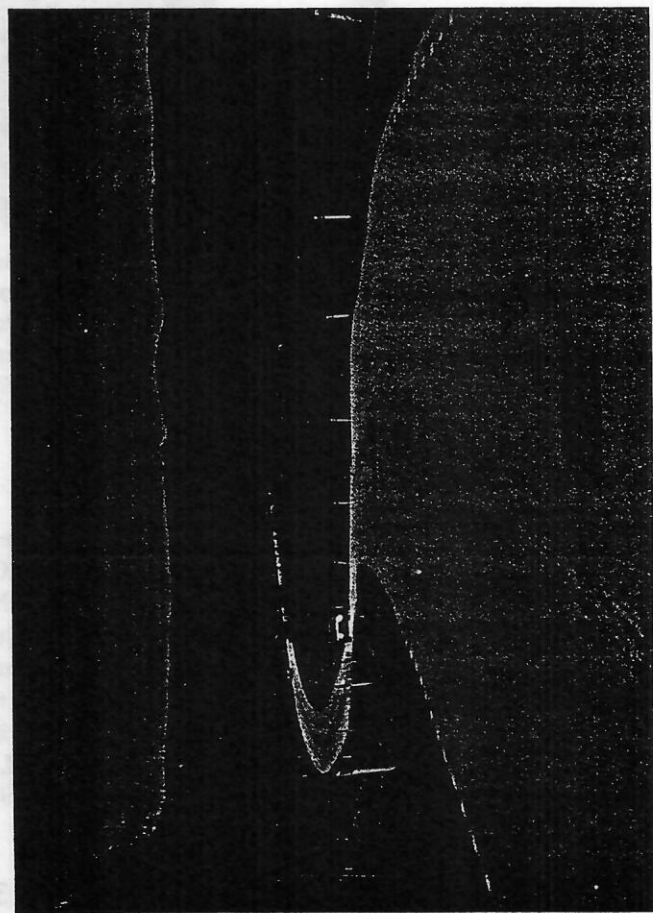
PILGRIMSVÄGEN

Ryktet spred sig snabbt om Olofs helighet och redan vid mitten av 1000-talet började fromma pilgrimer i stora skaror att söka sig till Olofs helgonskrin i Nidaros (Trondheim). Under hela medeltiden var Olofs Nordens nationalhelgon. Ingenstans i Sverige har Olofskulten så djupa rötter som i Ljungans dalgång, där de flesta kyrkor är byggda till hans ära och där det finns vackra skulpturer av honom. S:t Olofs är skyddshelgon för kyrkorna i Selånger, Tuna, Attmar, Stöde, Torp, Borgsjö och Ljustorp. År 1348 vallfärdade Heliga Birgitta vägen längs Ljungan till helgongraven. Det sägs att hon använde 30 dagar för sin färd. Längs vallfartsvägen anordnade dominikanermunkar (svartbröder) så kallade ”S:t Olofsbodar”, där pilgrimer kunde övernatta och vila.

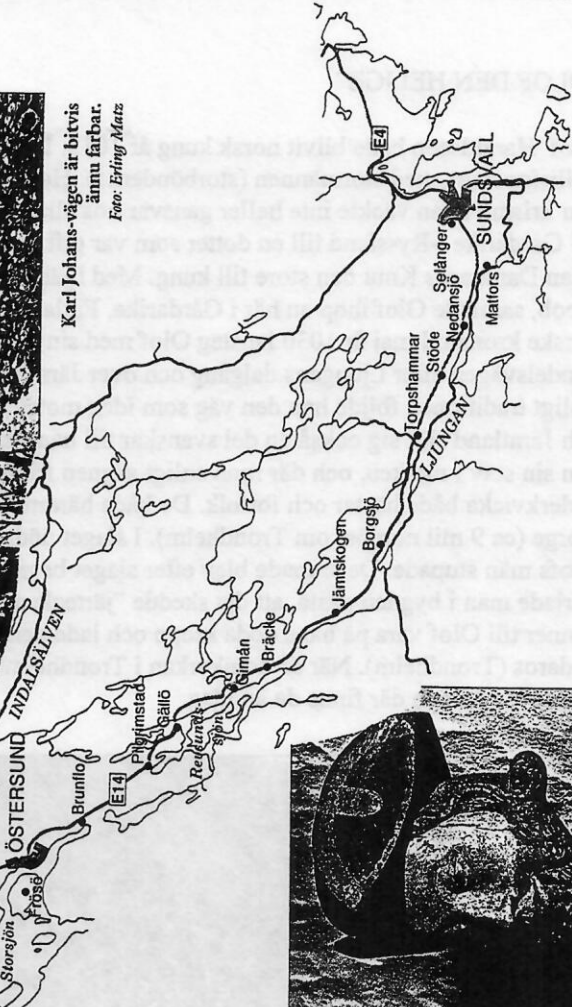
Pilgrimsleden till Trondheim



Karl Johans-vägen är bitvis ännu farbar.
Fot: Erling Matz



I långa stycken följer pilgrimsleden nuvarande E 14. Fot: Erling Matz



Sankt Olof iförd karolinerhatt i Åre kyrka.

Allmänt om Sättna sockens hälsokällor

Citat:

Tvenne helsokällor finnas, värda att anmärkas.

Den ena belägen i Solums egor och den andra vid foten af Bykullen.

Den först nämnda såkallade Solumskällan, egde ännu för omkring trettio år sedan ordentligt brunns och badhus, samt besöktes af mångtaliga sjuklingar, som der sökte återfå en förlorad helsa och de många kryckorna och käppar, hvilka der qvarlemnades och ännu finnas i behåll, gifva bekräftelse derpå att de ej sökte förgäfvess.

Källan vid Bykullen är mindre ryktbar, men besöktes ännu af en och annan. Om denna källa berättas, att då densamma för icke så lång tid sedan uppgräfdes, man derstädes funnit hvarjehanda slags mynt. Vattnet i dessa båda källor är förnämligast anmärkningsvärdt för dess kristallklarhet och friska temperatur. Dess beståndsdelar äro icke genom några vetenskapliga undersökningar utrönta.

Källa: Johan Vilhem Pilos beskrivning öfver Sättna socken 1851

/ER

Från Sättna berättas att de på Trefaldighetsaftonen gick ungdomen för att dricka brunn, detta höll man på med ända till 1914. Sedan man druckit brunn gick man till en loge för att dansa.

Detsamma berättas även från Själevad.

Möjligt är väl att denna sed kan föras tillbaka ända till "källkulten" och kanske levde tron på källvattnets helande och lyckliggörande kraft omedvetet kvar.

Citat ur boken:

Mattraditioner i Medelpad och Ångermanland.
(Kap: Vår med grönsaker och primörer)

Författare: Maj-Britt Kristiansson.

/ER

Offerkälla vid foten av Bykullen, Byn 2.3

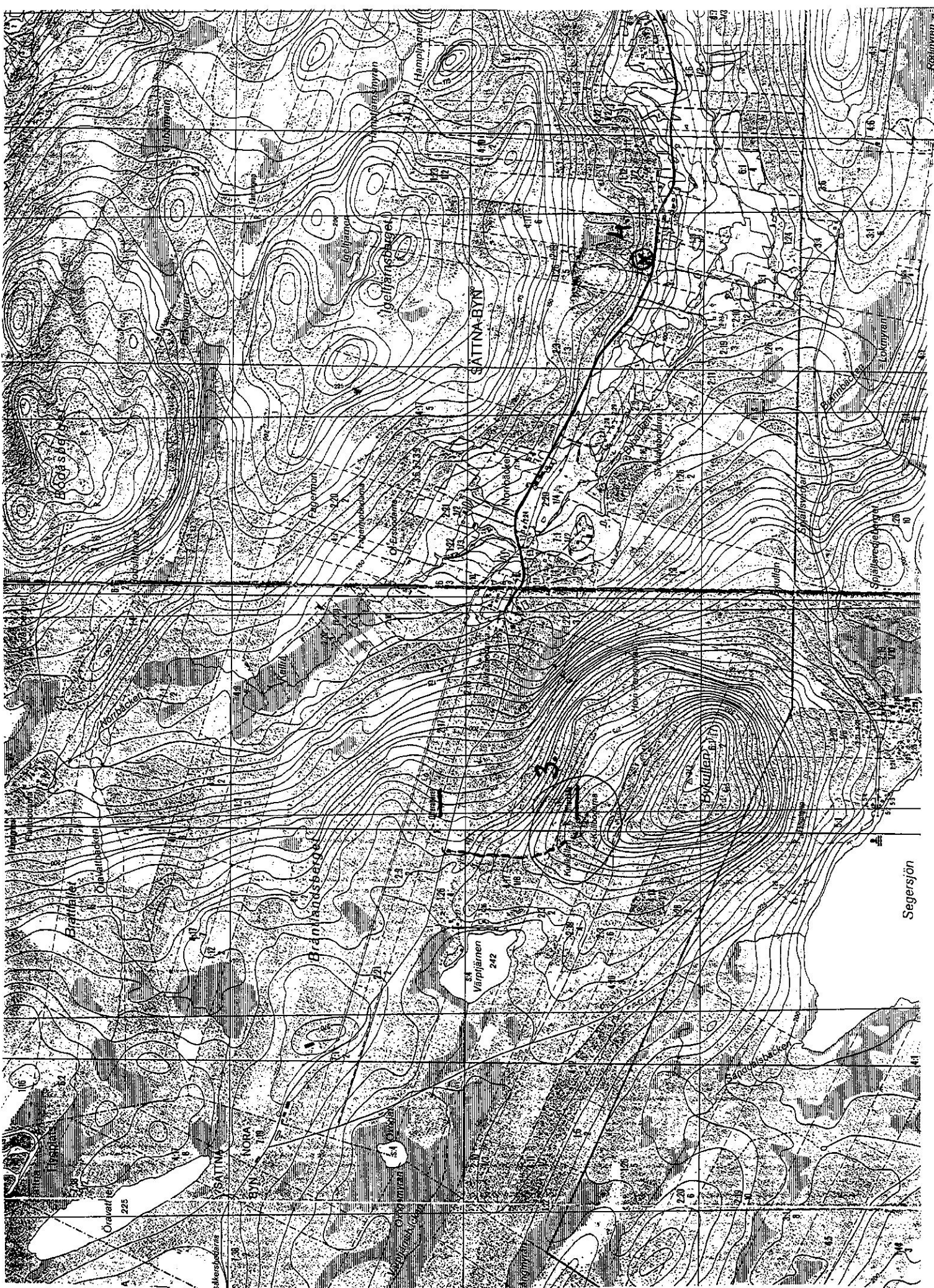
Nr 3 på kartorna (Ekonomiska kartan 1:20 000, dvs 1 cm = 200 m

Samt Offeraltare (Trekantigt stenuppyggt platt 5 x 5 x 5 m altare) nära väg.

Nedan: Utdrag från fornminnesregistret .

Sättna socken, Sundsvalls kn. Västernorrlands län.

R + Namn + Us 30.8.88 WB	Nr: 53	Blekt: 17 + 15 c Bäckregnen NO
Art: Hålse - och offerkälla	Koordinat: x y	290 m ölv
Antal: 1	Faestlighet: Byn 2.3	
Namn: Kullkällan	Orientering: Ca 20 m S om näppgräns	
Terräng: N-sluttande mestomantliggare Skogsmark (kubuskar dominerar)		
Beskrivning: Hålse- och offerkälla 1 m diam och 0,5 m dj. stensett och skådet med kvadratisk bröllock med 2 m höjd. Källan avrinner mot N. Västret anlägg höjningsgärdande. När källan rensades på 1830-1840-talet, källan mycket djär. (enl SP) har källan en arkiv vatten till kullbodarna (nr 126).		
Beväning: trefaldighetställets Coffer och hålsokälla vid 1964 års inv.		
Områdets 80 m hålsokälla på 1786 års karta akt 34.		
Sakoid: Hålsokp 1		
Tradition: Där blev stulen och ofärdiga botade. En stor sten finns vid källan och där finns många kåppar bräddade - av dem som blivit friska.		
Kommentar:		
Tidigare anteckningar: Sundsvalls-posten 7/9 1946. G. Wihlborg 1949 Bak's inv 1964 nr 53 Skiss av P.O. Karlsson 9/8 1982. Länshögskolan i Umeå akt 34 1986 års karta akt 34	Specialkartor:	Fotos: Datum: 10/8-06 72 91



Spel-Lenas källa, Sättna-Byn 2:19

Nr 4 på kartorna (Ekonomiska kartan 1:20 000, dvs 1 cm = 200 m). Se karta på sidan innan.

I Byn, Sättna berättas om en kvinna som kallades Spel-Lena. Hon gick och spelade fiol när hon vallade korna, hon lär ha utnyttjat betet mellan vägrenen och den "gärsgård" som inhägnade skogen där böndernas kor gick på bete.

En kalkkälla är uppkallad efter henne. Den är belägen ca 50 m. norr om byvägen, mitt nedom Igeltjärnsberget. En bäck rinner från källan och vid byvägen hade man förr ett rastställe där man vattnade sina hästar, där fanns en träränna och en kåsa att dricka ur och en bänk för körkarlen att sitta på.

Numera leds vattnet i trumma under vägen.

Spel-Lena hette Helena Larsdotter och var född 1790 i Tuna. Hon kom till Byn omkring 1815 och arbetade som piga hos olika bönder i Byn. Vid laga skifte 1835 står hon för ett dagsverkstorp om 1 tunnland.

Helena förblev ogift och avled 1867 i Byn, Sättna.

*Igeltjärnen sägs vara
en stor kalkkälla utan
synligt avlopp.
Kan Spel-Lenas källa
genom sprickbildning
i berget ha någon
förbindelse med detta
vattendrag ??*

Norrbäcken den 20/2 1998

Elvira Roos

/Elvira Roos/

Källa: Bybornas berättelse, kyrkobokföringen, lagaskifteshandlingar.

Soloms Hällskälla. Trefaldighetskälla. Solum 5:1

Nr 5 på kartorna (Ekonomiska kartan 1:20 000, dvs 1 cm = 200 m). Se karta på sidan innan.

Källa som varit känd sedan 1700-talet.

Den kände norrländske resenären Fale A. Burman, lektor vid Härnösands gymnasium och död 1809, ger i sin jämtländska resa från året 1802 i korthuggen text intressanta tidsbilder från gränsområdena mellan Jämtland och Medelpad. Hans koncept-dagböcker från resorna i Jämtland åren 1793—1802 finns i utdrag utgivna av Johan Nordlander i dennes »Norrländska samlingar III» (Stockholm, 1894).

Resenären hade fått det intrycket, att det i Liden inte förekom samma gästfrihet som i Jämtland. Inbyggarna i Liden utmärkte sig genom strävhet i lynnet men också genom sin reslighet. De var också mer grälsjuka av sig än jämtarna, som de kallade för *mesar* och förebrådde för tröghet. Jämtarna blev inte svarslösa. I Ragunda kallade man försmädligt Lidens inbyggare för *Li-bo-finnan* och även *Li-bo-vargan*. Bland Lidens befolkning fann Burman att många hade finska fysionomier. Det var kanske det som var upphovet till de här nämnda öknamnen.

Under resan ned till kusten försummar inte resenären att uppteckna folkföreställningar. När lommen skriker förbådade det regn. Är det kulet väder på Tiburtii-dagen den 14 april kommer det att hindra växtligheten även om det blir blid väderlek under våren. Järnnätterna i de södra orterna av landskapet infaller mellan den 12 och 20 juli, oftast mellan 14 och 18 juli. »Rök af ris och halm förtager kalla nätters skadliga verkan.»

I Sättna fanns en källa, som kallades Segerbergs källa, vilken förr varit en offerkälla, berättar Burman. En annan källa i Soloms by i samma socken var ansedd för att vara mineralrik. Där samlades folk för att dricka hälso-brunn.

På L. Helzéns gård Norrnäs vid Oxsjön i Liden var det vanligt att ge hästarna salt i vattnet för att de skulle behålla sitt hull. Det kunde ju behövas. Vintertid utsattes hästarna för stora ansträngningar under timmerdrivningarna i Lidens skogar.

Den gode lektorn gav kvinnorna ett gott betyg. De var rensamma av sig och tvättade ofta sina fötter. Han ger även en närbild av kvinnorna i Liden. De gick nämligen i rent vitt linne.

Hälsobrunnen i Solom tycks ha varit välkänd långt utanför socknens gränser. En annan resenär, som besökte Medelpad år 1803, har exempelvis också uppgifter att lämna om den märkliga brunnen. Han beskriver huru man bekvämast skall »komma till denna källa» i Solom, som är belägen väster om »Koflands Gästgifvaregård». I dag-

boken har han antecknat, att han den 12 juli klockan 10 begav sig till Soloms by:

»Hitom Selångers Kyrka togs Sättna vägen för att komma till Soloms Källa, om hvilken det berättades så många underbara kurer. Vägen opp till Soloms by var ganska elak. Jag framkom middagstiden. Träffade Sochn Prästen Holmstedt, som följde mig fram till källan, hvilken ligger på Soloms bys ägor vid foten af ett berg nordost ifrån byn. Kl. var 2, luftens temperatur 23 men Thermometern nedsänkt i källan visade blott 4 grader.

Sex personer kommo då till källan för andra gången den dagen att dricka vattnet och bada. Vattnet hade ingen smak, det var lättdrucket, när det rördes till botten blef det icke snart klart . . .

Holmstedt omtalte en fr. Ragunda Pastorat, hwilkens contract blivit hitförd, druckit omkring 5 kannor dagligen och nästan badat hela dagen, när den stora quantiteten vattn icke lätt bortgick söp han brännvin, hvilket påskyndade dess aflopp, han behöfde aldrig laxera.»

Den 18 september besökte samme resenär Sundsvall, som elva dagar tidigare hade brunnit ned. »Kl. 7 begaf mig till Sundsvall, som nu visade ett ömkligt utseende. På långt håll sågo de quarstående skorstenarne såsom tobaksstjelkar på ett tobaksland om hösten.»

Den utsatta tiden för marknaden i Sundsvall blev inte uppskjuten trots branden. Det framgår av resenärens dagboksanteckningar. »Wid Brandruinerna träffade jag Jemt-länningar, som ditkommit att bevista Marknaden.»



Exempel på blankett som använts i källinventeringen av Medelpads källor.

Uppgifter om kalkällor i Medelpad

By, församling: Solum Sälln

Fastighet: Bertil Öhlens fastighet
Solum 5:1

Källans namn: Hälsokälla

Källans belägenhet: Solum

(I förhållande till hus, väg 500 meter
eller på ekonomisk karta)

Skicka Era uppgifter till:

VBB Viak AB, Lars Wikström

Box 259, 851 04 SUNDSVALJ

Fax: 060-613007

Källans flöde:

- Starkt
 Svagt
 Sinar aldrig
 Sinar under torrår
 Sinar under sommaren

Typ av källa:

- Källa med vattenspegel
och avrinning
 Källdrag (blöt mark i sluttning)
 Källa utbygd till brunn
 Stensatt
 Betongringar

Vattnets karaktär:

- Färgat, nämligen: _____
 Smak, nämligen: _____
 Utfällning, näml: _____

Användning:

	Förr:	Nu:
Vatten till hushåll	<input type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>
Vatten till tvätt	<input type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>
Vatten till djur	<input checked="" type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
Vatten till brandsläckning	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
Hälsokälla	<input checked="" type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
Offerkälla	<input checked="" type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
Annat:		

Muntliga traditioner:

Enligt bifogad skrivelse ur
Medelpadsboken och berättal av
markägaren.

Uppgiftslämnare:

Namn: Bertil Ohlen

Adress: Solum 860 25 Kovland

Telefon: 060-91058

(Lämna de uppgifter Ni har, allt är av intresse)

VBB Viak, Lars Wikström 060-169910

P/s om källan.

Vid utgrävningen av källa är hittades det en hel del pengar. Bertil Öhlens far Oskar tog en grabbnäve med pengar, då sade han med hjälp av en äldre man från Gärdjärn, det skall Du icke göra, med det äkte Oskar på rygg i källan. Pengar som de tog rätt på Lånades ut till Fru Hässlefors i Flala som ville ta del med till

Sundsvall för en utställning. Pengarna kom aldrig tillbaka till Öhlens. Var dom hamnade vet Öhlens ej. Källan grävdes upp och ringades och vatten tas än i dag, ett härligt kallt gott vatten.

Uppgifter framtaget av
Jonas F Bergman Tele 060-91422

Brödlösa Hälsobrunn. Brödlösa 1:13. Sättna

OBS! Denna källa besöks inte. Se karta sid 21.

P S Till Hälsokällan Brödlösa

Min fader berättade att det fanns rester av ett badhus vid källan i hans barndom i början av 1900-talet. Han hade hört berättels att folk gick på kryckor dit och drack vatten och badade efteråt gick de därifrån ut på kryckor.

När vi år 1941 grävde upp och stenade källan hittade vi inga pengar som enligt sägen skulle finnas, för besökarna skall ha lämnat pengar i brunnen. Vi lade ner rör med handpump i huset. Ett mycket kallt och gott vatten.

När vi byggde 70-året med bad då orkade källan inte med vattenökningsförbrukning så 1973 boade vi.

D S.

Uppgifter lämnade av Bengt Olof Bergman, Brödlösa, Kovland. 060-912 41

Wifsta vattentäkt

Wifsta vattentäkt är Sundsvalls nya vattenverk (1996) som ingår i den ring av vattenverk som försörjer Sundsvalls- och Timråborna med dricksvatten från grundvattenförande isälvsavlagringar som finns lokaliserade längs med de båda älvarna, Ljungan och Indalsälven.

Mats Bergmark. Produktionschef för Sundsvall Vatten (tidigare konsult inom grundvattenfrågor på VBB-Viak9) går igenom hur vattenförsörjningen i Sundsvall sköts. Lunch serveras under genomgången.

Nr 6 på kartorna (se de första kartorna.)

Grundvattenförhållandena vid Vivstavarv under dämningen vid Bergeforsen

Av Civilingenjör Bengt Gustafsson, Utdrag ur Teknisk Tidskrift, 27 mars 1956, sid. 289-292. Nr 7 på kartorna. (se de första kartorna samt följande).

Grundvattenförhållandena vid Vivstavarv under dämningen vid Bergeforsen

Civilingenjör Bengt Gustafsson, Stockholm

627.814 : 628.112

Längs Indalsälven följer liksom längs flertalet av Norrlands floder en mäktig grusås, som avlagrats av Indalsälvens motsvarighet under inlandsisens avsmältning. Inom Bergeforsens dämningssområde utnyttjas denna grusås för vattenförsörjning inom Skön, Timrå och Alnö. Vattenverket var ursprungligen utfört på en platå, som ligger vid Svedje på vänstra älvstranden i nivå med den naturliga högvattenytan. Genom dämningen vid Bergeforsen lyftes vattenytan från normalt 2 till 23 m över havets nivå. Vattenverket har därför nedlagts och överdämts samt ersatts med ett nytt.

Det vattenförande grusstråket

Grusstråket vid Svedje återkommer längre nedströms vid Mogravsgrunden och på ömse sidor om förträngningen vid Vivstavarvs gamla fabriktionsvattenintag. I Klingerfjärden återfinns lämningar av grusstråket på Vivstavarvs holmar, där gruset går i dagen. Det fanns därför all anledning förmoda, att grusstråket icke följer Indalsälvens nuvarande lopp, utan att den gamla isälvsfåran gått fram från Vivstavarvs intag i sydöstlig riktning mot Klingerfjärden. I denna linje påbörjades också rekognosceringsborrningar, och efter ett dyrbart och tidsödande letande lyckades man komma åt stråket. Arbetet försvårades av att gruset är överlagrat av mäktiga lager mo- och mellansand och de grövre urvattenutvinningspunkter åtråvärda lagren förekommer som utpräglade åskullar. När man väl kommit underfund med den allmänna strukturen av grusavlagringarna, visade det sig lättare att fullfölja letandet efter lämpligt vattentäktsläge, enär åsbildningen visade förhållandevis god likformighet med ett avstånd mellan kullarna av ca 500 m, fig. 1 och 2.

Som ersättning för det överdämda Svedjeverket har utförts ett grundvattenverk med rörbrunnar i åskullen omedelbart norr om rikshuvudvägen. Vattenverket har en kapacitet av ca 100 l/s, vilket ungefärligen motsvarar den naturliga grundvattenströmmens kapacitet.

Den ökade grundvattenströmmen

I naturligt tillstånd är fallförlusten genom grusstråket mellan älven och Klingerfjärden endast 1—2 m, fig. 2. Stråkets längd uppgår till ca 2,5 km. Medelgradienten hos den naturliga grundvattenytan i stråket är sålunda ca 1 : 1 000. Genom dämningen vid Bergeforsen skulle medelgradienten ökas till ca 1 : 100, vilket kunde väntas medföra en betydande ökning av grundvattenströmmen. Svårigheten att bestämma inströmningsmotstånd och motstånd i eventuella trånga sektioner gjorde det omöjligt att med någon noggrannhet förutsäga den blivande grundvattenströmmens storlek. Man kunde dock med viss säkerhet uttala, att vattenmängden efter upp-dämningen borde bli fullt tillräcklig för att det

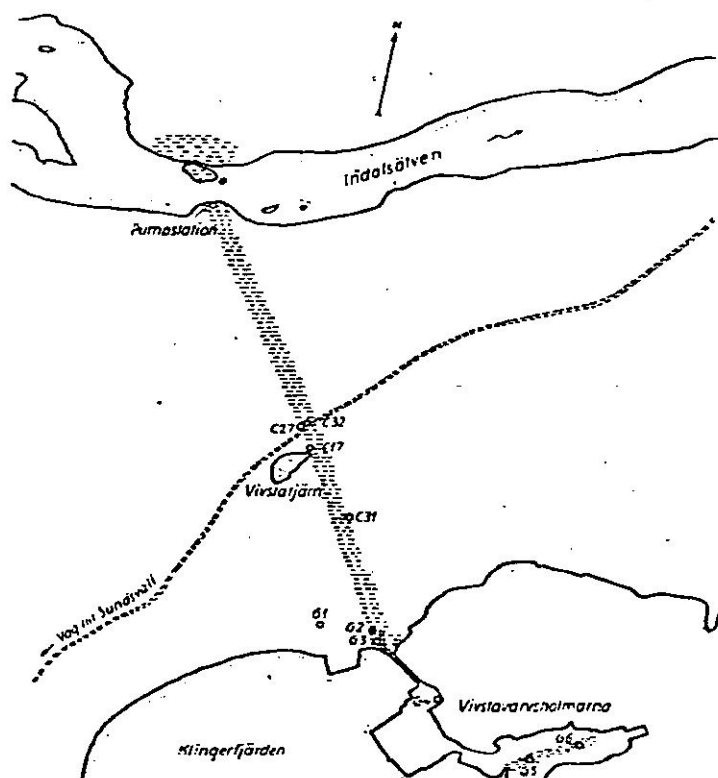


Fig. 1. Situationsplan över Vivstavarvområdet, den vattenförande rullstensåsen går från Vivstavarvs pumpstation (numera överdämd) över Vivsta tjärn mot Vivstavarvs holmar i Klingerfjärden, ≡ rullstensgrus i dagen.

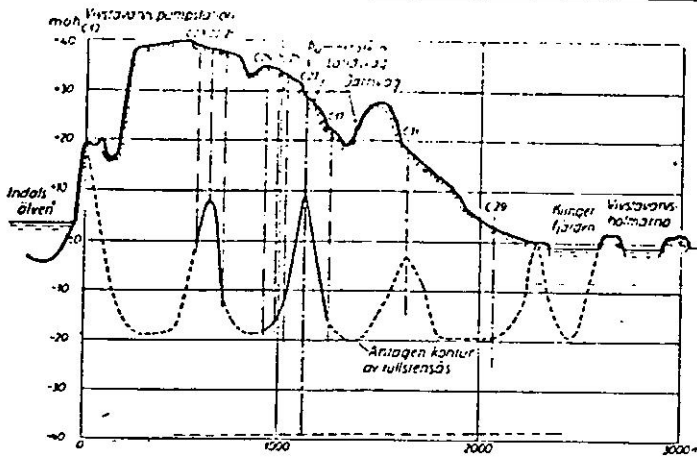


Fig. 2. Profil av rullstensåsen från Indalsälven vid Svedje till Klingerfjärden.

framtida vattenbehovet inom distributionsområdet skulle kunna tillgodoses.

Den väntade ökningen av grundvattenströmmen väckte vissa betänkligheter. Man kunde befara skador av ökad källvattenutströmning inom den lägre terrängen omkring Vivstavarv vid stranden av Klingerfjärden, fig. 3. Genom att källsprången bleve flera och kraftigare, kunde man riskera att marken skulle försumpas och att en bakåtgripande erosion skulle urholka nischer och raviner till men för befintlig bebyggelse. Det ansågs dock, att dessa svårigheter skulle kunna bemästras genom dränering och erosionsskydd. Därvid förutsattes att området hölls under observation de närmaste åren efter dämningen.

Dämningen vid Bergeforsen upptogs med hänsyn till issvårigheter m.m. i älven i ett första skede till + 6 m redan hösten 1953. Den slutliga

dämningen påbörjades i september 1955 och var avsedd att fortgå till full nivå + 23 m med ett mindre avbrott vid nivån + 13 m för arbeten inom dämningens område. Enligt programmet skulle dämningens nivå + 23 m nås den 16 november 1955. Den svåra kraftsituationen gjorde det angeläget att dämningen icke försenades.

Under avbrottet vid nivån + 13 m upptäcktes, att vatten började tränga upp på den låglänta marken kring skolan vid Vivstavarv. Samtidigt iaktogs ett källsprång på den första av Vivstavarvsholmarna samt kraterbildande källsprång på östra sidan av vägbanken mot dessa holmar.

Den med källsprången följande erosionen blev snart ett hot mot försörjningslinjerna för Vivstavarvs Sulfattfabrik, som är belägen på de tre holmarna ute i Klingerfjärden. Källsprånget på holme 1 hotade att underminera en stolpe på högspänningslinjen. Längs vägbanken uppstod sättningar med sprickor i vägbanken, så att landsvägsförbindelsen hotades. Fabriken försörjs med vatten genom en trätub på stöd längs vägbanken. Vid sättningen i vägbanken följde stöden med, varigenom vattentillförseln var hotad. Vattnet på planet kring skolan och den närmast fjärden liggande bebyggelsen steg, så att marken översvämmades. Uppe i Herrgårdsparken sipprade vatten fram.

Åtgärder mot erosion

I första hand gällde det att hejda erosionen på de mest utsatta punkterna. Vid källsprånget på holme 1 utlades ett erosionsskydd i form av ett omvänt filter invid den hotade stolpen. Vid källsprången längs vägbanken visade det sig svårare att stoppa erosionen. Sandmaterialet var alltför finkornigt och transporterades bort med det uppströmmade vattnet. Genom att påföra omväxlande sand och grus lyckades man emellertid begränsa erosionen och påföra en tryckbank. Något regelrätt filter blev det inte, men tryckbanken gjorde ändå sin tjänst. Stöden för trätuben pallades upp efter hand, fig. 4.

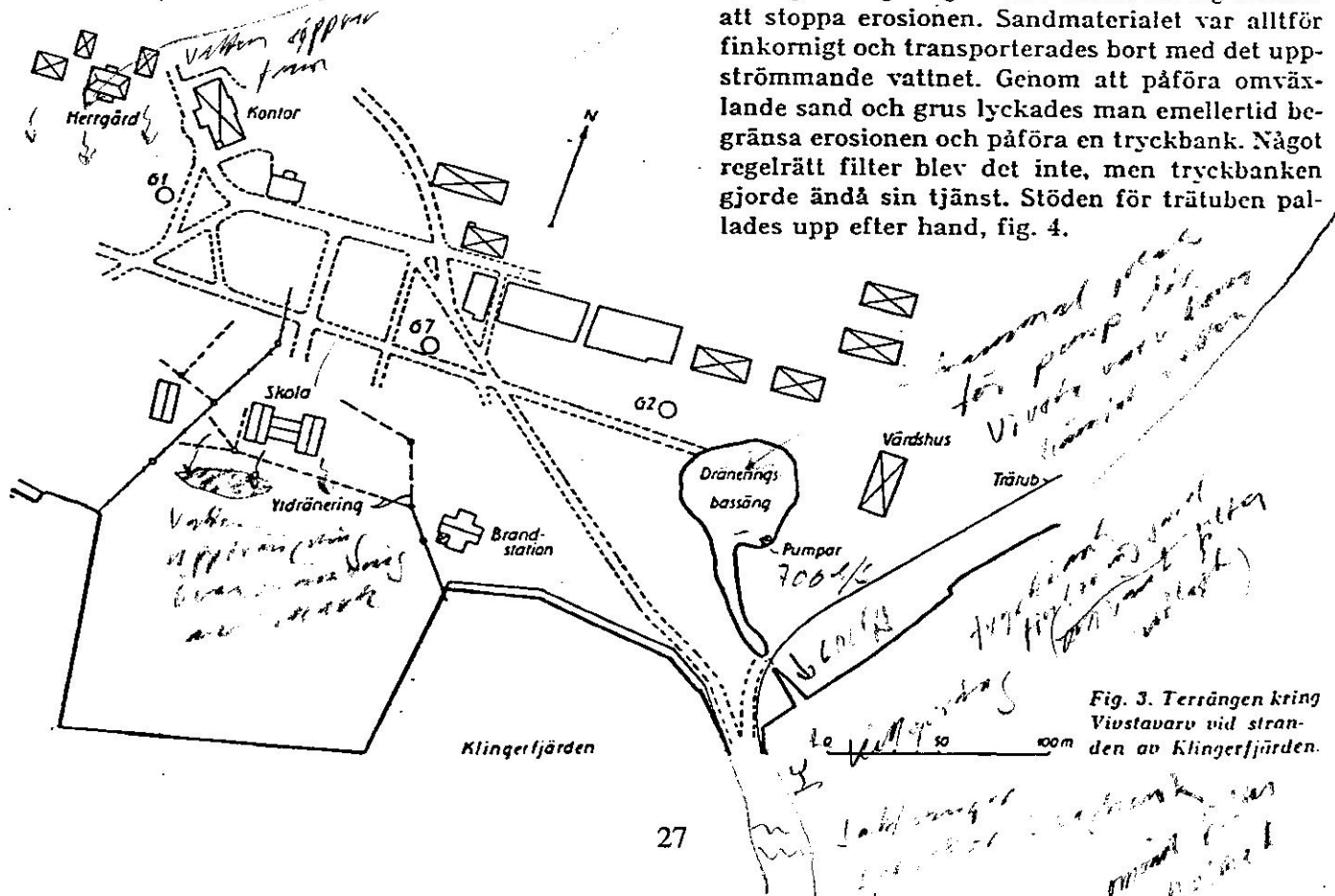


Fig. 3. Terrängen kring Vivstavarv vid stranden av Klingerfjärden.

Med dessa åtgärder hade man hjälpligt klarat fabriken försörjning för stunden. För att nå tillfredsställande förhållanden vid Vivstavarv måste andra åtgärder tillgripas. De inträffade källsprängen visade, att åsen under det låga markplanet vid Vivstavarv och under vattenytan i fjärden är täckt med ett tjockt lager lera, som hindrade grundvattnet att strömma ut i fjärden. Detta medförde, att trycket i åsen steg, och att vattnet letade sig ut dels under vägbanken på åsryggen, vilken är täckt av ett tunnare lerlager, dels ur holmarna, där åsgruset går i dagen över havsvattenytan.

För att klarlägga vattenståndsförhållandena utökades den tidigare utsatta serien med observationsrör vid Vivstavarv. Det konstaterades, att vägbanken stod under ett artesisikt tryck, så att grundvattenytan steg upp till ca 1 m över havets nivå vid holme 1 och till ca 1,5 m över havets nivå vid havsstranden, fig. 5. Man måste då åstadkomma en avlastning av det artesisiska trycket. Normalt sker detta vid dammar med hjälp av filterbrunnar, som avbördar några tiotal l/s. Det stod emellertid klart, att man här hade att göra med betydligt större vattenmängder, kanske upp till 1 000 l/s vid full dämning.

Avbördning

En förutsättning för att så stora vattenmängder skall kunna avbördas med rimliga anordningar är, att kontakt kan nås med grovt grus nära markytan och nära havsstranden. Den korta tid, som stod till buds, gjorde det än mer angeläget att åtgärderna kunde få en rimlig omfattning. Det gällde att snabbt leta rätt på lämplig angreppspunkt. Härvid kom en ren tillfällighet till hjälp. På planet mellan byggnaderna och stranden hade i gamla tider funnits en pump, där vivstavarvborna hämtat vatten. Rekognosceringsborrningar ansattes vid den gamla brunnplatsen och det visade sig snart, att här fanns en gruskulle, som nådde upp till endast några meter under markytan. Traktorer och grävmaskiner

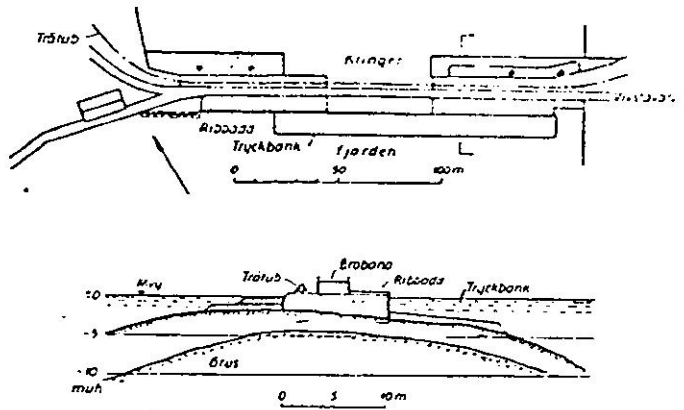


Fig. 4. Erosionsskydd kring vägbanken till Vivstavarvholmarna; upptill plan, nedtill sektion. Skyddets utformning angiven av C G Wenner.

dirigerades till platsen, och efter några dygn hade man fått upp en grop med gruskontakt på ca 300 m² yta. Från gropen upptogs ett dike till Klingerfjärden. Under korsningen med tuben lades en kulvert med 1,2 m diameter.

Den förbättrade avbördningen hade omedelbar verkan. Så snart diket till Klingerfjärden upptagits sjönk vattnet på planet undan, och efter hand som grävningsarbetet fortskred, rapporterades förbättringar på de utsatta punkterna. Efter ett dygn sinade källsprängen längs vägbanken och på holme 1. Marken kring skolan och i herrgårdsparken torrlades och området återtog sitt vanliga utseende. Efter ytterligare några dygn fanns ej längre vid Vivstavarv något hinder för fortsatt dämning. Den ur gropen avbördade vattenmängden bestämdes till 300 l/s.

Vid fortsatt dämning kunde man vänta sig en fortsatt ökning av grundvattenströmmen. Det inträffade hade visat, att någon höjning av grundvattenståndet nere vid Vivstavarv icke kunde tillåtas. Redan i naturligt tillstånd är detta område mycket vattenkänsligt i synnerhet för höga vattenstånd i havet. För att dämningen skulle kunna fortsättas till full höjd, måste man därför vidta förebyggande åtgärder.

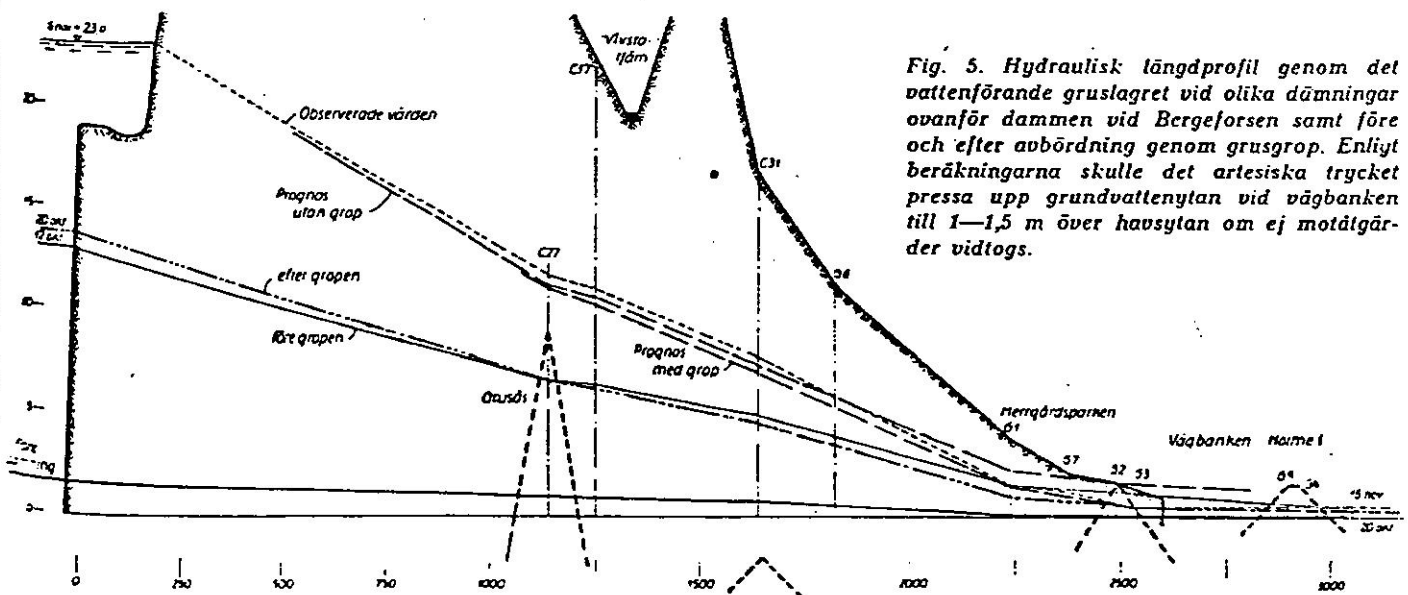


Fig. 5. Hydraulisk längdprofil genom det vattenförande gruslagret vid olika dämningar ovanför dammen vid Bergeforsen samt före och efter avbördning genom grusgrop. Enligt beräkningarna skulle det artesisiska trycket pressa upp grundvattenytan vid vägbanken till 1-1,5 m över havsytan om ej motåtgärder vidtogs.

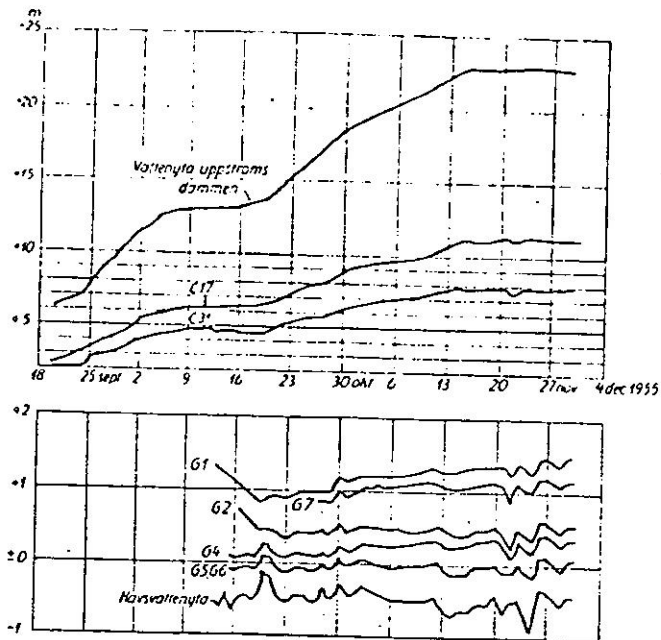


Fig. 6. Vattennivå i dammen, vid olika observationspunkter längs grusstråket och i Vivstavarsområdet under dämningstiden 18 september—11 december 1955.

Enligt Forchheimer tillväxer den avbördning, som kan erhållas ur en byggnads grop, proportionellt mot längden, om formen i övrigt bibehålles. Man hade därför anledning vänta, att möjligheten att utvinna vatten med oförändrad avsänkning skulle stiga ungefär i samma mån som längden på gropen ökades. På grund av gropens storlek kunde man också hoppas, att en ökning av bredden skulle medföra ökad avbördning. Gropen utvidgades och fördjupades därför så långt som de maskinella resurserna och gruskullens utsträckning medgav och är nu ca 1 500 m² i vattenlinjen. Vattendjupet är 3—4 m.

För den händelse gropen ej skulle kunna avbörda tillräcklig vattenmängd med självfall uppbyggades en pumpanläggning med fyra pumpar med en sammanlagd kapacitet av ca 700 l/s.

För att förbättra förhållandena på de vattensjuka markerna kring skolan planerades en yt-dränering.

Slutord

Genom de vidtagna åtgärderna har det i stort sett lyckats att hålla nere vattennivån vid Vivstavars, fig. 5. Detta bekräftas av dagliga vattennivåobservationer under september—december 1955, fig. 6. Vissa punkter (G 1 och G 7) som ligger vid Herrgården, har visat en svagt stigande vattennivå, i övrigt har punkterna vid Vivstavars skött sig bra. Pumpning har ej behövt tillgripas. Den avbördade vattenmängden har uppmätts till 600 l/s.

När dämningen nu varit uppe flera månader, kan man våga påstå, att de med dämningen följande svårigheterna vid Vivstavars bemästrats. Hur man skall förfara med den upptagna gropen är ännu för tidigt att bestämma. Grundvatten-

0051

strömmens framtida kapacitet är ännu oviss. Sedimentation i Bergforsmagasinet kan med tiden medföra en nedgång av kapaciteten. Nu torde den vara den största kända i Sverige. Vattnet är bra och borde kunna utnyttjas som konsumtionsvatten. Någon kund utöver Sköns vattenverk har emellertid ännu inte anmält sig.

Lule älvs utbyggnad. Lule älv är den största vattenkrafttillgången i Norrbotten. Fullt utbyggd beräknas den bli Sveriges största energialstrande älv och ge 12 500 MkWh/år eller 15 % av landets totala vattenkraftresurser.

Vattenfallsstyrelsens utbyggnader i Lule älv har hittills varit helt koncentrerade till de övre delarna av Stora Lule älv. På 1910-talet skapades här Porjus kraftstation, under 1920-talet genomfördes regleringen av Suorva, 1952 kördes Harsprånget i gång och 1955 blev Ligga kraftstation färdig. Med Porjus kraftstation som började byggas främst för att ge malmfält och malmbana elkraft hade 58 m av Luleälvens falltrappa tagits i anspråk. Med Harsprånget nyttiggjordes ytterligare 107 m och med Ligga kraftstation har totalt 206 m av Luleälvens falltrappa utnyttjats.

Suorvas reglering togs i bruk 1923 och efter ökade upp-dämningar under 1930-talet täcker den uppdammda sjön en areal av 210 km² och har ett magasininsinhåll av 2 750 milj. m³. Suorva är det näst Väneren största regleringsmagasinet i Sverige. Magasinet motsvarar ungefär 1 340 MkWh i stationerna Porjus, Harsprånget och Ligga.

I dag produceras 3 000 MkWh/år i de tre kraftstationerna i Lule älv. Av denna produktion distribueras drygt 1 300 MkWh till olika förbrukare inom Norrbotten.

Vattenfall räknar nu med att återvända till Lule älv till sommaren och sätta upp en byggnadsorganisation som torde bli stadigvarande inom Norrbotten under många år.

Det första arbetet blir Porsi, som man hoppas kunna påbörja detta år. Porsi blir en betydande och viktig anläggning som skall utnyttja 33 m fallhöjd och ge 1 000 MkWh/år. Man räknar med att ha stationen i drift 1960.

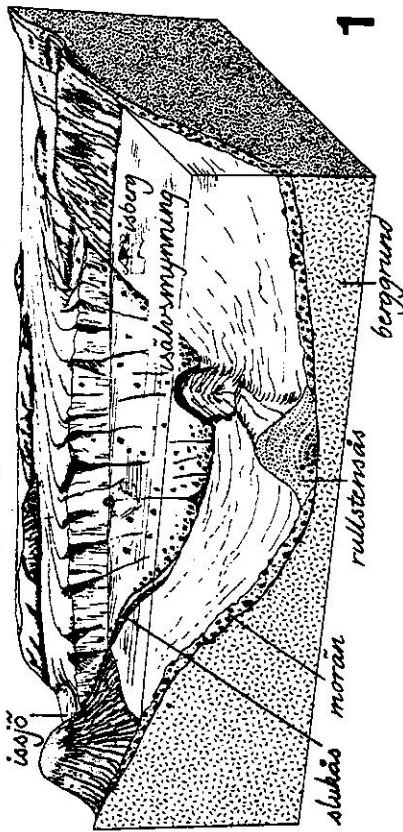
Mellan Ligga och Porsi finns en betydande utbyggnadsmöjlighet. Man har där projekterat en kraftstation Messaure som torde komma att låta tala om sig. Fallhöjden i Messaure blir inte mindre än 86 m och stationen kommer, när den står färdig 1963, att ge nästan lika mycket energi som Harsprånget, ca 1 800 MkWh/år. Messaure kommer framför allt att bli ett dammbygge med inte mindre än 12 milj. m³ fyllnadsmassor i dammen. Arbetetsvolymen kanske illustreras bäst av att man varje sommar — den enda årstid då man kan bygga denna renodlade jorddamm — skall lägga ut lika stora dammassor som på fem år lades ut i Harsprånghamnen.

Efter Porsi och Messaure kommer troligen turen till Edeforsen och Letsi, efter dem Akkats och Bodensforsarna. Letsi i nedre delen av Lilla Lule älv blir den största av dessa anläggningar, aningen mindre än Messaure. Tillsammans beräknas Messaure, Porsi, Akkats, Letsi, Edeforsen och Bodensforsarna ge 6 000 MkWh/år eller nästan dubbelt så mycket som Porjus, Harsprånget och Ligga.

Man får räkna med att regleringar utöver de hittills utförda så småningom kommer att fordras. En ökad reglering av Lulejaure torde komma först, därefter sannolikt en reglering av Satisjaure.

I Lilla Lule älv skulle det vara önskvärt med regleringar redan från 1960 men det är knappast troligt att man vid den tidpunkten kan hinna få någon reglering klar. Såsom arbetshypotes har man tidigare räknat med en regleringsdamm vid utloppet ur Skalka för reglering av Saggat—Tjåmotis—Skalka. Vid Pärlälven torde man få räkna med en stor reglering av Karats och mycket tyder på att Karats-regleringen kommer först i Lilla Lule älv (Åke Ruseck vid konferensen "Jorden, skogen, malmen och vattenkraften i morgondagens Norrbotten" den 20 mars 1956 i Luleå). WS

Indalsälvens dalgångs utveckling efter istiden

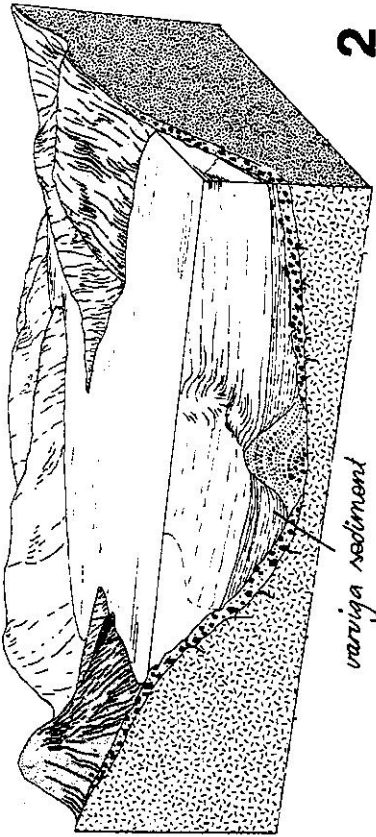


1

Omkring år 7200 fKr låg iskanten mellan Sillre och Järkvissle. Bilden visar schematiskt hur trakten då kan ha sett ut. Isen "kalvade", dvs sprack och släppte ifrån sig stora isbitar i havsfjärden. Allteftersom iskanten drog sig bakåt, avsattes morän mot den tidigare renhyvlade bergsytan.

En isälvs mynnade i fjärden och avsatte sten och sand i olika lager. Lagerföljden bestämde av vattnets strömhastighet. Finkornigt material som lera höll sig flytande längre än den grövre sanden och avsattes längre ut i fjärden.

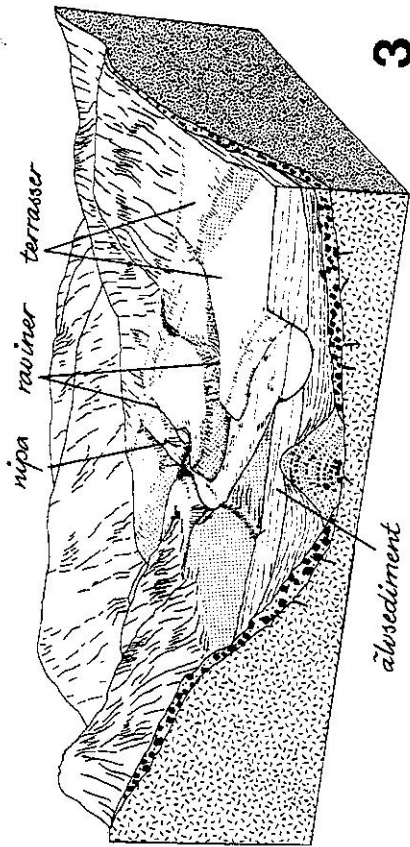
Mot de berg som stack upp ur isen bildades issjöar. När en sjös isbotten sprack kunde det hända att issjön tappades på sitt vatten våldsamt snabbt. Det grus och den sand som samlats i sjön följde då med och avsattes i kanalen. När isen dragit sig tillbaka återstod en kort och vindlande ås med branta sidor, en slukås. En sådan finns vid Järkvissle kraftverk.



2

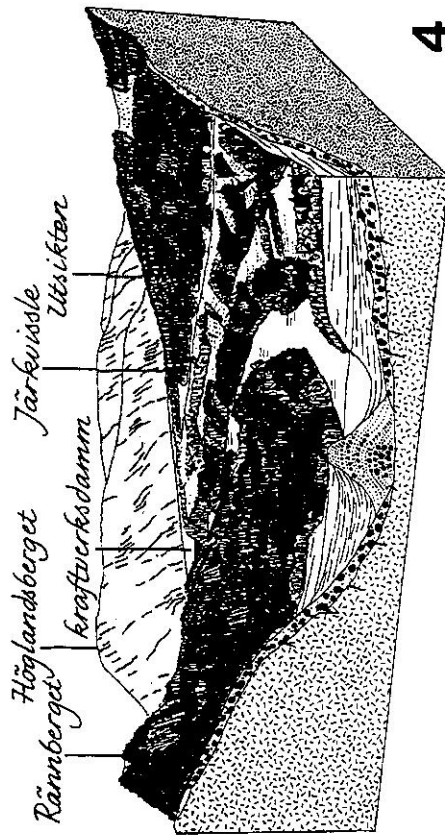
Sedan isen i dalgången smält undan försvann isens tryck och landhöjningen började. Dalgången låg som en havsvik. När iskanten drog sig bakåt, minskade strömhastigheten i älven, vilket gjorde att finkorniga partiklar avsattes ovanpå moränen till jordar med mo, mjåla och ler. Dessa jordar blev varviga eftersom vattnet strömmade med högre hastighet under försommarens vårflod än under höstens lågvatten. De partiklar som följde med vattnet landade därför på olika ställen under vår och höst. Varven kan räknas som årsringar.

58



3

Landhöjningen fortsatte, vilket gjorde att älven började gräva sig ned i de översta sedimenten. Det bortsköjda materialet följde med vattnet och avsattes längre ner i dalen som ålsediment. Bilden visar hur älven har skurit sig ner genom dessa sediment. Älvtåran förlyttade sig från den ena sidan av dalen till den andra och bildade terrasser på skilda höjder. Bäckar som rann ned från sidorna skar djupa raviner i de erosionsbenägna jordarna. Där ravinerna låg nära varandra bildades mellan dem de karaktäristiska ripporna.



4

I dag ser dalgången mellan Sillre och Järkvissle ut på detta sätt. De odlade markerna är knutna till terrasser och sluttningar på älvens nordöstra sida. Rännbergets sluttningar och terrasser på älvens sydvästra sida är skogklädda. Bebyggelsen och vägen ligger på gränsen mellan morän och sediment.
(Ur "Indalen ett historiskt källflöde" utgiven av Kommitteen för planering av Indalen.)

59

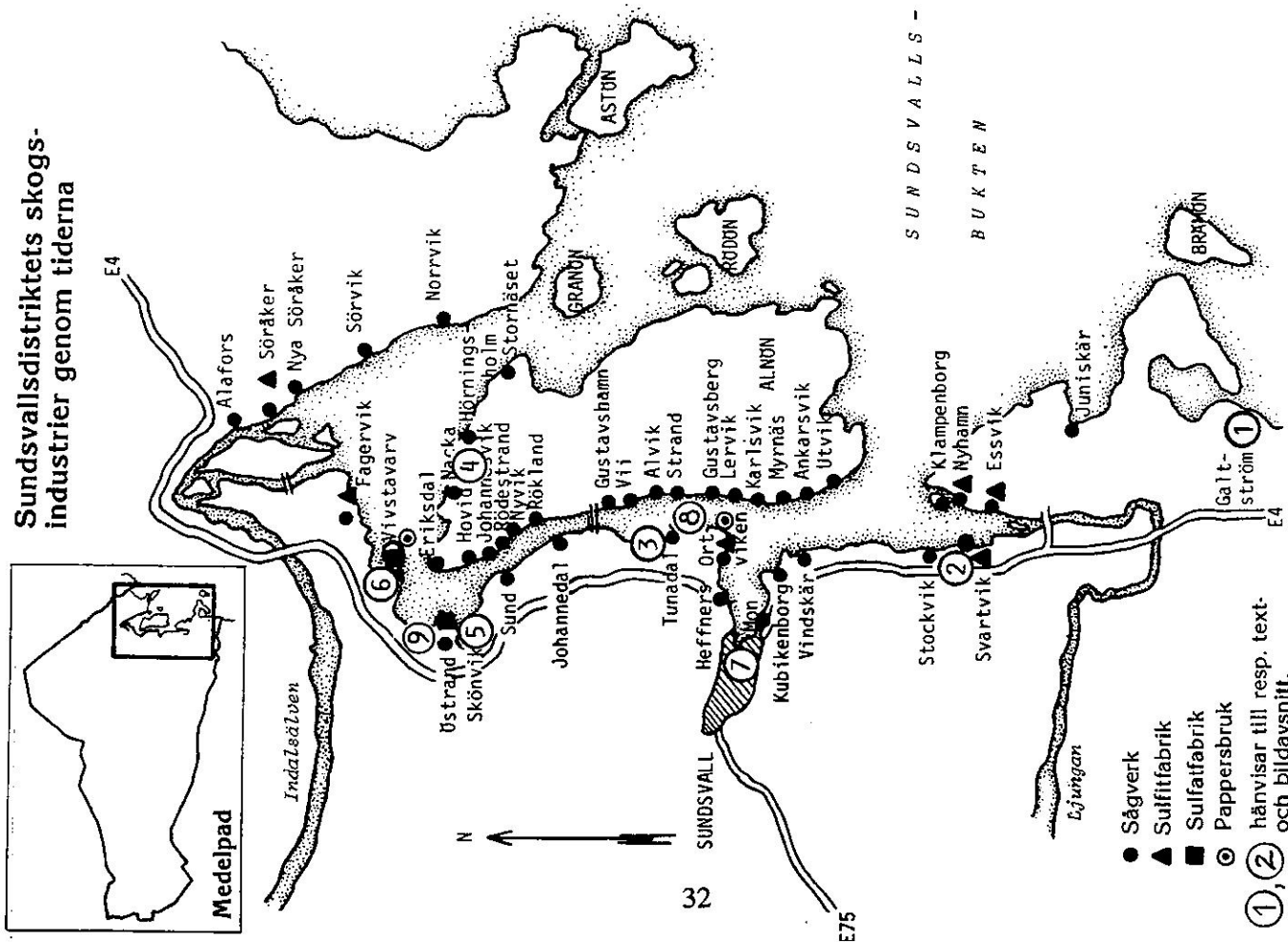
Inlandsisens avsmältning i Medelpad och Ångermanland



Fig. 65. Karta som visar dels recessionen av inlandsisens front (heldragna eller streckade linjer), dels det dåtida havets största utbredning (grå yta). Israndlinjerna är hämtade från Hörnsten (1964) och Fözö (1980) och daterade i årtal enligt Gerard De Geers (1940) lervarvskronologiska tidsskala. 0-året i denna motsvarar enligt Cato (1985) året 7288 f.Kr. Övriga siffror anger högsta kustlinjens (HK) höjd över nutida havsytan enligt G. Lundqvist (1961), Hörnsten (1964) och E. Lindström (1973). Svart anger isdämda sjöar (enligt Fözö 1980) med avlopp.

Ice recession (lines) and greatest extension of the sea (grey) in the map area according to Hörnsten (1964) and Fözö (1980). The dates of the recession lines are given in Gerard De Geer's (1940) clay-varve time scale. Its zero year corresponds to 7288 B.C. according to Cato (1985). Altitude figures indicate the level of the highest coast-line according to G. Lundqvist (1961), Hörnsten (1964) and E. Lindström (1973). Black areas mark ice-dammed lakes according to Fözö (1980).

Sundsvallsdistriktets skogsindustrier genom tiderna



Kring

TRÄPATRONER OCH SÅGVERKSARBETARE

Hur det började

Det är skogsrikedomen i Medelpad och Jämtland som gjort att Sundsvallsområdet från att ha varit en glesbefolkad jordbruksbygd blivit ett av Sveriges tätast befolkade industridistrikt.

Medelpads industrihistoria går tillbaka till 1600-talet då ett par järnbruk anlades i landskapet. Inte för att här fanns järnmalm utan för att det fanns gott om skog för träkolframställning till masugnarna och smedjorna. I de trakter där malmen fanns hade skogen skövplats hårt. Inte mindre än 13 järnbruk kom att finnas i Medelpad.

På 1700-talet fick järnbruken konkurrens om skogen av trävaruhandeln. Man började då skeppa bjälkar söderut och satte igång med handel av trävaror som sågades i grovbladiga vattensågar. Denna handel krävde fartyg, varför många skeppsvarv anlades längs kusten. Under 1800-talet fanns 22 skeppsvarv i Medelpad.

Men det var först i samband med införandet av den finbladiga sågen under 1700-talets senare del, som sågverksindustrin kom igång på allvar. Vid mitten av 1800-talet togs dessutom vissa bestämmelser bort som hindrade exporten från Norrland och samtidigt kom ångsågen och revolutionerade marknaden. Det var vid Tunadal som Norrlands första ångsåg anlades 1849. I och med ångkraften behövde man inte förlägga sågarna till vattendragen utan kunde placera dem vid kusten där det sedan var lätt att skeppa virket vidare.

43 ångsågar anlades i sundsvallsområdet som då var världens största sågverksdistrikt. Centrum i detta distrikt blev staden Sundsvall som fick en enorm tillströmning av människor.

Sågverksindustrin hade sin höjdpunkt på 1890-talet, därefter stagnerade den och på 1920- och 30-talen lades många sågar ned. Den betydelse sågverksindustrin haft övertogs i början av 1900-talet av massaindustrin. Utvecklingen fram till idag har gjort att industriläggningarna har blivit större men färre, samtidigt har det kommit till andra typer av industrier som kemiska fabriker och metallindustri.

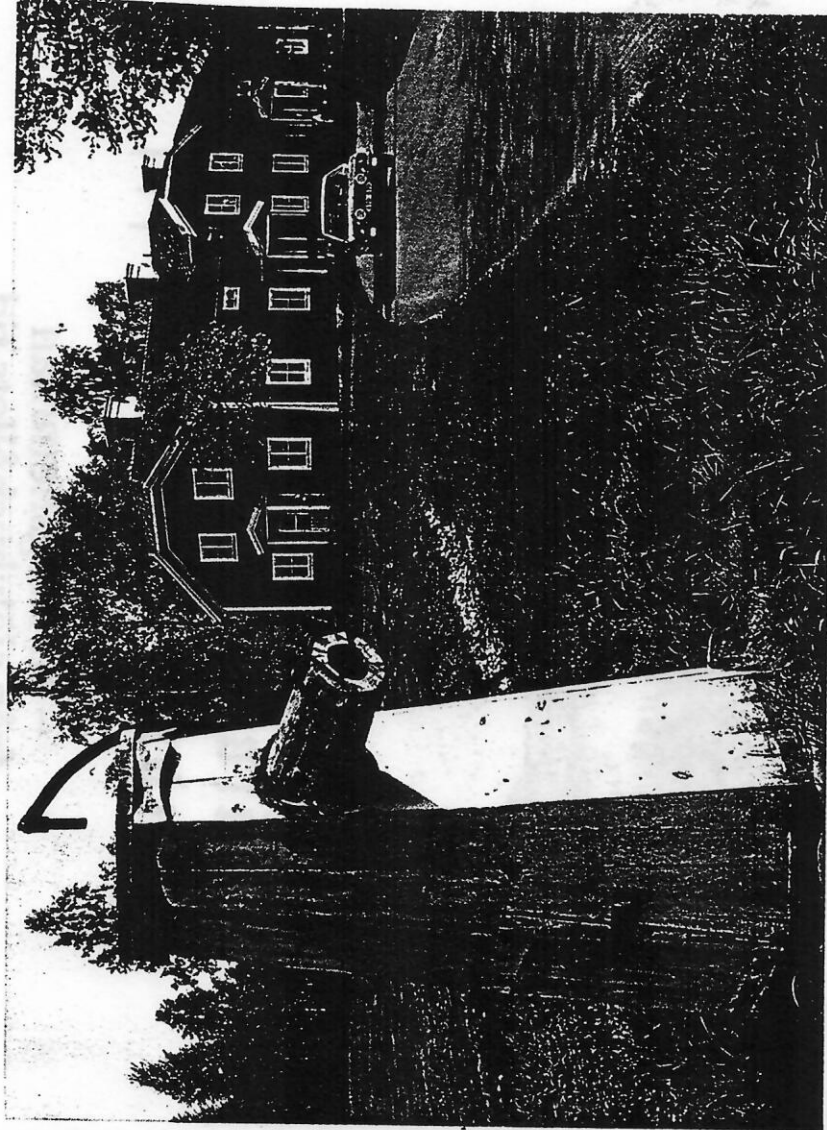
Omslag: Från Sundsvalls museums utställning. Matsalen i Merto "stolt".
Historisk text: Lena Gullmert-Häger, Sundsvalls museum.
Daagens industrier: Nils Berendahl. SCA

Vivstavary

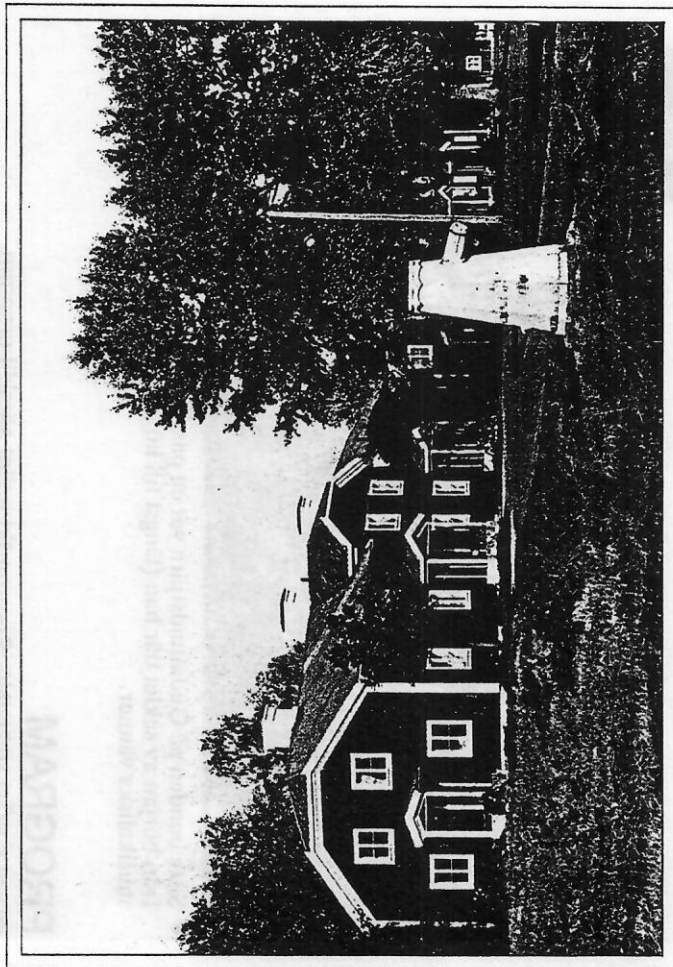
Här anlade härnösandslektorn Per Hellzén ett skeppsvarv 1798. Första fartyget sjösattes 1800 och fick namnet "Kronprinsen", det var då Sveriges största handelsfartyg. Inte mindre än ett 70-tal fartyg byggdes på varvet. Skepp från Norrland ansågs vara av god kvalitet vilket beror på att tallen här är rik på terpentin och kåda som skyddar träet mot röta. 1852 byggdes också en ångsåg på platsen för att slippa kransåga virket för hand. Det var den tredje ångsågen i distriktet.

Företaget ansågs vara mycket lönsamt fram till 1900-talets början då konjunktursvängningarna försatte bolaget i kris. Den nya lösningen blev en sulfatmassafabrik som stod färdig 1908. Fabriken utökades i flera omgångar, bl a 1961 med ett kraftpappersbruk, 1982 lades massaproduktionen ned och pappersbruket byggdes om till ett finpappersbruk.

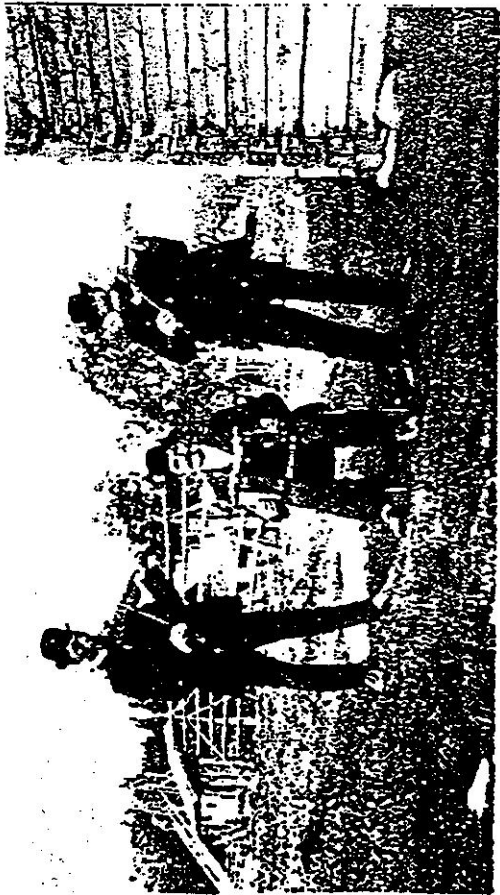
Bebyggelsen i Vivstavary uppfördes i sträng symmetri med flera rader av röda arbetarlängor och med den vita herrgården från 1818 i fonden. Bruksbebyggelsen är välbevarad och samhället är ett fint exempel på ett levande industri-samhälle med lång tradition. Bl a finns den gamla brandstationen kvar och fungerar nu som kyrka.



Ett annat sågverk på 1800-talet låg i Vivstavary. På holmarna utanför uppfördes 1907 Medelpads första sulfatfabrik. Bruksmiljön i Vivstavary är väl bevarad. Bland annat har det gamla spruthuset fått ny användning som kapell. Det som liknar en pump (bilden) innehåller idag ett elskåp.



Arbetarbostad vid Vivstavary.



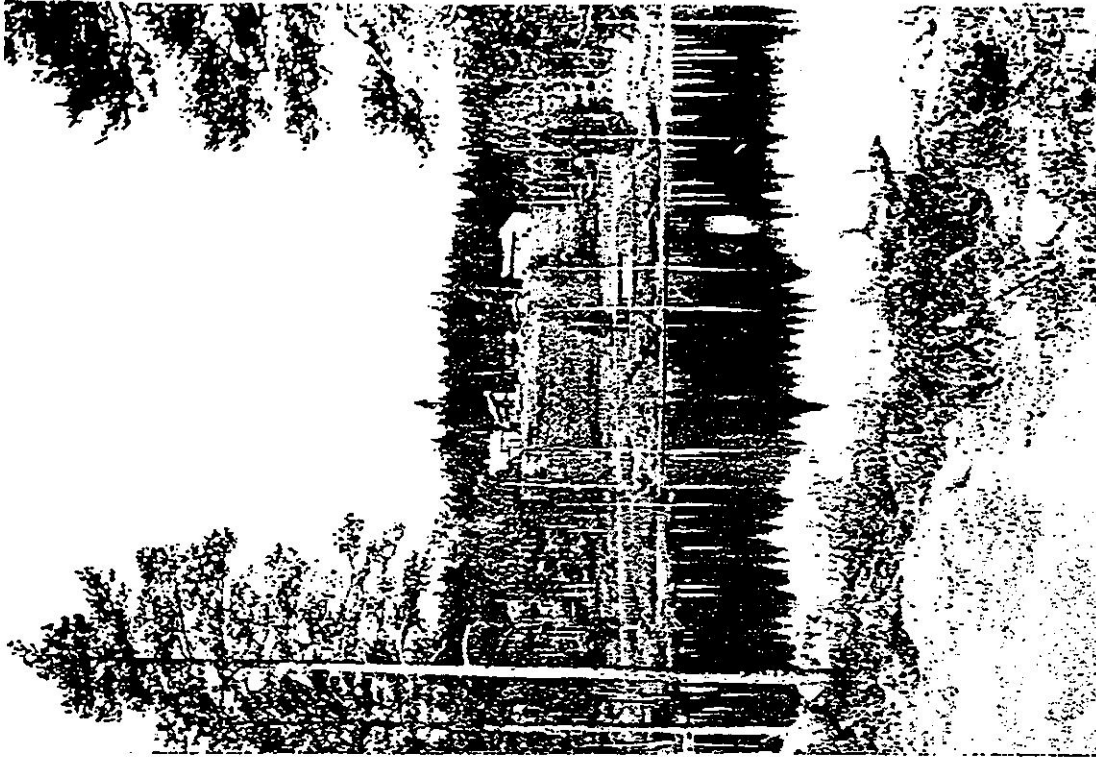
- Siste bonden på Gudmundstjärn var en passionerad fiolspelare. Här är en bild från början av seklet där han (längst till höger) spelar tillsammans med några musikalska vänner.

PROGRAM

ÖPPET FÖR VISNING: Sommartid enligt särskilt program.
DEMONSTRATION av den vattendrivna ramsågen och spånhyveln samt hantverks- och jordbruksysslor varje lördag och söndag under öppethållandet.

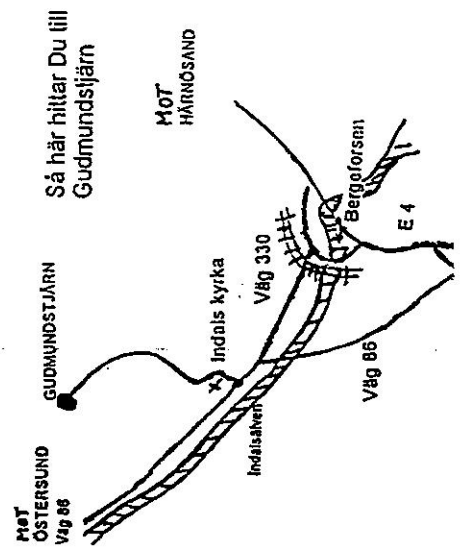
KAFFESERVERING

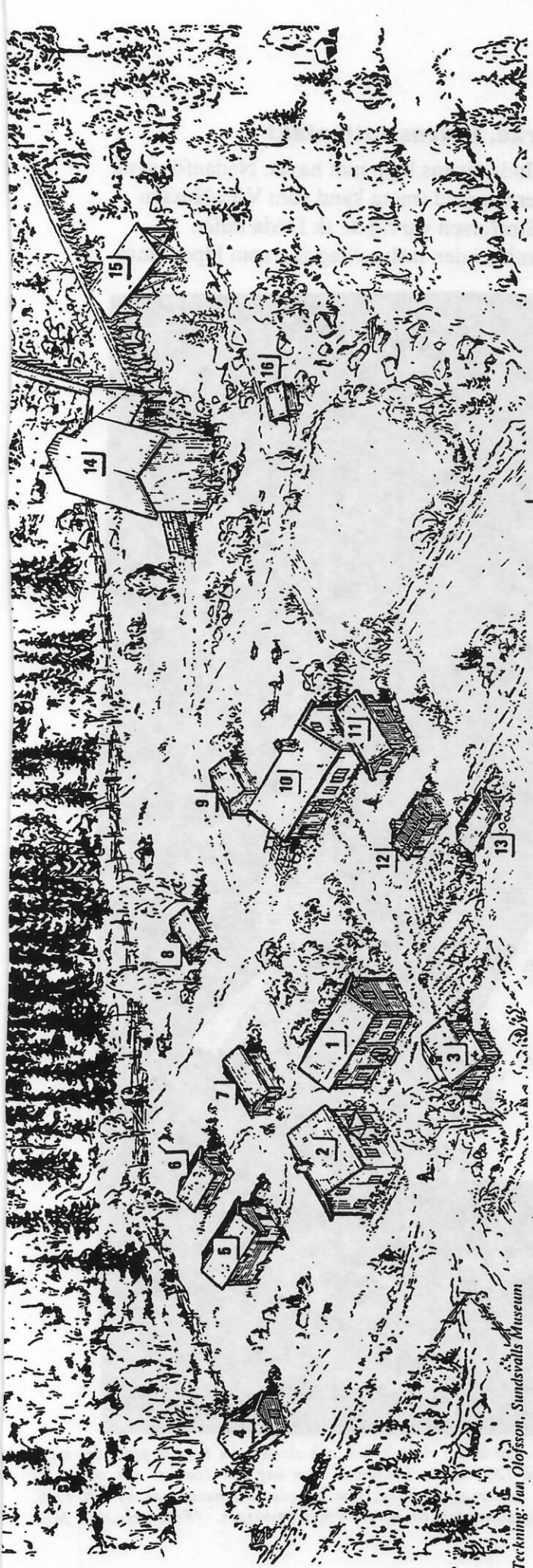
För närmare upplysningar - ring gärna Ingemar 060-922 08, Gun 060-921 18, Helge 060-924 58, Gudrun 060-930 19 eller Katarina 060-821 77.



Välkommen till Gudmundstjärn

– ett skogshemman
från självhushålets tid





Teckning: Jan Olofsson, Sundsvalls Museum

Lugn och ro och en betagande norrländsk natur. Dessutom en kulturhistorisk upplevelse som är ganska sällsynt i sitt slag.

Det är vad Gudmundstjärn i Indal har att erbjuda. Gudmundstjärn är dels en vackert belägen liten tjärn, dels ett ovanligt väl bevarat skogshemman från självhushålllets tid, anlagt som nybygge redan på 1700-talet.

Byggnaderna har återställt i ursprungligt skick och byggnadsminnesförklarats. Miljön kring gården har bevarats genom att omgivningarna förklarats som naturreservat.



• Sista bondmoran på Gudmundstjärn med en del av sin boskap.

- | | |
|---------------------------|-----------------------|
| 1. Mangårdsbyggnad, äldre | 9. Risbod |
| 2. Mangårdsbyggnad | 10. Ladugård |
| 3. Bagarstuga | 11. Stall |
| 4. Basta | 12. Snickerbod |
| 5. Härbrä | 13. Jordkällare |
| 6. Mangelbod | 14. Säg- och kvarnhus |
| 7. Vedbod | 15. Spånhyvel |
| 8. Smedja | 16. Tvättbod |

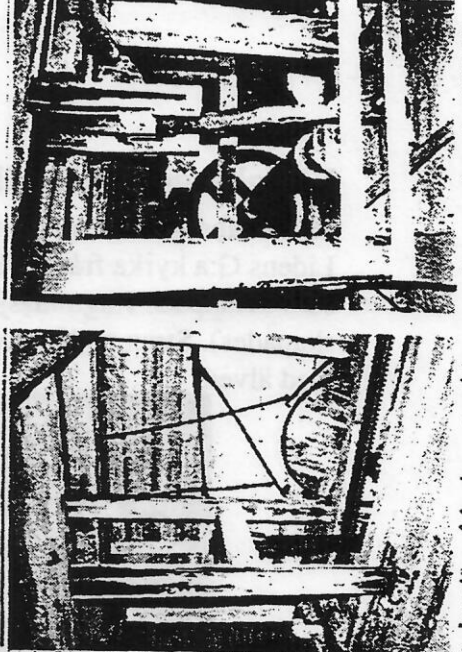
1778 fick en man som hette Olof Pärsson rättigheter att anlägga nybygget Gudmundstjärn i Indals socken i Medelpad. Året därpå började han förvandla skogen till åker och äng och sedan bodde fem generationer människor vid den lilla tjärnen mitt inne i skogen i 165 år.

Under hela den tid som Gudmundstjärn var bebott var det sex kilometer väglöst land fram till socknen. Familjerna på gården levde därför ganska isolerat.

De levde uteslutande på vad jorden och skogen gav. Nästan allt som behövdes tillverkades av familjemedlemmarna själva. När gården övergavs i mitten på 1940-talet var den ett av de allra sista riktiga självhushållen i vårt land. Dessutom ett ovanligt väl utvecklat sådant.

Det finns en byggnad för varje sak som människorna på Gudmundstjärn behövde göra för att klara överlevnaden. Gården ser därför ut som en hel by där den ligger upp på sluttningen vid tjärnen.

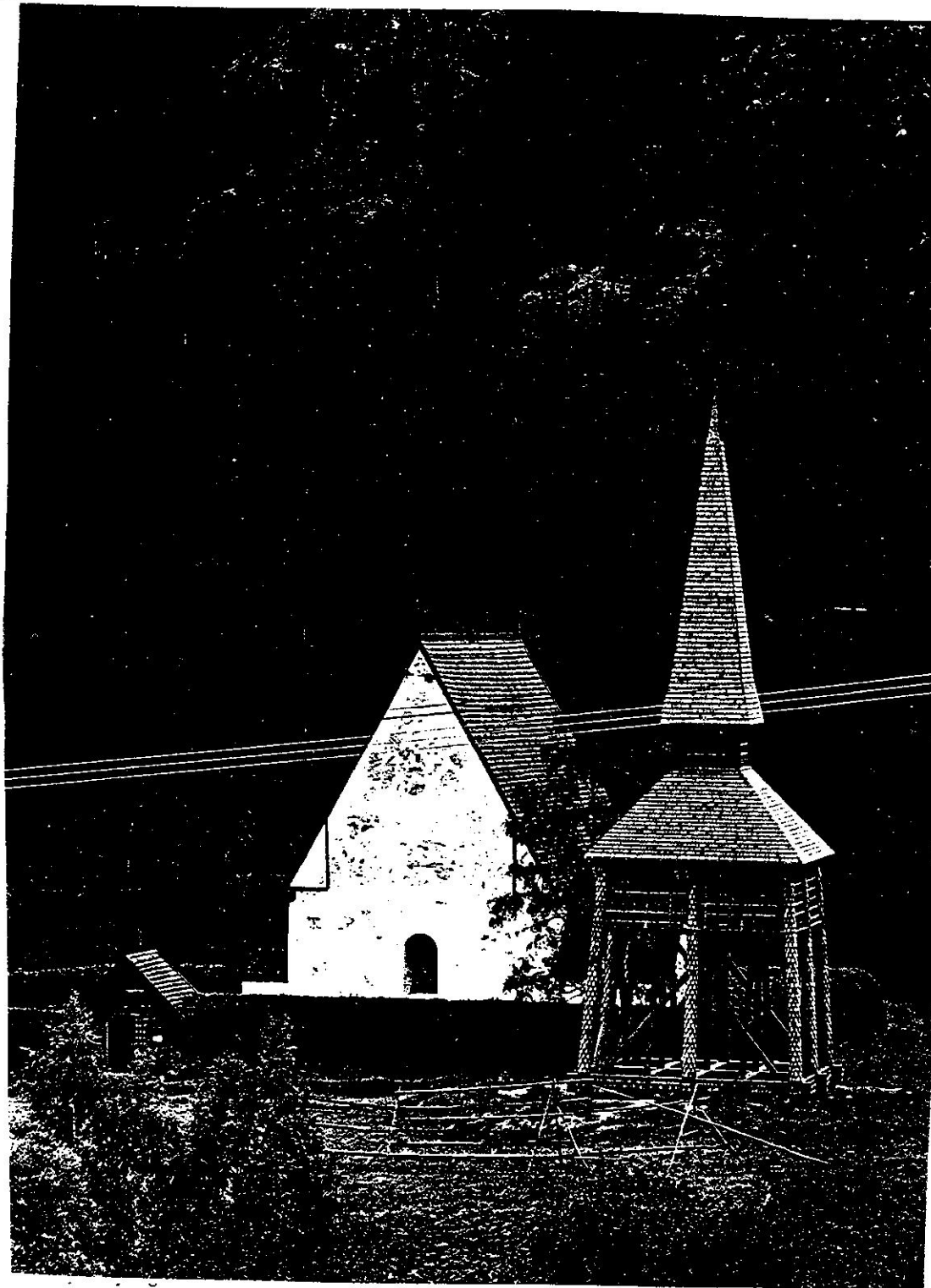
Olof Pärsson byggde boningshus, ladugård, lador, bagarstuga, kvarn, härbrä, smedja och några byggnader till. Hans son Nils Olofsson byggde basta för torkning av säd och dennes dotter Sara Lena, som var en märklig kvinna, fyllde på med säg och fåbod. Sara Lenas son, Nils Olof Eriksson, som kom att bli den siste bonden på gården, byggde nytt boningshus och ny ladugård. Han byggde också snickerbod och spånhyvel och han installerade tröskverk med turbindrift.



• Interiör från den vattendrivna ramsågen som byggdes 1869-70.

Vättaberget, Indalsälven, Lidens G:a kyrka, Lidens vattentäkt

På Vättaberget har man en vidunderlig utsikt över Indalsälvens lopp mot havet. Nedanför syns Lidens G:a kyrka från 1510 där Magnus Huss ligger begravd (mera känd som Vild-Hussen som avtappade Ragundasjön och därmed torrlade Storforsen varvid de sk Döda fallen skapades). Strax nedför kyrkan ligger Lidens vattentäkt i den isälvsavlagring som löper längs med älven.



Sinnet för naturens skönhet lär inte ha varit särskilt väl utvecklat under medeltiden, och skogar och berg uppfattades mera som skrämmande än sköna. När man byggt den första träkyrkan i Liden (på 1200-talet?) funderade man nog inte över att den var en av de skönast belägna i landet; det kunde man inte veta. Men prästen Josefus, den byggnadslärde, som byggde den nuvarande kyrkan 1510, såg kanske med nya ögon på den sluttande lidens betesmarker, den skimrande älven och de mörka granskogsbergen. (Foto: HILDING MICHELSSON.)

Österström - Minnen från 1800-talets flottningsepok

Den vidsträckta Holmsjön och dess vattensystem var under flottningsepoken viktiga transportleder. Från skogarna fraktades timret via Holmsjön till Österström varifrån det sedan kördes på en sju kilometer lång järnvägsbana, Österströmsbanan, till Indalsälven.

Den gamla bruksbebyggelsen i Österström utnyttjas idag som friluftsgård och kursgård. Här kan man bese en gammal vattensåg som flyttades från Gimåfors i samband med regleringen av Holmsjön. Vid friluftsgården börjar SCA:s 3,6 km långa skogsstig med informationstavlor om bla skogsbruk och Österströms historia. En badplats finns nedanför friluftsgården.

Strax norr om Österström ligger sjön Lill-Otern med omgivande sankmarker och gungflyn. Sjön har en rik vattenvegetation och är en fin fiskesjö. Vid Lill-Otern kan man fortfarande se spår av den gamla järnvägen. Idag kan man komma med bil ända fram till järnvägsbanans slut, 150 m ovanför Indalsälven. Härifrån släpptes timret ned till älven genom en 650 m lång torrränna av trä, Glimårannen.

Flora: Käringtand är något av en karaktärsart kring Holmsjön och syns som ett gult

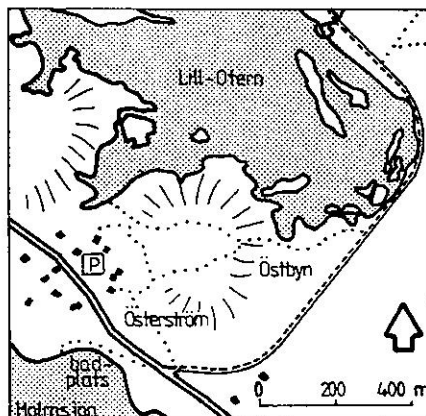
band längs vägarna.

Fauna: Storöring finns i Holmsjön.

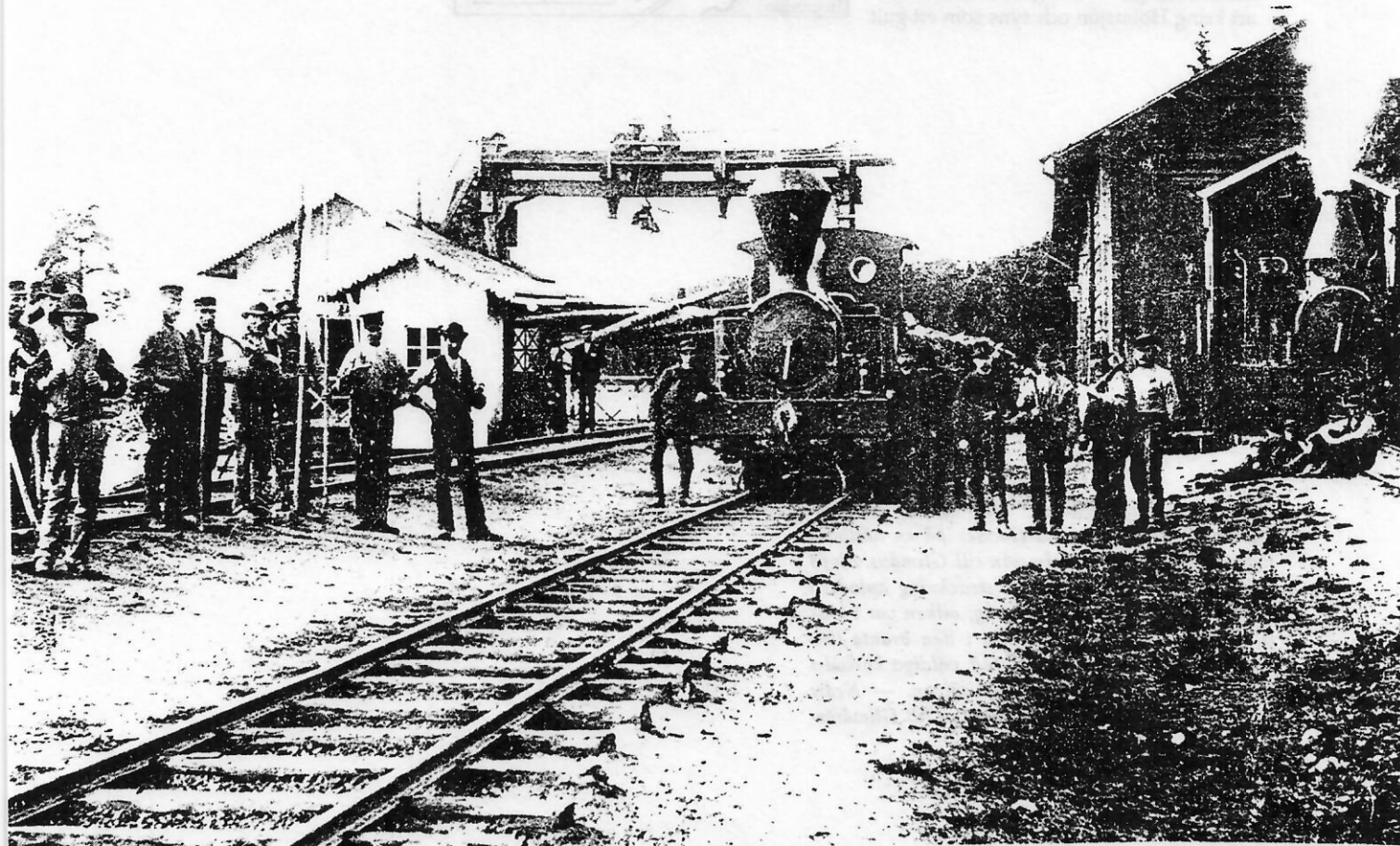
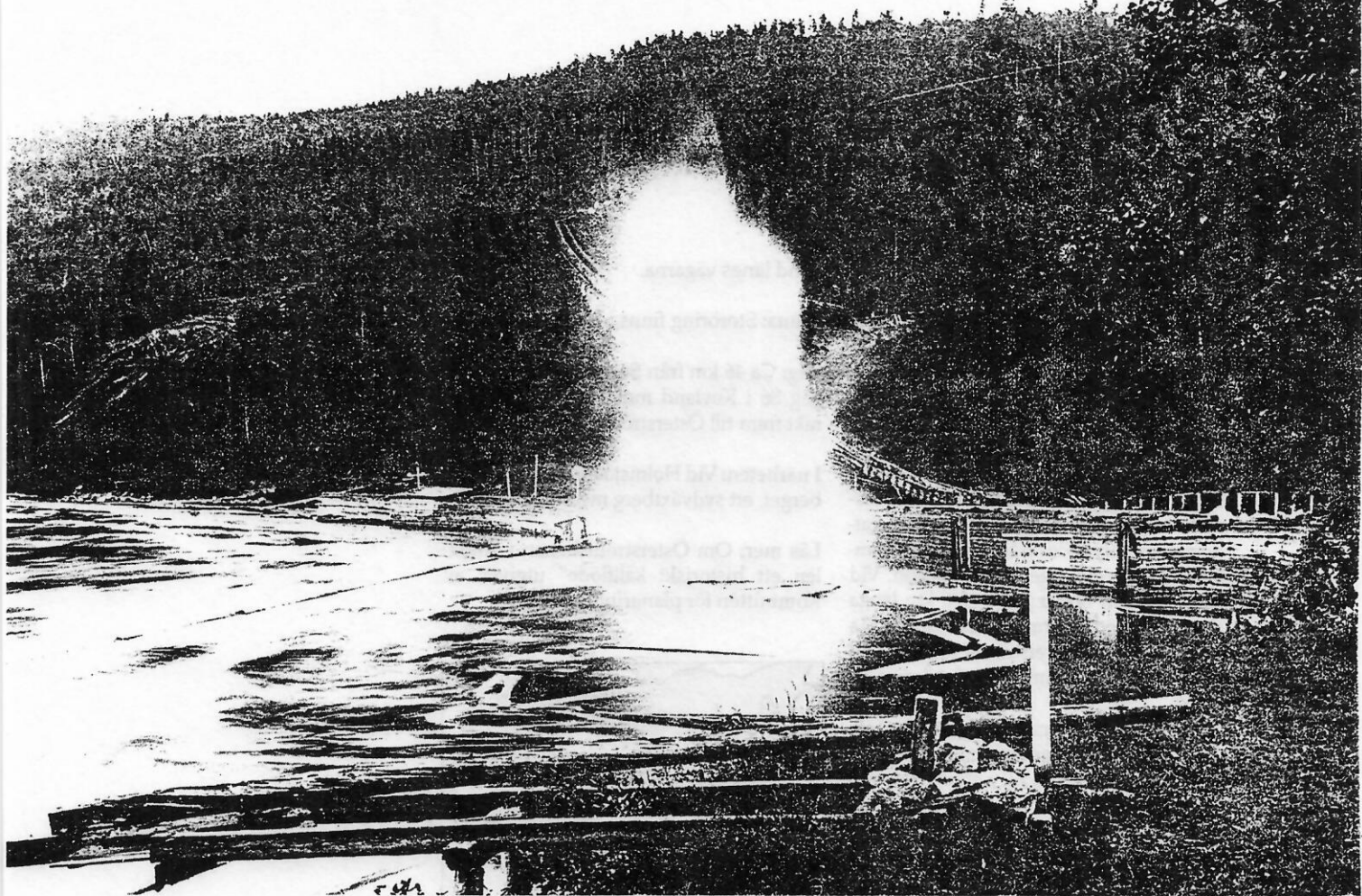
Väg: Ca 46 km från Sundsvall; tag av från väg 86 i Kovland mot Holm och fortsätt rakt fram till Österström.

I närheten: Vid Holmsjöänden ligger Järpberget, ett sydväxtberg med bla träjon.

Läs mer: Om Österströmsbanan i "Indalen ett historiskt källflöde" utgiven av Kommittén för planering av Indalen.



Högersidan, övre bilden: Vid mitten av 1800-talet började man frakta timmer på en hästbana från Österström vid Holmsjön till Glimåns utlopp i Indalsälven. Efter samma sträckning anlades i början av 1870-talet en järnväg, vilken var i bruk till 1920. När timret släpptes i den branta timmerrännan vid Glimån uppstod väldiga kaskader vid stockarnas nedslag i Indalsälven. — Nedre bilden: Järnvägen från Österström till Glimårannen. (Foton i SCA:s arkiv.)



S:t Olofskällan i Borgsjö



Vid Borgsjö ligger en av stora Jämtlandsledens berömda pilgrimskällor — namngiven efter Olov den helige, som enligt traditionen skall ha druckit där. (Foto: SÖREN HALLGREN.) — Nedan: I flera av Medelpads kyrkor bevaras Olovsbilder, som vittnar om den kult man ägnade detta helgon. Fotot visar en detalj av en Olovsskulptur i Borgsjö kyrka, dock inte den kända, av Haaken Gulle-son utförda Olovsbilden. Denna återges i färg på sid. 61.



En liten bit från Borgsjö kyrka ligger den kanske mest kända S:t Olofskällan. Den är naturskönt belägen efter den gamla forvägen (Jämtlandsleden) till Nidaros. Vid källan finns en minnessten samt en mycket speciell skålad sten som sägs blivit skålad av just S:t Olof genom att han med sin stav stötte i stenen. Ur denna skål drack sedan hästarna sitt vatten. I kyrkan finns en mycket fin St:Olofsbild (se även framsidan).

Nr. 11 på kartan. Ingår i SGU:s källinventering över Västernorrlands län. Källa i morän. Flöde <0.5 l/s.

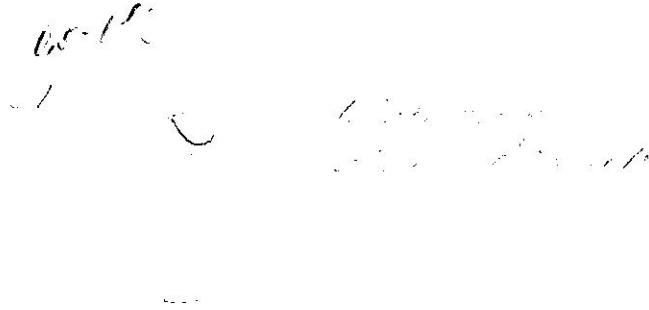
Borgsjö kyrka bär prägeln av att ha tillkommit på 1700-talet. Den har av sakkunskapen betecknats som en av de få svenska rokokokyrkorna, främst på grund av dess skära färg. Byggnaden har stora likheter med någon mellansvensk herrgård, bl a genom takets utformning, påminnande om ett sä-teritak, och takryttaren eller lanterninen mitt på taket, i förlängningen uppåt av den tänkta vertikala axel, som börjar mitt på den södra långväggen. Den skulle nog ha varit huvudin-gången, men det är den västra ingången som vanligen används.

Sankt Olofs-skulpturen här är en av de få i landet som har Hakon Gulle-sons egen signering — med namnet Haken. Den är praktfullt målad och förgylld. Johan Edlers altarpupp-sats och predikstol tillhör det yppersta i den norrländska senbarocken. Altartavlan, före-ställande Kungarnas tillbedjan av Jesusbar-net, är målad 1794 av en konstnär vid namn Holm från Stockholm. Det kan möjligen vara Anders Holm (1751–1824). Dopfunten är här för ovanlighetens skull av trä, prydd med dekor i plattskärning och broskornamentik och målad i glada färger. Dörren till sakris-tian, daterad 1688, är också den smyckad med plattskärning och prydd med medeltida statyetter, kanske från något försvunnet al-tarskåp.

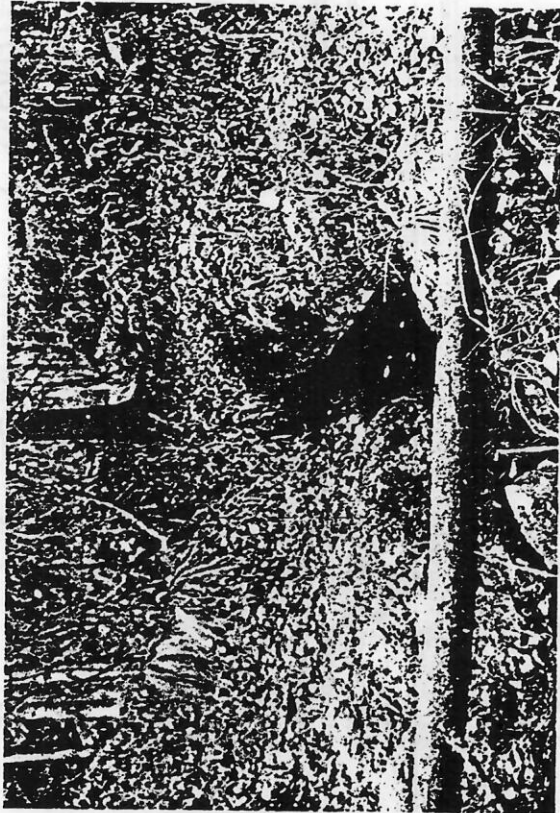
Minst lika märklig som kyrkan är klocksta-peln, byggd 1782 av mästaren Pål Persson i Stugun, samme man som gjort stapeln i Håsjö i Jämtland, vars kopia på Skansen i Stockholm har gjort denna jämte vida känd.

Punghällskällan

Också denna fina myrkälla ligger efter den gamla vägen till Norge. Uppskattat flöde 0.5-3 l/s
Nr 12 på kartan.



Östres källa



Hälsökällan i Ensillre.

Hälsökällan i Ensillre

T. Mattsson

Källan går under benämningen Trefaldighetskällan. Enligt sägnen skall en "äkta" trefaldighetskälla ha sitt utlopp mot norr. Denna källa har sitt utlopp mot sydost, om det nu har någon betydelse. Enligt gamla nedteckningar har mycket folk vandrat upp till källan för att "dricka brunn" och bada. Förr i tiden var tron på källans hälsobringande vatten allmän och utom allt tvivel. Vattnet har en vackert blå färgton, lukt av svavel men är kristallklart och håller konstant en temperatur på fyra grader året om.

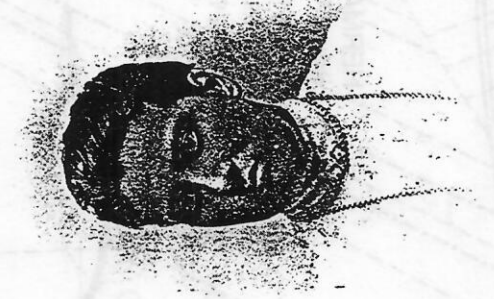
I en tidningsartikel 1937 berättar Olaus Öhman f. 1854, att källan fram till mitten av 1800-talet var flitigt besökt av människor från angränsande landskap som hade hört talas om källans läkande kraft. Folk vistades uppe vid källan på dagarna för att dricka och bada. Ett litet skjul för bad och dusch var uppfört ett stycke från källan. Dess tak bestod av intill varandra lagda störrar med granris ovanpå. Rännan som man öste vatten i var en urholkad trädstam som låg på höga bockar fram till taket. Den som var inne i huset fick dusch på detta sätt.

En uppteckning från den 25/7 1908 av Levi Johansson efter Kristina Hallberg från Hermanboda, 85 år gammal:

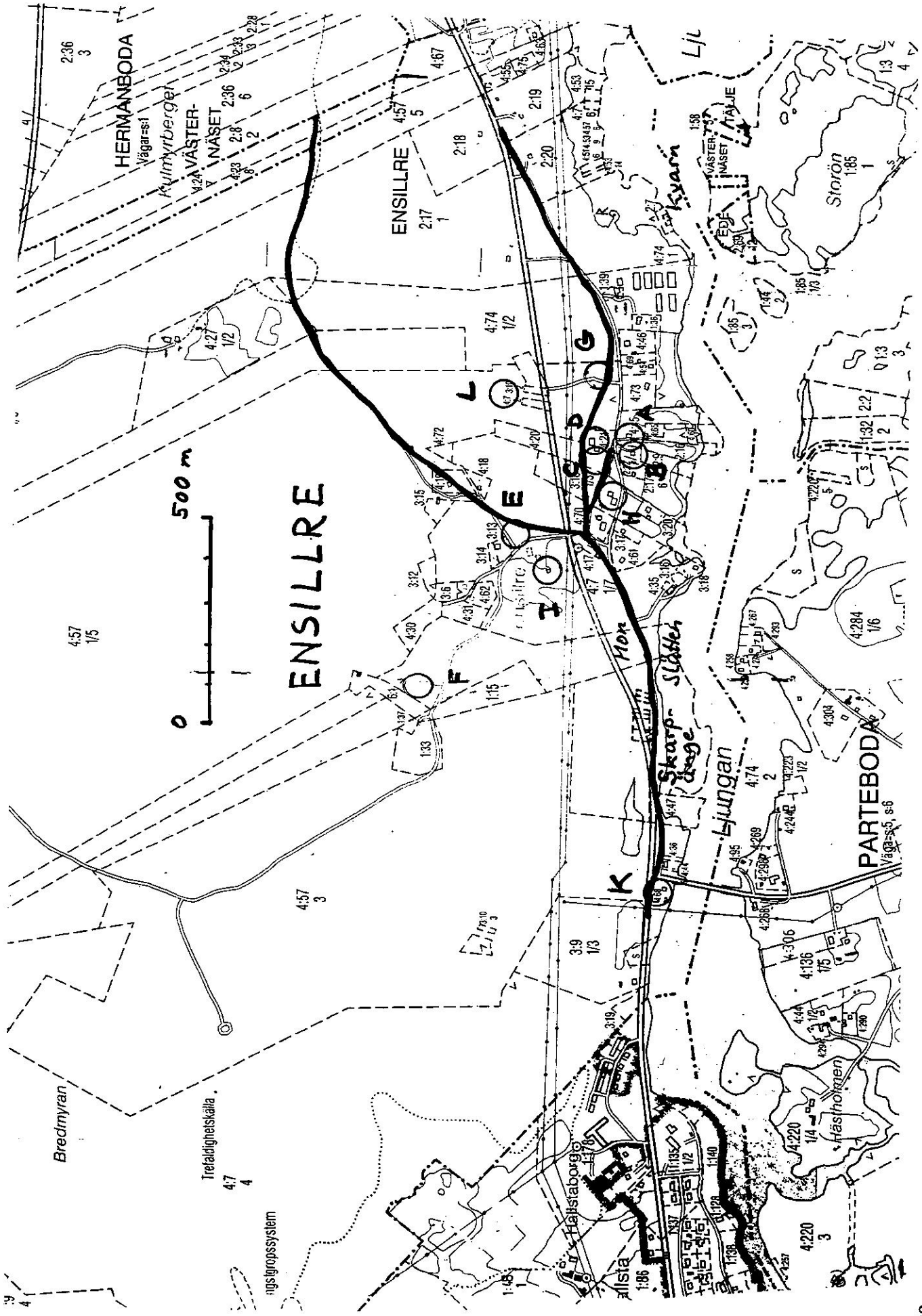
"En kusin till mig var sjuk i fem år. De sökte läkare för henne både nära och fjärran och hade henne på lasarettet långa tider, men inget hjälpte. En gång minns jag, att hon fått hem en hel bröte med medicamentsflaskor och burkar, men det såg ut som hon blev bara sämre. Då allt hopp var ute, for hon till Ensillrekällan och drack och badade. Efter en vecka kände hon sig betydligt bättre. Hon fortfor med den där badning och till sist blev hon alldeles bra. Hon levde sin tid ut och var aldrig mera sjuk. Nu för tiden ska de fara långt bort i södra Sverige och då finns det så mycken hälsa i bergen och källorna här hemma. Nu är det ingen som bryr sig om Ensillrekällan, men det är allt ett riktigt hälsobrunn", slutar Kristina Hallberg.

Det berättas att ungdomen brukade gå upp till källan för att dansa och leka ringlekar och dricka brunn på trefaldighetsafton, för det ryktades att källans kraft var speciellt stark just då. Vid drickningen offrades en slant i källan. I brist på slantar kunde även en knapp gå an förutsatt att den kom från ens egna kläder. I annat fall skulle offret bringa olycka och ofärd. Det berättas också att det hängde kryckor och käppar i träden omkring källan, de skulle vara kvarlämnade av personer som där fått igen sin hälsa. Den 19 juli 1812 hade brunngäster vid Ensillre hälsobrunn lämnat 32 skillingar Banko till Borgsjö fattigkassa. Det finns noterat i Borgsjö kyrkliga kommunräkenskaper för fattigvård.

Vad som är saga och sägen och vad som är sanning i detta kan vara svårt att avgöra. Men ett är säkert, källan finns fortfarande kvar med sitt svavelosande kristallklara vatten. Sedan står det var och en fritt att undersöka "vattnets mirakulösa kraft".

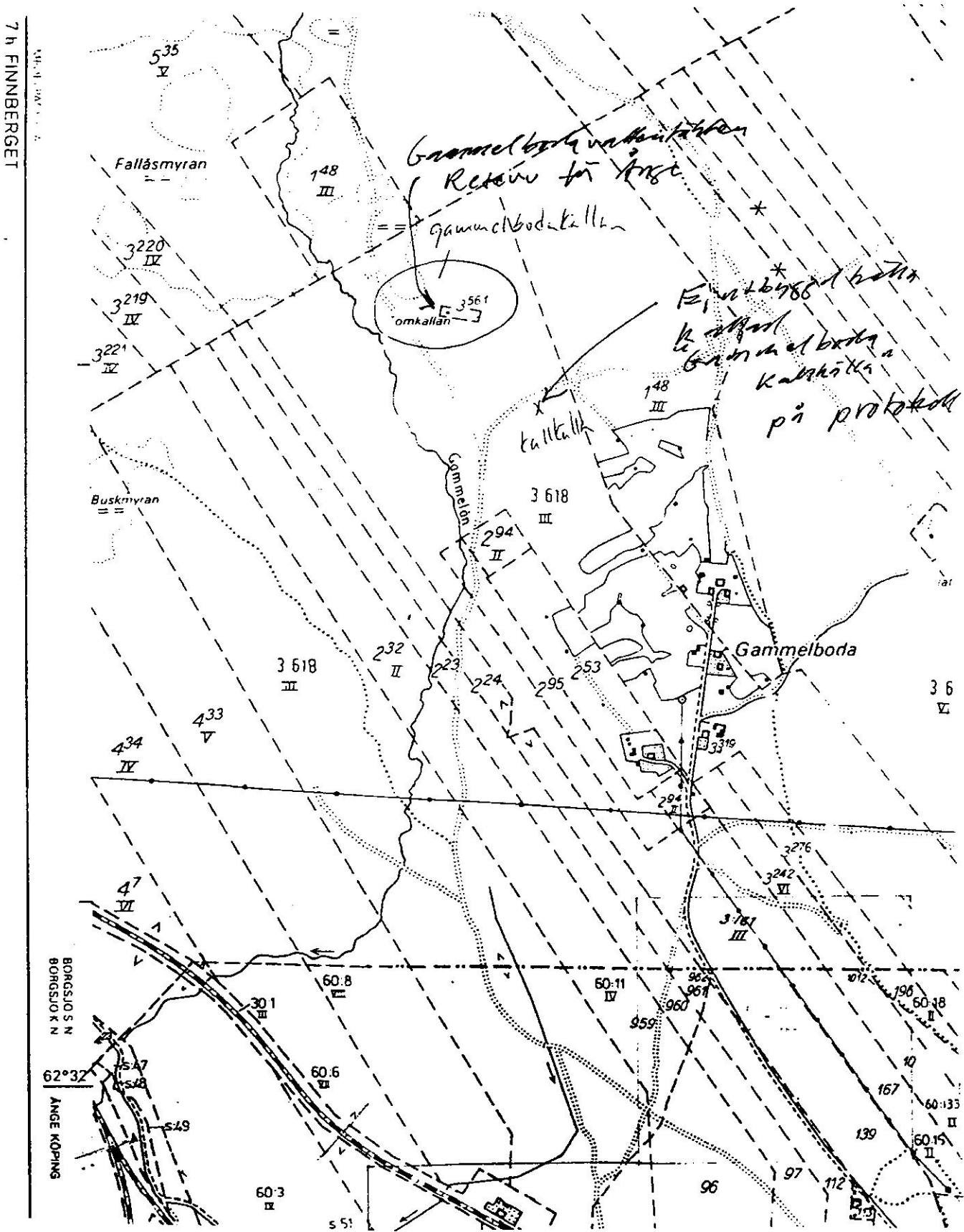


Hemmansäg. Axel Johan Alfred Larsson, f. 1877 25/5 i Västermålet, g. 1905 m. bonddottern Kristina Ulrika Fallqvist, f. 1877 27/10 i Ensillre, d. 1949 26/1.



Ånges reservvattentäkt i Gammelbodarna

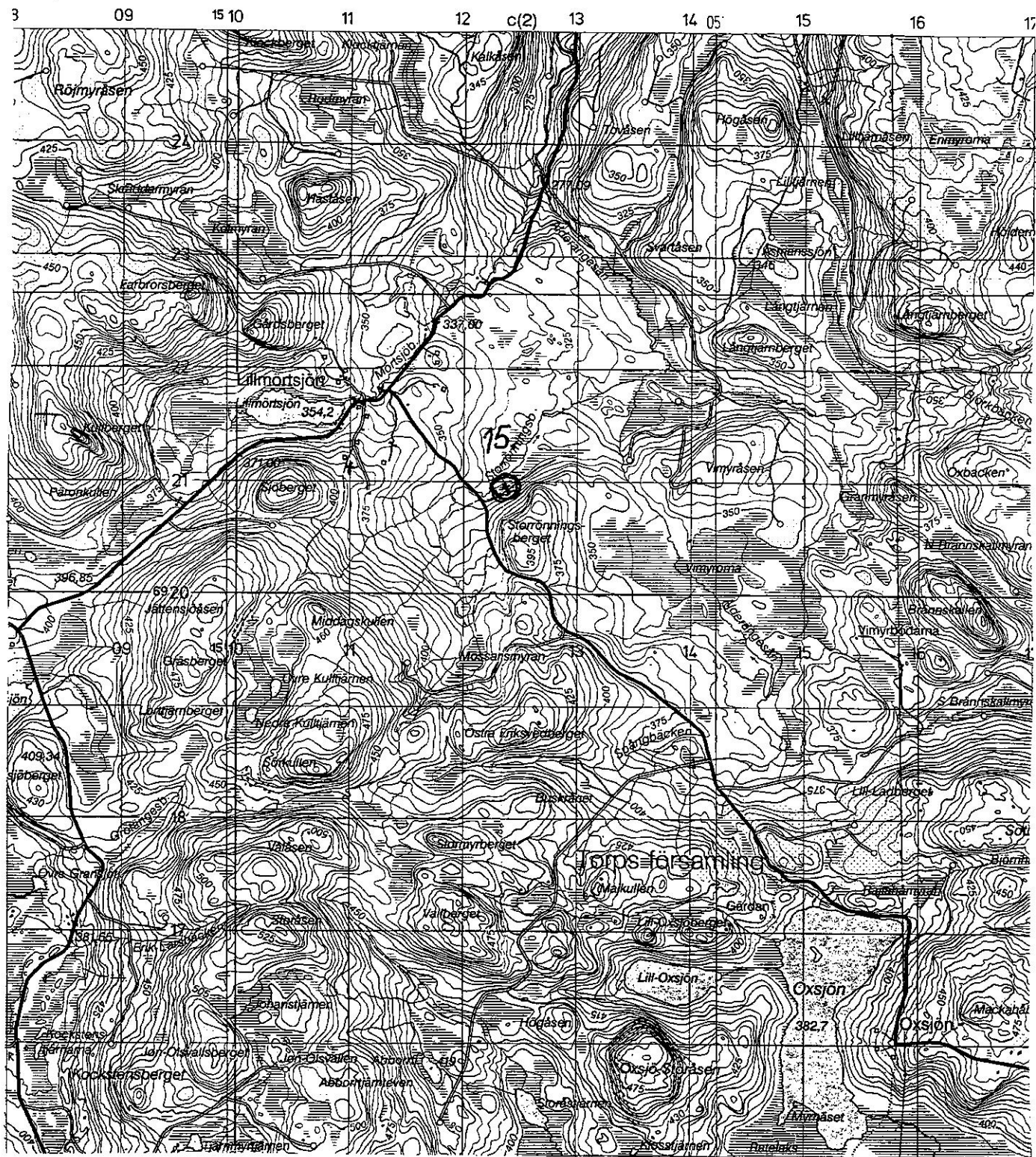
Nr 14 på kartan. Källa i morän som har ganska rikt flöde 3-5 l/s. Gula kartan 1:10 000 (dvs 1 cm = 100 m).



7 h FINNBERGET

Störrönningskällan, Lill-Mörtsjön.

Liten källa med mycket vatten. Innan 40-talet hade en man tänkt utnyttja källan för kraftproduktion. Rester av en dämning finns strax nedan källutsprånget.
Nr 15. på kartorna. Gröna kartan 1:50 000 nedan (dvs 1cm = 500 m)



S:t Olofskällan i Vattjom

Nr 16 på kartan. Källa i morän. 0.5-2 l/s.

Enligt sägen skulle Olof Haraldsson (sedemera Olof den helige) vid sin färd från Selånger till Stiklastad i Norge försommaren år 1030 efter varje dagsritt ha slagit sin stav i marken, och där rann friska vattenkällor fram - källor som kunde vederkvicka både hästar och fotfolk.

Längs den gamla Pilgrimsvägen efter Ljungan finns en hel rad av så kallade "S:t Olofskällor", inte mindre än 7-8 stycken på svensk mark och dessutom en i Sul i Norge. De mest kända S:t Olofskällorna i Medelpad är de i Vattjom och i Borgsjö. Dessa källor har varit efterlängtade rastplatser för de otaliga pilgrimer, som under katolsk tid vandrade pilgrimsvägen till Olof den heliges grav i Nidarosdomen i Trondheim. Här i Vattjom ligger den första av dessa "S:t Olofs Källor". Den rinner fram i nordslutningen av Tor—Karlsberget. Liksom alla andra S:t Olofskällor har den ansetts ha ett hälsobringande vatten, genom sitt läge i en brant sluttning har den möjlighet till dusch genom att man kunnat leda vatten i en träränna. På så sätt har man kunnat utnyttja källans vatten till både inre och yttre hälsokurer, och den har varit flitigt anlitad som hälsokälla ända in på 1800-talet, då den ibland också kallades "Hälsokällan i Vattjom".

Folk kom långväga ifrån och tog in på gårdarna i byn för att under en tid dricka sig till hälsa. Periodvis var besöksfrekvensen så stor att det blev besvärligt för byborna att kunna ge husrum åt alla. Förr var en liten träkur byggd över vattenkällan, i denna fanns inget golv utan endast en kort bred planka som säte, på vilken den som sökte bot för sin sjukdom skulle förbi sittande med fötterna i källans vatten. I en vrå av träkuren stod en hel rad käppar och kryckor som de halta och lytta lämnat efter sig på grund av att de ansett sig inte behöva dem längre.



Helig källa i förfall. Den ligger vid Vattjom, helt nära Europavägen.

Reservkällor

Knävlund, SGU-källa

På vägen mellan S:t Olofskällan och Selångers G:a Kyrka.

Källmyr som ingår i SGU:s källinventering för Västernorrlands län. Källan springer upp i ett åkerparti och vegetation avslöjar dess läge.

Barnens källa i Granlo

Källa som barnen i Granloholmsskolan funnit och restaurerat tillsammans med hjälp från kommunen.

Litteratur

Collinder, P., 1950, Drag ur Sundsvall öden., från ett särtryck ur: En bok om Medelpad, utgiven 1950 till Sundsvall Sparbanks 100-årsjubileum.

Cornell, H., Selinge, K.-G., Söderberg, B.G., Olsson, R., Sundqvist, G., Holmström, R. och Schlyter, H., 1975, *Medelpad*. Allhem, Malmö, 471 s.

Lundqvist, J., 1987, *Jordartskarta över Västernorrlands län och förutvarande Fjällsjö k:n*. Avhandlingar och uppsatser, SGU Ser. Ca Nr55. Beskrivning 270 s. Med karta i tre blad i skala 1:200 000.

STF, 1984, *Medelpad* - Svenska Turistföreningens Årsskrift 1984.

STF, 1993, *Norrlandsälvar* - Svenska Turistföreningens Årsskrift 1993.

Sundsvalls Naturskyddsförening, 1988, *Vägen ut i Sundsvalls Natur*, Utflycktsguide för Sundsvall Kommun, 78 utflycktsobjekt., 118 s. + karta

Bilaga 1: Hülphers, Abr. Abr:son , 1770

Hülphers, Abr. Abr:son , 1770, Kort berättelse / med Förteckning uppå de vid närvarande tid i Sverige uptagne och mäst bekante MINERAL -Brunnar. Landskaps vis anförde sammanfattad

Berättelse / med Förteckning

wid närvarande tid i Sverige uptagne,
och måst bekante

MINERAL - Brunnar,

Ländskaps wis anförde,

Sammanfattad

AF
ABR. ABR. SON HÜLPHERS.

W A S E N & C.

Tryckt hos JOHAN LAUR. HORRN. Kongl. Gymn.
och Conslit. Boktryckare. År 1770.

Kongelige Collegium Medicum,

Samt

Medicinska Faculteterne

Wid

Kongelige Academierna i Upsala, Åbo och Lund,

Likå med

Herrar Provincial Medici,

Tillågnas dese korta anmärkingar om våra Swenska Mineral-Brunnar, som dels under resor i Landsorterna, tid efter annan blifwit samlade, dels och sedan, äro genom flere Herrar och Gynnares biträde förökade, som här wid hwart Landskap finnas nämde. Hwarjemte härmed delst, för ertedd benågenhet, wördsamaste och skyldigaste tacksejels aflägges, så wäl hos Kongl. Collegii, och Medic. Faculteternes Respective Herrar Ledamöter, som de Herrar Prociencial Medici, hwilka härtill behogat bidraaga. Och fast ån det icke fallit på min Lott, at kunna beskriwa Mineralwattens rätta wärde, halt och egenskaper, som af sticketliga re hand måste förwäntas, har jag dock tykt mig böra lemna dese ringa Samlingar i dagsljuset, till någon Historisk uplysning för det allmänna, och at dermed gifwa anwising för dem, som äga lust och förmåga, at i Provincierne anställa Medicinska försök wid de många, der ännu o uptagne Mineral-Källor. Förmodar således, at denna wämente affigt med gunst och benågenhet warder ansedd.

Underrättelse om Hälso-Brunnars ålder i Sverige.

S Påsve-tiden woro redan Hälso-Källor i Sverige beskänne, som på et widspettigt sätt wisa års tider och dagar besöktes, under föregifwande, at allehanda sjukdomar och krämpor, igenom offrande och några timmars watten-drickande, i hast kunde hjälpas. Ehuru sådan inbillning, efter Reformation, allt mera begynte förlora sin kraft, som dock Mineral-watten hwarken i rätt dager eller bruk, för än Archiatern (sedan Lands-Höfdingen) Urban Hiärne, det samma märkesigen upptäckte. Han hade under sina utrikes resor förwärfwat sig de stora insigter, som sedan gjort honom hos efterwerlden hedrad och namnkunnig, både för Mediciniske och Bergswetenskapsen, hwilka han med en förtäfflig styrka utöfwade. Medewihälso-brunn war den första, som han upptog 1678. Deresför följde sedan åtskillige andre, såsom Norrmanns, Wiksbergs, Norrby, Gahls, Wårby, Damsjösa, Gätra, med flere ininom kort tid, hwilka på sin ålder sen nämnas. Swar til bidrago, utom annat, de isländ allmänheten af Hiärne utgifne flochar, eller Kort anledning till åtskillige Malm- och Berggarters, *Mineraliers* in. in. es respörjande och angifwande. Anno 1694. fr. hos Wankis ånka

a) Urban Hiärne war född i Jägermanland 1641 den 20 Dec. hade studerat Doropt, Strengnäs och Upsala. Under utrikes resor blev han Medicin. Dodor i Ångers 1670, efter hemkomsten Assessor i Bergs Collegio 1675, Konung Carl XI. lif. Medicus 1684, Adlad 1689, Archiater och Præses i Collegio Medico 1696, v. Præsident i Bergs Collegio 1713. Fog. affsed med Lands-Höfdinge Charactér 1719, afled 1724 den 10 Martii och begrafne i Bromma kyrka. War 3 gånger gift. 1:o med Maria Swahn. 2:o med Cathar. Elis. Bergenhielm, och 3:o med Elisab. Cederström. Har igenom många barn, både sönder och dödtwar, utspred denna släkt i flere grenar. Wibare om war Hiärnes resor och förfänter, nämnet Cancell. Råd. v. Stierman i sin Marrikel N. 1149, samt Prof. Pet. J. Bergius i sitt Intrådes tal för Kongl. Wet. Acad 1758: om Stockholm för 200 år och Stockholm nu för tiden. pag. 138.

släkt, så och, den söut. 1683 genom trycket frattigfrä Liff Waturprofwaren, derst pag. 1. såges: At för sju eller otta år sedan, war i Swertige om Sur = Brunnar en stor trykno, de woro här så ökande som Elephanter och Mulhörningar, och så stor wåhru at finna dem hos oss, som det Guinesiske gullfiske. Archiatern Hiärne berättat i samma afhandling P. 2, at Kongl. Rådet och Öfwer Gouverneuren Gu Slav Soop, sånge förut i Bergslagen sått efter söka mineral-källor, men ej funnit några sukkomlige, afwen skall Gålmarfalsken och Gen. Gouverneuren. Gref Clas Lott, haft både fösmad och möda öspard, at upptäcka sådane fördolda skatter, samt warit den, som först tagit Hiärne ifrån Upsala til sit hos, samt honom i 1667 till wayma Baden i Nehen, och andre utländska Brunnar, in. in. samt på flere stätt upmunntat honom, at se dan i sin Gådernesland uplösa mineral-watten. Och således bliffwer ifrån denna tid, som sydre (på ordenteligt sätt, nyttsjade) hälso-Brunnars Historia tager sin början, och hwilken ny Landt upptäckelse, i ordning efter Tunelds Geographie, förmer at anföres.

by. Hwäwid. erindras, at en stor del af de förda offer-källor, hwilka sedan besunnits, innehålla Mineral. bliffwit till allmänna Hälso Brunnar förwandlade, såsom Durgårds wid Stockholm, Norrby i Södermanland, Dögga eller Kumbia i Nerke, Lofa, Årboga, och Gätra i Westmanland, Wagnilds, Wedewi, Giffsa och Lagmansberga i Östergötland, Odens eller Lundz i Staraborgs Län, Dröds Källa på Dal, Åby i Gästrik. Kupps wid Åbo, med de flere, som berättet skola nämntas. Dett i hwat Landskap wintades andra utdrige. Öfver, Källor hwilka gränne Wan i febnare tider wisa dagar besöt, antingen af widspettigt wane eller Wautro, ehuru de icke skola hålla något Mineral. Hwäwid besöt, nämnes här i orten Spingarns Källa, en half mil ifrån Gufping, som årligt, ofton för Hega Tröskubghets dag, af och för nyckenhet folk besötes. Sådane Brunns, resor, skilom ofskellige och i war uplyssa tid mindre anständige, borde förbudas eller och dylika hållur igenkastas, på det Wälförst mödter icke åter må ibland of såga öfwerhand. Arch. Hiärne har i den berättelse om Surbrunnar, som utkom 1680, under i frugan p. 157 tydeligen bewist, at offer-källors utsprung i Sverige icke ifrån hedna tiden, och skogar derför, at Swin-garns Källa med flere, icke af Allmogens ännu då funnat icannas, som på sitt hålle försenar at lösa.

XXIX. S. Medelpads Brunnar i Sundswalls Län. a)

Sundswalls Brunn på Stadens egor, öfver 30 år bekant, hade förlorat sin rätta äder, och war i lågerwall,

40

men blef 1769 af Doct. Amann å nyö träffad och i stånd fatt, har nu 2 tunnor, med starkare och swagare watten.

Selångers Sökn har en Brunn wid prästgården, som uptogs af Doct. Gissler-1747, förer röd ochra, och har wisat god hjelp. Här träffas äfwen 2 andre Min. Källor.

Lögdö Brunn, N. ifrån Masugnen, bekant sedan Härnes tid, som den prob. wart sedan förlagd till 1745, då han af Doct. Gissler åter uptogs, och blef en tid med förmån brukad, men sedan några år lemnad, tills den 1769 af Doctor Amann vidare blef undersökt, och då genom Brucks-Pat. M. Krapps försorg med Brunnshus försedd. Sägges nu wara den bästa i orten; har lätt-druckit watten och förer ymnog ochra. Här wid Lögdö, up mot Hammaru, finnes en Källa med stråfware watten, som under den förras ödesmål blifwit nyttjad. Likaså wid Lafors Bruk i Ljustorps Sökn, har Bokh. Lidström uptagit en dylsk 1764, som Pr. Bredberg och flere brukat. Den har et fint watten, som håller et lösande Salt, och blef prob. af Doct. Amann 1768.

Judals Brunn uppspringer under en berg-backe genom et rundt swartwadt hål, som en Brånwinspipa, har gul ochra. Uptogs af Pastor Lang, och prob. 1758 af Doctor Gissler. Alla Tomings byamån hämta der kokwatten, och berättas, at Farfoter aldrig besökt deras hus, icke eller skall någon der legat siuk på 17 år, som de tillägna detta goda wattnet, fastän åter deraf swarta under kokningen.

Timrå och Böle Brunn updrifwer wid Kringelfjärden 3 ådror med röd ochra, är träffad genom Håradsh. Börner, och prob. 1759 af Doct. Gissler, samt 1768 af Doct. Amann, men är nu måst förlagd.

Njurunda Min. watten har si 25 språng, warit i bruk 3 år. Wid Rögsta i Torps Sökn, samt i Liden, Tynderö och Håfsjö äro nyligen goda anledningar uptägte, fast ej ännu proberade.

XXX.

2) Prov. Med. Doct. Jac. Printz i Söderhamn har gjort någon tillägning wid denna Brunn's förtefning.

a) Lektorn Doct. Nils Gissler i Hernösand, och Prosectorn Doct. Nils Amann, hafwa granskat denna förtefning.

Bilaga 2: Sundhets-collegii. Underdåniga berättelser om Medicinalverket i Riket

SUNDHETS-COLLEGIUM
UNDERDÄNIGA BERÄTTELSE
OM
MEDICINALVERKET I RIKET
1852.

ANDRA ÅRET.

STOCKHOLM, 1854.
P. A. NORSTEDT & SÖNER,
Kongl. Boktryckare.

Jemtlands län. I Jemtland finnas flere helsobrunnar utan att likväl någon närmare kännedom derom ännu blifvit tagen (Prov.-läk. *Grenholm*). Allmogen »dricker brunn» utur en mängd källor hvars vatten enl. de prof som på flere af dem blifvit anställde, dels visa ringa, dels alldeles ingen jernhalt (Prov.-läk. *Afzelius*). I Herjedalen finnes i Svegs socken en helsokälla invid vägen till Elfros som står i rop inom pastoratet och begagnas af allmogen till brunnstrickning (Prov.-läk. *Ellmin*).

Wester-Norrlands län. I Sollefteå distrikt finnas flere surbrunnar, men den anmärkningsvärdaste är *Sånga* helsokälla, belägen i socknen af samma namn, helt nära församlingens kyrka och i en af Norrlands skönaste trakter. Förr en berömd offerkälla, lär den redan från 15de seklet varit känd som en utmärkt helsobrunn. Vattnet är ej närmare analyseradt, men anses bestå af jernoxidul, löst i öfverskott af kolsyra och svafvelväte. Denna källa har genom de många och förvånande resultat som densamma lemnat, vunnit sin stora ryktbarhet öfver hela Norrland och äger tillika en förträfflig badgyttja^o). Vattnet är lättdrucket, +6°.

^o) Gyttjan är 1851 mikroskopiskt undersökt af Dr *Hök* som i »*Några upplysningar om Sverges Badgyttjor*» i Sv. Läk. Sällsk. nya Handl. Bd. VIII, s. 93 meddelat resultatet häraf.

I nervsjukdomar, cardialgi, men isynnerhet lamhet af gikt och rheumatism har det skördat sina största triumpher. Prov.-läkaren är brunnsläkare och oekonom.

(Prov.-läk. *Åkerblom*).

Hernösands brunn belägen på stadens område med öfverbyggt hus, har jernhaltigt vatten som visat sig välgörande isynnerhet emot cardialgi, bleksot och vissa rheumatiska lidanden. Den anlätades 1852 af ungefär 50 personer.

(Stadsläk. *Lenström*).

Sundsvalls distrikt har jernhaltiga källor i nästan hvarje socken, hvilka af allmogen begagnas, men ingen af dem är något betydligare besökt.

(Prov.-läk. *Eneröth*).

Äldre uppgifter om brunnar. *Hernösands* brunn nyttjades redan i början af 1700-talet, *Sundsvalls* brunn från 1769, *Sånga* brunn iståndsatt 1745, *Lögdö* brunn upptagen 1769, *Sollefteå* brunn proverad 1745 m. fl. omtalas af *Hülphers*^o). *Aman*^{oo}) omtalar icke mindre än elfva i bruk varande brunnar i dåvarande Wester-Norrlands län som äfven omfattade Jemtland, nemligen *Sundsvalls*, *Lögdö*, *Lafors*, *Silångers*, *Månsta 2:ne*, *Littis*, *Undersäkers*, *Ytterå*, *Hornsjöberg* och *Röhle*.

1853.

TREDJE ÅRET.

Westernorrlands län. *Sånga* källa besöktes under terminen af 130 badgäster. Baden tillsätts ofta med koksalt, hvilket visat sig synnerligen fördelaktigt emot skrofler, rachitis, gikt och rheumatism. Hela anstalten uppgifves hafva varit nära sitt förfall, då densamma emottogs på arrende af nuvarande Provincial-läkaren, som derstädes låtit uppföra en hufvudbyggnad med 7 rum och särskild köksbyggnad. Derjemte finnes ett godt badhus och äfven 2:ne salonger, hvilka dock äro i förfall.

(Prov.-läk. *Åkerblom*).

Hernösands helsobrunn begagnades under terminen endast af 25 fattige.

(Stads-läk. *Lenström*).

En utom *Sundsvall* belägen helsokälla med jernhaltigt vatten har i år varit begagnad af omkring 25 personer. En ny kallvatten-kuranstalt är under året anlagd och öppnad.

(Stads-läk. *Bagge*).

I *Torps* socken finnes en helsokälla, som af allmogen under sommaren begagnas och synes icke sakna verksamhet särdeles mot cardialgi. (Prov.-läk. *Hacksell*).

FJERDE ÅRET.

Wester-Norrlands län. *Sånga* helsobrunn vid hvilken nödiga förbättringar komma att vidtagas, besöktes af omkring 100 badgäster besvärade hufvudsakligen af gikt och rhymatism, fel i menstruationen, allmän svaghet m. m. (Prov.-läk. *Åkerblom*).

Hernösands källa begagnades af 20 personer af hvilka 12 behäftade med rhymatism, 2 af bleksot, 1 af skrofler och 5 af nervösa lidanden. Alla blefvo mer eller mindre förbättrade. (Stads-läk. *Lenström*).

Vid *Sundsvall* öppnades under året till allmänhetens begagnande en vattenkuranstalt anlagd på norra sidan om den genom staden flytande ån. Det oväntadt stora tillloppet af badgäster, 120—130 personer, hade dock till följd att vattenbrist uppstod så att flere måste afbryta kuren. Till förekommande häraf är en ny vattenledning från nya upptagna källor nedlagd. Läkarevården besörjdes af Dr. *Lagerträd*. (Prov.-läk. *Westerberg*).

I *Torps* socken besöktes något den så kallade *Rogsta* källa. (Prov.-läk. *Hacksell*).

*) Referent: Medicinal-Rådet *Wistrand*.

år 1855.

FEMTE ÅRET.

Wester-Norrlands län. *Hernösands* brunn begagnades under sommaren endast af 15 personer af hvilka 8 ledö af rheumatism, 4 af leucorrhæ, 3 af bleksot, 2 af hysteri; alla blefvo mer eller mindre förbättrade. (Stads-Läk. *Lenström*).

Sånga källa försågs under året med ny brunnssalong. Den besöktes af circa 100 personer för gikt, cardialgi, rheumatism och bleksot m. m. (Prov.-Läk. *Åkerblom*).

Sundsvalls vattenkuranstalt, belägen på norra stranden af den genom staden flytande ån vid foten af det berg som der reser sig, anlades år 1852, men blef först år 1854 så fullbordad att dess verksamhet då kunde börja. Den eges af ett bolag. Anstalten består af en tvåvånings byggnad, innehållande brunnssalong, 47 inpackningsrum, 2 sittbadrum, 2 duschrum och 2 bassinrum m. m. Den förses med vatten från källor, belägna på bergets sluttning, hvilket ditledes genom trummor och har omkring + 7,6° temperatur. Vattentillgången som år 1854 var för knapp, har genom sedermera nedlagda ledningar från flera källor blifvit förökad, så att den åtminstone för närvarande synes motsvara behovet. Till beredande af hjälp för behöfvande har, genom sammanskott af sednare årets kurgäster en början till fond — "Dr. *Lagerträds* understödsfond för fattige kurgäster" — samlats. Anstalten har båda åren hållits öppen från d. 4 Juni till medlet af September och hafva i dess matrikel varit antecknade år 1854: 184 personer och år 1855: 153 personer eller för båda åren tillsammans 344 kurgäster, hvartill komma några fattige som badat gratis och åtskilliga som begagnat anstalten utan att hafva varit i matrikeln upptagne. En utförlig redogörelse för kuranstaltens hittillsvarande verksamhet finnes redan tryckt i *Hygiea* Bd. XVIII sid. 257. (Bad-Läk. *Lagerträd*).

Kartan är tillkommen vid en tidpunkt, då Sundsvalls väg mot storindustri och rikedomar just hade påbörjats, men att samhället rätt länge behöll sina jungfruliga utmarker, därom vittnar en minnesanteckning i A. Norbergs »Häggkomster och lifsintryck» (nytryck 1943). Hans minnen är från staden före 1888. »Före branden var det i Sundsvall liksom i andra småstäder på den tiden bara vid Storgatan, handelshusens gata, som höga hus reste sig sida vid sida», skriver han. »Vid de andra gatorna stod det mestadels bara en liten envå-

nings-, gärna rödmålad byggnad i ett hörn av tomten invid gatan. Fortsättningen av tomtgränsen mot gatan var ett högt tätt plank, genom vilket en tudelad inkörsport ledde. Innanför planket låg en trädgårdstäppa med gamla möderneärvda blomster och bärbuskar...» Norberg berättar vidare att man rätt allmänt hade getter, vilka en getare, »Hägg-Isak», var morgon hämtade och gick i vall med på Södra Stadsberget. Norra Stadsberget hade också sin gethjord, och på bägge ställena gick kreaturen illa åt västligheten.

Att denna Charta blifvit för underkastad i Öberg -
mästare upprättad och undergått grundskning, utom att nå-
gon anmärkning af sigt varit, sål skänkt gien, bekympet,
Sundsvalls Pöbblen den 19^{de} Aug 1857.

Di Riksbote vägnar

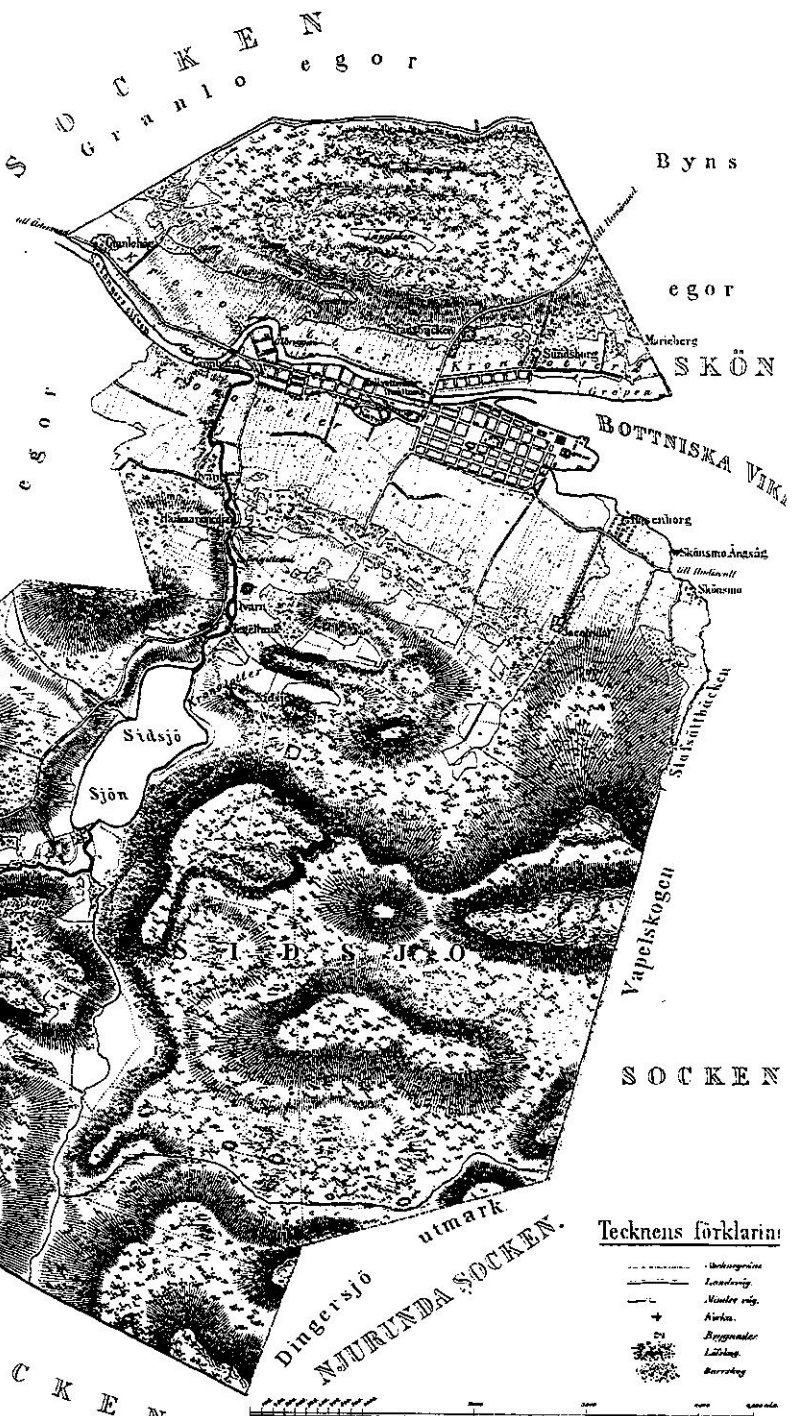
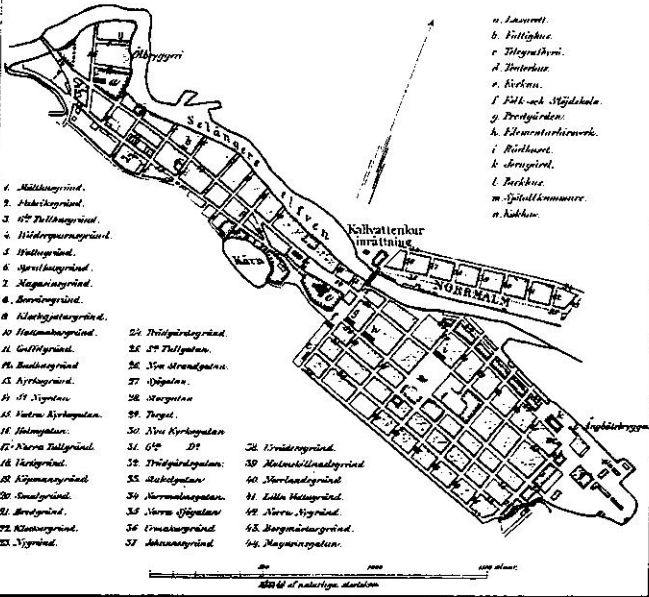
Carl. Aug. Eckhöll.

Karta öfver Staden Sundsväll med dertill lydande egor

på förordnande af Commission för undersökning af grundernas till Stä-
dernas beställning efter vederbörligt förvaltnings upprättad år 1857 af

Gustaf Ljunggren
Kopierad vid Kongl. Geogr. Landmåll. Kontor.

SUNDSVÄLL.



Folkvägnaden År 1856.

Marknäs	1632
Örnäs	1936
Summa	3570

Sammarisk Beskrifning.

Söders och Långsöders namn	1850		1856		Örnäs	Summa
	Marknäs	Örnäs	Marknäs	Örnäs		
Gamla Stadsgränd, som dömdes år 1628 och inreddes Sund, Källgränd, Årsvik och Tote byars forden område	547	80	547	80	207	250
Renslösa inns DT	786	72	786	72	251	261
Sidsjö / 1652 och 1676 års donation /	85	64	85	64	272	265
Renslösa inns Sidsjö by	28	14	28	14	38	42
Både by / 1672, 1690 och 1671 års donation	208	12	208	12	719	741
DT	1018	168	1018	168	2045	2045
Impedimenter					176	176
DT					2061	2061
Stadsplanens areal					188	188
Summa					2137	2137

Till Staden hör öfrin församlingen med stränderna af Örnäs, Källgränd och Årsvik samt gränden Årsvikens, som tillhör församlingen. Höggränd och Källgränd, som tillhör församlingen, är tillhör församlingen. Årsvikens består af sand och lerblandad sandjord.

Tecknens förklarings
 - - - - - Utslaggränd
 - - - - - Landväg
 - - - - - Vatten väg.
 - - - - - Kirka.
 + - - - - Begravnings
 - - - - - Lättg.
 - - - - - Borsgränd

Bilaga 3: Gustafsson, G , 1969, Trefaldighetskällor

Gustafsson, G. , 1969, Trefaldighetskällor - Tradition och bruk kring trefaldighets-, offer- och hälsokällor i Ångermanland och Medelpad. Utdrag ur boken Ångermanland, 1969, Sidorna 73-122. . Örnsköldsvik, Ågren (1969).

tillräckliga att fylla även den uppgiften. Har t. ex. vårdkasen på Ringkallberget ensam kunnat förmedla ett budskap om annalkande fara till hela Nordingråbygden? Detsamma kan man fråga om andra bygder, långt från närmaste vårdkase. Har folket i Ytterlännäs nåtts av budskapet från eldarna på Vårdkasberget i Skärted och Salomsberget?

Till sist en rättelse av ett fel i den förra artikeln i »Angermanland». På kartan sid. 49 har siffran 10 för Balhusberget placerats på östra sidan av inloppet till Näskefjärden (Skatudden). Den skall stå vid udden c:a 1 cm öster därom.

Utdrag ur boken
 Angermanland, 1969
 sidorna 73-122, Örnsköldens
 Agrens tryck

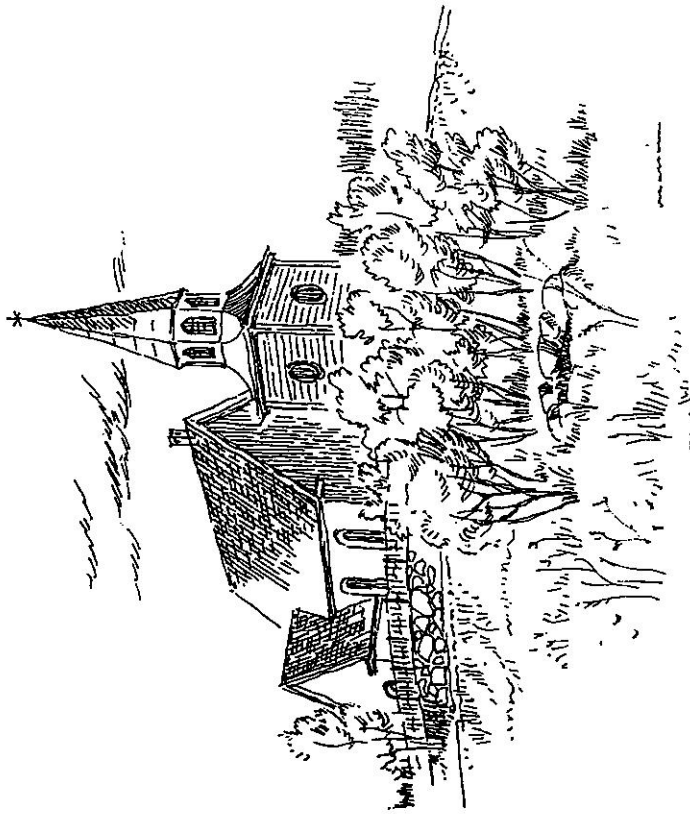
TREFALDIGHETSKÄLLOR

Tradition och bruk kring trefaldighets-, offer- och hälsokällor i Angermanland och Medelpad

Av Gustaf Gustafsson

Allmänhistorisk översikt över källdrickningen

Den långt in i vår egen tid fortlevande seden att vandra till vissa källor för att där under mer eller mindre rituella former »dricka hälsa», bada eller hämta »hälsovatten», den seden hör ytterst samman med den förkristna källkulten. Denna bestod däri, att man hyllade i källorna boende andeväsen eller till dem anknutna gudomligheter genom att offra mer eller mindre bearbetade stenar, hår, klädesplagg, pyrdnadsföremål, vapen av olika slag, mynt, redskap, vissa djur samt t. o. m. människor, allt för att i utbyte få hälsa, (krigs-)lycka, rikedom, fruktsambet hos djur och människor. Denna sannolikt uråldriga kult går med sina anor tillbaka till åtminstone den yngre stenåldern (c:a 2000—1500 f. Kr.), ja, det största fyndet av stenåldersföremål i en källa, 100-tals stycken av bearbetad flinta i den östjylländska Ejnökällan, har rent av daterats till den äldre stenåldern (något årtusende tidigare). För Sveriges del kan nämnas, att fynd av bl. a. människoben i en offerkälla i Dags mosse vid Tåkern härrör från den yngre stenåldern, medan de i ett par offerbrunnar nära Östra Vemmerlövs kyrka i Skåne uppgrävda fynden datera sig från bronsåldern (c:a 1500—400 f. Kr.). Från 200—500-talen e. Kr. härledas de fynd av människo- och djurben, vapen och smycken, som gjorts i Skedemosse på Öland, vil-



Sånga kyrka och hedniska offerlund. Teckning av Sven Wallin.

ken vid den tiden var en grund sjö och landets största offerplats.

Offerkällorna återfinnas vanligen vid större eller mindre kultplatser, som exempel kunna nämnas källorna vid de stora gravhögar i Gamla uppsala, platsen för svearnas förnämsta asatempel, samt »Onsbrönn» i Vendel och »Onskällan» vid foten av Halleberg. De talrika källorna med torsdagskult voro med all sannolikhet helgade åt Tor. I närheten av många offerkällor ha tingsplatser varit belägna, emedan gudomen ansågs skydda ingångna avtal och givna löften samt därmed den mänskliga rättsordningen. Det mest kända exemplet härpå är just gamla Uppsala. En del källor blevo »heliga» på grund av sitt läge i strandbredden, där land och hav möttes,

emedan det sistnämnda var en gudom, som i sig hade det heliga saltet. Andra »heliggörande» platser voro lundar, och f. ö. gällde det, för att en källa skulle anses besitta helbrädgörande kraft och därför betraktas som helig och användbar som offerkälla, att den utgjorde en äkta kalkkälla, d. v. s. en källa, som aldrig sinar och aldrig tillfrysar vintertid samt även under den varmaste sommar i motsats till andra vatten behåller sin friska, upplivande smak.

Vid kristendomens införande i vårt land avskaffades givetvis de mer eller mindre blodiga källoffren, medan själva offerkällorna och källdrickningsleden lämnades i fred för att efter hand inlemmas i det religiösa kristenlivet. Sedan de hedniska templen och altarena raserats, byggdes på deras plats eller i omedelbar närhet därav de första kyrkorna, som alltså kommo att ligga invid de gamla offerkällorna och i ett fall rent av över en sådan, nämligen i Dalby, Skåne. I det ångermanländska Sånga låg offerkällan c:a 50 m nedom den plats, där munkarna till en början byggde ett kapell. För att locka allmogen från offerkällan grävde de så på kullen, där kapellet låg, en brunn, som de helgade till trefaldighetskälla och som kom att ligga under sakristian till den troligen under senare delen av 1300-talet uppförda sockenkyrkan.

I enlighet med den av påven Gregorius I, den store, i slutet av 500-talet rekommenderade anpassningstaktiken blevo vid kristendomens införande åtskilliga hedniska offerkällor använda som dopkällor och fingo sedan namn efter de missionärer, som enligt folktraditionen döpt de omvända där. En sådan källa är den s. k. Husabykällan, den som ligger ett stycke öster om Husaby kyrka i Västergötland och i vilken den engelske biskopen och missionären Sigfrid skall ha döpt Olof Skötkonung år 1028. Enligt Gösta Kellerman lär emellertid detta dop ha ägt rum i den väster om kyrkan belägna Bridiga-källan, uppkallad efter ett irländskt helgon (»Västgötsk forntro och folktro», Lund 1958, s. 38). En rad andra källor fingo namn efter apostlar eller andra helgonförklarade

gestalter, och den som därvid fick sitt namn knutet till de flesta källor och f. ö. även kyrkor var den norske konungen och Gotlands-missionären Olof Haraldson med tillnamnet »digres», vilken faktiskt ansågs vara den gamle Asa-Tors kristne arvtagare. När han efter sin avsättning sökte återta sitt rike med hjälp av en i Sverige hopsamlad här, misslyckades han och stupade i slaget vid Stiklestad den 29 juli 1030. Sedan det ryktats om järtecken vid hans grav och hans forna hirdbiskop, Grimkel, i anledning härav förklarar honom »helig», blev denne kristendomens och den norska enhetstankens martyrkonung inte bara Norges utan hela Nordens skyddshelgon. Ett silverskrin med Olofs kvarlevor insattes i den på hans gravplats under senare delen av 100-talet uppförda domkyrkan i Nidaros, som sedan blev målet för talrika pilgrimsresor. Genom Sverige följde man därvid inte mindre än 6 olika färdleder, varav två genom Medelpad och en genom Angermanland.

Det är dock ovisst och därför omtvistat, på vilken pilgrimsled Olof själv med sin här drog fram. Leonard Bygdén, utgivaren av »Härnösands stifts herdaminne» (Uppsala 1923—26) säger i en not till sid. 231 i del III av detta verk, att det kungliga härståget »gick enligt den historiska sagan från Narke genom Dalarne, Härjedalen och Jämtland mot Suul». En sådan auktoritet som historieforskaren Nils Ahnlund lutar mera åt den åsikten, att den fördrivne monarken valde att tillryggalägga så stor del av färden som möjligt till sjöss. Han skulle alltså ha inskeppat sig i trakten av Stockholm, där f. ö. en stadsdel, »Sankt Olofs fjärding» uppkallats efter honom. Sedan skall han ha följt norrlandskusten upp till Medelpad, där han landstigit vid tingsplatsen vid det inre av Selångersfjärden, och sedan har han efter hand, kanske delvis båtledes, följt den urgamla mellanriksvägen till Norge, först längs Ljungan in i Borgsjö och sedan genom Jämtskogen in i Jämtland samt vidare genom detta landskap till det norska Suul och slagfältet vid Stiklestad. Längs Ljunga-leden äro kyrkor-

na i Selånger, Tuna, Stöde, Torp och Borgsjö helgade åt Sankt Olof, och mitt i den gamla landsvägen över Bergåsen i sistnämnda socken ligger en källa, som den alltjämt levande folktraditionen förknippar med helgonkungens färd. En dylik »Sankt Olofs källa» har hembygdsföreningen i Tuna menat sig äga i den gamla hälsokällan på Torkarlsbergets nordshuttning mot E 75 i Vattjom.

Den andra pilgrimsleden genom Medelpad till Nidaros gick fram utefter Indalsälven och in i Jämtland, där det på Ragunda-skogen från slutet av 1200-talet fanns en s. k. själstuga, där de vägfärande kunde rasta och vars åbo ärkebiskop Olof den 10 februari 1319 tog i sitt och kyrkans hägn (Diplomatarium Svecanum, del III, 2783). På denna pilgrimsled färdades även konung Magnus Eriksson våren 1350 under sin vallfart till Sankt Olofs grav för att genom denna möda söka vända bort den Guds straffdom över folket, som det årets svåra pest troddes utgöra (Nils Ahnlund: »St Olofs minne i Norrland»). Från stad och bygd i Medelpad 1948.) Vid Bispgården söder om Ragunda stötte Indals-leden samman med en från mellersta Adalen i Angermanland kommande urgammal färdled, som utgick från Sollefteå och sträckte sig genom Långsele, Helgum och Graninge. Den användes av Nidaros-pilgrimer från stora delar av Angermanland, och med dessa vallfärder vill en inom Helgum och Graninge bevarad folktradition förknippa ett par källor invid den ännu delvis skönjbara äldsta sträckningen av leden genom att benämna dem »Sankt Olskällor». De äro belägna mellan leden och de två småtjärnarna c:a 700 m öster om Ledingeån.

Ja, medeltiden var de många och långa pilgrimsresornas tid, utom till Nidaros valfärdade svenskarna till sådana ännu avlägsnare heliga orter som Rom, Jerusalem, det franska Saint-Mihiel, där det finnes en berömd målning över Jesu begravning, samt till Spaniens Santiago de Compostela, där aposteln Jakob troddes vara begravd. Inom det egna landet vandrade man till Sankta Birgittas grav i Vadstena samt till

de ryktbara källorna i Svinnegarn och Husaby. På våra norr-
ländska breddgrader blev, men mera härom senare, Sänga
med sitt, som det föreföll, undergörande hälsovatten, en vida
känd vallfartsort. Mindre bekant är, att även det medelpads-
ka Holm under den katolska tiden lär ha utgjort ett omtyckt
pilgrimsmål, vars helgonbilder troddes bistå vid livsfara och
eldsvåda och till och med kunde få vinden att vända sig! Om
forna tidens religiösa förhållanden i denna trakt kan man läsa
i kyrkoherdens i Indal, Andreas Göransson Oldbergs den
9.11 1779 till domkapitlet i Härnösand avgivna förklaring
över »Holm-boarnas» anspråk på jämnhöjdhet med Lidén i
kyrkligt avseende. Han säger där bl. a., att Holm ännu på
hans tid allenast hade ett kapell, uppbyggt på 1500-talet av
6 finnar »icke till Guds ära utan alla helgon till heder» och
att »under vidskeplernas härskande vid detta kapell» det-
samma varit »ett vallfartsställe såsom Compostell, S. Michel
och flera avgudiska orter». Anmärkas bör, att det kapell, som
fanns i Holm på Oldbergs tid, måste ha varit det som anses
uppfört år 1695, medan vallfärderna givetvis gällde det eller
de kapell, som blivit till före reformationen.

Emellertid berättar Oldberg vidare i sin inlaga, att när han
den 7/9 1766 inventerade den lösa egendomen i Holms »hel-
gonkapell», så visade man honom »ett kors av trääd med S.
Marias bild å ena och S. Josephi å andra sidan målades». Om
detta kors sades, att det under påvedömetns tid hade stått i ett
däröver byggt hus i den s. k. Korsmobacken mitt emellan
Lidéns och Holms kyrkor, d. v. s. där den senare tillkomna
vägen mellan Åsen och Östbyn sluttar mot nordvästra delen
av Kväcklingesjön. Oldberg sluter härav, att det vid backen
i fråga skall ha varit ett mindre offerställe för dem som icke
orkade gå fram till Holm. Rätta förhållandet var nog det, att
de norrifrån kommande pilgrimerna, hemmahörande i Indals-
liden, Ljustorp och kanske delar av Angermanland, endast
stannade upp vid helgonkorset för att utbedja sig helgonens
beskydd under den återstående vandringen genom den väg-

lösa storskogen, varvid man lovade att efter en lycklig fram-
komst offra något, penningar eller annat, till kyrkliga ända-
mål. I en artikel i Sundsvalls Tidning den 4/12 1960, där
komministerparet Öhman i Holm intervjuas om dessa ting,
talas om en offerkälla vid Korsmobacken, men därom står
inget i Oldbergs inlaga, som förvaras i Domkapitlets manual-
handlingar för Holm åren 1770—1780 (landsarkivets nr
E III 69). Något slag av offer- eller hälsokälla är inte känd
från det området, däremot finns det gamla hälsokällor vid
stranden av Holmsjön, t. ex. mellan denna och nuvarande
prästgården. Tyvärr har genom en missuppfattning av den i
tidningsartikeln omnämnde gamle sagesmannen en källa vid
Rödmyran på nordsluttningen av Åsen i fråga blivit inprickad
som »Offerkälla» på den moderna ekonomiska kartan
(18 G Oj), och en i anslutning härtill placerad »Kyrksten» är
inte platsen för det nämnda helgonkorset, utan stensamlingen
där har enligt vittnesgilla ortsbor utgjort fundamentet till en
tyvärr bortstulen fjärdingstolpe. Ej heller kan det vara fråga
om den plats i Korsmobacken, där en numera bortfraktad
stensamling blivit iakttagen, ty där har en gång stått en
torpstuga. — Av alla de helgonbilder, som förmodas ha fun-
nits i Holms äldsta »helgonkapell» och orsakat vallfärder dit
återstår nu endast den i Lidens gamla kyrka deponerade ro-
manska Madonnan från 1200-talet, och det darsammastädes
befintliga träkorset är åtminstone beträffande helgonbilderna
icke identiskt med det från Korsmobacken. Detta torde f. ö.
med största sannolikhet endast ha varit avsett för vanliga
vägfarande att där förrätta sin andakt. Sådana helgonkors
eller krucifix finnas ännu överallt i katolska länder, och ett
dylikt torde även ha stått i Oringeskogen på gränsen mellan
Säbrå och Högsjö i Angermanland och gett upphov till talet
om ett där befintligt kapell, gemensamt för de båda sock-
arna. Oringen är f. ö. en förvanskning av ångermanländska
dialektordet Ouringen = Öringen (se Bureus »Sumlen»).

Under den katolska tiden bildades vid de viktigaste käl-

lorna s. k. gillen och byggdes där gillestugor, vilket även synes ha varit fallet på ett eller annat håll i våra trakter. Här om vittnar ett i dokumentsamlingen »Handlingar rörande Skandinavien historia», Stockholm 1832, s. 45—6, avtryckt kvitto, utställt av prästen och föreståndaren för S:t Johannes sjukhus i Eskilstuna och stammande från Tuna kyrka i Medelpad. Enligt detta papper hade sjukhuset av bröderna i Helga Trefaldighetsgillet från Tuna erhållit 20 öre, för vilken summa, rätt stor för den tiden, gillebröderna hade utlovats avlat eller befrielse från 40 dagars fasta och 40 års »skersels pino til domen!» Kvittot är odaterat men anses härröra från tiden närmast före reformationen (Bygdén a. a. del IV; s. 170). Anledningen till gillebrödernas vallfart till Eskilstuna torde ha varit den, att denna stad vid nämnda tid utgjorde säte för ett stift med samma namn som deras egen socken. Det är obekant till vilken källa i denna, som gillet var knutet, möjligen var det den ovannämnda Sankt Olofskällan eller den i lantmätaren Daniel Aslunds sockenbeskrivning 1855—60 (lantm.akt Tuna nr. 120) omnämnda, på Ångjoms mark vid Ljungan belägna mineralkällan. Troligen har det även vid Sänga funnits ett källgille, men därom finnes inget skriftligt intyg i behåll. Hülphers berättar i en not på sid. 43 i sin »Svensk Brunnsbeskrivning», Västerås 1770, endast, att det vid Överlännes närbelägna kyrka »skall hava varit ett gille eller värdshus, där brunnsväster vid återresan från Sänga gjort gästbud och hållit sig glade över sin återvunna sundhet».

Om den ritual, som följdes vid källdrickningen under den förkristna tiden, blev då ingenting upptecknat, men tack vare att, såsom ovan framhållits, den kristna kyrkan redan från början sanktionerade denna hedniska sed och de flesta bruden kring densamma, ha dessa kunnat bevaras tiderna igenom, såsom framgår av 1700-, 1800- och 1900-talens uppteckningar. Vid vissa av de hedniska källorna förekom även sång av folkliga legendvisor, och genom de nya, kristna visorna

av denna typ överfördes nu de gamla källorna och deras helbrägdagörande verkan på kristna martyrer, ur vilkas blod de sades ha runnit upp. Vid dessa källor kastades nu offeret i form av mynt inte i källan utan i en vid denna uppställd eller lagd s. k. offerstock och kom så den närbelägna kyrkan eller kapellet ävensom socknens fattige till godo. Offerstockarna utgjordes helt enkelt av urholkade trädstammar, försedda med lock, en öppning för offermynten samt lås. Vid reformatorernas stundom våldsamma framfart på 1500-talet blevo offerstockarna i allmänhet uppbrända, men den starkt järnbeslagna och med 4 lås försedda, 2,4 m långa stocken vid Svinnegarns källa vid norra Mälarstranden, som tydligen var för besvärlig att förstöra, blev lämnad i fred. Den insattes i sockenkyrkan i och för en liknande tjänst som vid källan och överflyttades efter hand till Statens historiska museum i Stockholm.

Offerstockarna vid källorna voro besläktade med de inhåliga offerstubbarna och offerträden i den primitiva, även till Norden utbredda trädkulten, och innan jag går närmare in på legendvisorna vid källorna, skall jag anföra ett annat exempel på det nära sambandet mellan hedniskt och kristet under medeltiden. Det rör sig om en källvisa, diktad under kristen tid men direkt knuten till en asagud, Tor. Källan i fråga är den s. k. Helge Tors källa i Skatelövs socken, Småland, på vars plats enligt traditionen en piga skall ha mördat och begravt sin fästman. Visan finnes i form av ett stoffragment, citerat av Erik Gustaf Geijer i hans recension över Adolf Iwar Arvidssons år 1834 utgivna verk »Svenska Fornsänger». (Se Geijers »Samlade skrifter», Förra avd. bd. 8). Strofen lyder:

»Tore lät vattnet springa av grund,

God makt hade han;

Det botade en blindan i samma stund,

Det heliga namn.»

Enligt Geijer besöktes källan fordom mycket »var helgedagsnatt», d. v. s. natten till Kristi himmelfärdsdag. Han avslutar: »Så blandade sig hednisk och kristen vidskepelse.»

Vad så beträffar de rent kristna legendvisorna så är en av de mera kända den som är knuten till en källa mitt på kyrkogården i Kärna socken, Östergötland, där man alltsedan 1200-talet besjungit en jungfru Karin, vid vars martyrdöd källan skall ha sprungit fram. Motivet och visan ha egenligen romanskt ursprung, men jungfrun har tydligen givit kyrkan och socknen sitt namn (Karin = Kärna = Käarna). Vid Medevi källa sjöngs den allbekanta visan om liten Karin, ursprungligen handlande om den heliga Katarina från Alexandria, som år 307 led martyrdöden genom halshuggning. Den mest kända legendvisan i Sverige, Sankte Staffans visa, är emellertid helt inhemsk och nära knuten till en folklig källfest, en nyårsfest som för vinterhalvåret intog samma centrala ställning som midsommaraftonens källfester till sommarhalvåret.

Legendvisan om Staffan sjöngs på annandag jul till minne av den första kristna martyren Stefanus och Hälsingeaposteln Staffans stenande, det senare hände vid ån Mordbäck på Ödnården vid gränsen mellan Hälsingland och Gästrikland. Där detta minne firades brukade enligt Sverker Eks bok »Den svenska folkvisan» (1924) byamännen före dagryningen rida ut för att vattna hästarna i källor med nordrinnande vatten. Den som kom först fick mest av källans kraft, själva grädden på vattnet, och hans åkrar skulle i följd härav bli »de mest välsignade». De gamla norrkällorna och särskilt alla med stark järnhalt voro även fruktbarhetskällor, verksamma på både människor, djur och växtlighet. Denna föreställning levde f. ö. på sina håll ännu kvar ganska långt in på 1800-talet, såsom omvittnas från Rödbrunnen i Medevi.

Staffansvisan var alltså knuten till julen, medan firandet av jungfru Kärna och den heliga Katarina förlades till midsommar, båda f. ö. gamla förkristna solståndshögtider. På

detta sätt inordnade kyrkan källdrickningen i det även i övrigt strängt reglerade religiösa livet. Övriga »käll dagar» voro Kristi himmelfärdsdag, pingstafton och framför allt aftonen före trefaldighetssöndagen, en helg som ju ytterst är bestämd av försammarens fullmåne och infaller närmast efter pingsthelgen. Det utmärkande för trefaldighetskällorna, som i början dominerade, var, att de för att kunna anses i sanning verksamma måste ha sitt avlopp mot norr eller åtminstone ligga på ett bergs eller en kullas nordsida, eftersom norr var ett väderstreck, som troddes utgöra det ondas hemvist, dit också sjukdomen med hjälp av det hälsobringande vattnet skulle drivas i det rituella ögonblicket, solnedgången. Härvid anropade och lovprisade man den heliga Trefaldigheten, en bön som på sina håll fortlevat fram till vår tid, t. ex. i Bjuråker, Hälsingland. I Skalmjö by av vårt ångermanländska Anundsjö framförde man sina önskingar helt kort i trefaldighetens namn, men mera härom längre fram. Trefaldighetens och midsommarkällor finnas spridda över vårt land utom i den del av Norrland, som ligger bortom landskapet Ångermanlands nordgräns från havet till fjällkedjan, ovan vilken gräns den i fasta bygdelag ordnade bosättningen under den hedniska tiden inte nådde. (I övrigt är Ångermanland här liktydigt med länsdelen A.)

Under senare delen av den katolska tiden urartade källdrickningen dels genom superi, slagsmål och köpenskap vid källorna, dels på grund av det till ett slags raseri drivna bruket med pilgrimsfärder till alla möjliga mer eller mindre berömda källor. Mot allt detta vände sig efter reformationens genomförande den nya kyrkoledningen med all kraft, helst som man betraktade det mångenstädes högst vidlyftiga ceremonielet vid källdrickningen som »ett papistiskt ofog». Ja, den källornas obestridliga läkekraft, som dittills hade betraktats såsom en gudomlig nåd, blev nu för den nya kyrkoledningen »en djävulens styggelse». År 1544 förbjödo de styrande vallfärderna till källorna, och både före och efter detta

beslut blevo de mest frekventerade källorna igenlagda för längre eller kortare tid. Så blev t. ex. fallet med Svinnegarns källa och den i vår tids radio och TV uppmärksamade Ugglevikskällan på Norra Djurgården, vilken enligt Abr. Hülphers (s. 5 i »Sv. Brunnsbeskrivning») fordom varit en offerkälla och som åter uppgrävdes 1750.

Kort tid efter landets förste lutherske ärkebiskop, Laurentius Petri Nericius, år 1534 hade tillträtt sitt ämbete och var på visitationsresa i Ångermanland, föranstaltade han om igenstenande av brunnen i Sånge kyrkas sakristia. Den hade under den katolska tiden blivit en flitigt besökt hälsobrunn, känd även utomlands. I kyrkboken finnes nämligen en den 20 juli 1693 gjord anteckning om, att en man från orten brukat berätta, att han under sin tjänst som furir under kriget i Polen i ett kloster där hade sett en stor bok om Sånge kyrka och hälsobrunn. Igenläggandet av denna upprepades f. ö. ett århundrade senare i samband med ärkebiskop Laurentius Paulinus Gothus besök år 1642, då denne även lät uppbränna »3 mans bördor» av de käppar och kryckor, som botade källbesökare kvarlämnat. Igenstenad blev även den ovannämnda förkristna offerkällan nedom kyrkan, där allmogen, särskilt ungdomen, av gammalt brukat hålla sina lekar. Om denna källas anor från heden tid betygar Erik Mickelsson Ström år 1705 i en akademisk avhandling om Ångermanland. Även de närbelägna gravfälten bruka åberopas, och i övrigt hänvisas här till artikelsamlingen »Sånge kyrkas hälsokälla» i »Arkiv för Norrländsk hembygdsforskning» 1925.

Vad Medelpad beträffar så finnes där ingen så direkt till en kyrka knuten hälsokälla som de två i Sånge. Under den år 1684 igångsatia allmänna »rannsakingen efter antikviteter» noterade emellertid häradshövding Erik Teet för Selångers socken »en lund och en källa i grannskapet av kyrkan, dem man ansett utvisa ett gammalt offerställe». I en dylik notis beträffande Hässjö talas om en källa på det s. k. Kaxängets i Söråker, »som skal! ha offerats uti och några blivne goda för

sjuka ögon». Sedan en piga tvättat sig i källan, »blev den förärvad», som det heter. Den är numera igenlagd, och dess läge c:a 100 m norr om trädgårdsskolan, är så långt från kyrka och forngravar, att den i varje fall inte kan ha varit någon viktigare kultkälla. Vad angår den förmodade offerkällan i Selånger så har det antagits, att den skulle vara identisk med den numera igenodlade, starkt järnhaltiga källa, som i Abr. Hülphers »Samlingen om Medelpad» säges ligga vid Prästgårdsviken, som är en genom landhöjningen avsnörd del av den forna havsviken Selångerfjärden. Källan i fråga ligger emellertid på ganska låg höjd över vikens yta och dessutom så långt som nära 1 km från socknens gamla kyrkoruin, att man måste ställa sig tvivlande till, att den någonsin varit en hednisk offerkälla, om man nu går ut ifrån, att kyrkorna vanligtvis förlades till närheten av dylika källor. (Om den nämnda forminnesinventeringen av år 1684 se tidskriften »Runa» 1842 eller A. Enqvist: »Äldre systematiska inventeringar av Medelpads forminnen», »Det gamla Medelpad» 1, 1943 A.)

Emellertid finns det här i länet andra av allmogen sedan gammalt frekventerade källor, som ligga betydligt närmare respektive kyrkor än den sistnämnda i Selånger och vilka därför kunna tänkas ha varit offerkällor under den förkristna tiden, ehuru någon skriftligt bevarad tradition härom ej finnes. Sådana källor äro: Järnkällan c:a 50 m väster om grunden till gamla och nya kyrkorna i Indal, den av en »klockgumma» utnyttjade och vaktade källan c:a 100 m söder om kyrkogårdsmuren i Skön, »Prästkällan», en trefaldighetskälla, c:a 100 m väster om Almö gamla kyrka, den fordom rikt flödande »Anna Märta's källa» i slutningen strax ovan Indalslidens gamla kyrka samt hälsokällan c:a 200 m nordväst om den gamla kyrkogrunden mellan landsvägen och Holmsjön i Anundgård, Holms socken, alla dessa således i Medelpad. I Ångermanland är det på sin höjd två källor, som kunna komma i fråga i detta sammanhang. Den ena är den tidigare

rikt givande men numera igenodlade trefaldighetskällan c:a 300 m sydväst om kyrkplatsen i Nora och som ligger mitt emot uppfarten till prästgården. Den andra är trefaldighetskällan på Hembygdsgårdens område och knappa 100 m nordnordöst om 1500-talskyrkan i Grundsunda, vars första kyrka, anlagd vid Prästeviken på Ultråsunds mark, knappast torde ha använts eller ens fullbordats. (L. Bygdén: »Hernösands stifts herdaminne», bd I, s. 256—7.)

Om det efter reformationens införande förekom någon alltför livlig besöksfrekvens vid dessa säkra eller ifrågasatta offerkällor, därom ha hävderna intet att berätta, än mindre något om därav föranledda ingripanden från prästerskapets eller den världsliga maktens sida. I allmänhet fortsatte över hela landet allmogens vandring till de gamla källorna trots alla förbud och motåtgärder från kyrka och statsmakt. Också resignerade man på det hållet efter hand inför folkets trofasthet mot en gammal inrotad plägsed, och myndigheterna nöjde sig med att tillse, att polismakten upprätthöll ordning och lugn vid de källor, där större folksamling ägde rum. Vid slutet av 1600-talet skedde f. ö. en total omsvängning i prästerskapets syn på källdrickningsleden, och det gick då så långt, att man pådyvlade de katolska munkarna det våld, som de lutherska reformatorerna hade övat mot källorna. Munkarna skulle, menade man, innan de lämnade landet ha lagt igen eller förstört källorna, för att dessas hälsobringande kraft inte skulle komma protestanter till godo!

Vid tiden för denna omsvängning hos prästerna hade emellertid redan flera av de mera berömda av källorna blivit upphöjda till rang, heder och värdighet av surbrunnar i klass med de varna hälsokällor, som många av rikets styresmän under stormaktstiden kommit i kontakt med under sina resor inom det tysk-romerska kejsarriket, nämligen vid baden i Aachen, Ems, Karlsbad etc. Det hela började med, att rikskanslern Axel Oxenstierna redan år 1636 i riksrådet framhöll behovet av surbrunnar inom det egna landet, det var i sam-

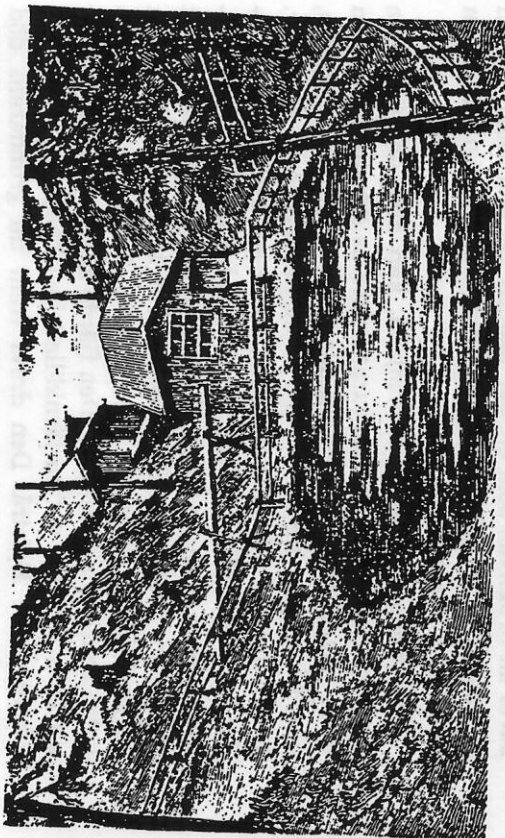
band med planer på att utnyttja rikets alla naturtillgångar. Till följd härav anställde greve Magnus Gabriel de la Gardie dyrbara forskningar efter dylika källor, och Klas Åkesson Tott sände den unge läkaren Urban Hjärne år 1677 till Aachen och andra utländska kurorter för närmare studium, uppmanade honom att dessutom inom Sverige efterspana mineralkällor och anordna artificiella varma bad. Så begav det sig, att generalguvernören Gustaf Soop, ägare av bl. a. egendomen Medevi nära Vätterns nordöstra strand, en dag år 1678 översände ett par flaskor med vatten från den senare så berömda Högbrunnen därstädes till Hjärne, vilket hade till följd, att denne den 25 juli samma år i några höga herrars sällskap analyserade vattnet och fann detsamma vara av en beskaffenhet, fullt jämförlig med den som gjort platserna för de varma utländska källorna till sådana ryktbara kurorter.

Detta blev upptakten till den senare så berömda Medevi hälsobrunn, som efter hand följdes av allt flera s. k. vattenkuranstalter runt om i vårt land, såsom Falu, Karlstads, Loka, Porla, Ramlösa, Ronneby, Sättra och Vårby, för att nämna de mest kända och uppskattade. Märkligt nog så tillskrev inte Urban Hjärne de i källorna förekommande mineralämnen vattnets hälsobringande kraft, utan jämlikt lärofadern Paracelsus tes rörde det sig om ett ämne, som de kallade »acidum occultum (universale)» och som de menade hämtade sina egenskaper från alla de fyra elementen, jord, vatten, luft och eld. Detta mystiska ämne förmodar fil. dr. Gustaf Näsström i boken »Det gamla Medevi» vara detsamma som kolsyra, ett ämne som dock inte förefinnes i någon mera anmärkningsvärd styrka i de ovan uppräknade hälsokällorna med undantag för den i Ramlösa.

Urban Hjärne, som år 1679 blev brunnsläkare vid Medevi, uppsatte för behandlingen där följande fyra regler: 1) Laxering, eventuellt åderlåtning eller koppning. 2) Vattendrickning under gång och förtäring av allehanda kryddor, ev. efter föregången långpromenad, åk- eller ridtur. Vattenmängden

skulle gradvis ökas och minskas. 3) Bad i gradvis stigande kvantitet vatten och d:o tid. 4) Diet med förbud mot salt, rökt eller alltför fet mat, öl och vin var nyttigare än maten! Redan från början kom emellertid brunnslivet vid Medevi så på sned, att Hjärne måste konstatera, att patienterna tycktes ha ditkommit för att hålla ståt och gästabad i stället för att söka bot för sina sjukdomar. Och den 6 juni 1681 fann han sig nödsakad utfärda ett plakat mot bl. a. vid brunnsorten förekommande trätor, fylleri, slagsmål och otukt! Sedan änkedrottning Hedvig Eleonora besökt Medevi åren 1687 och 1688 blev det emellertid på modet i hovkretsarna att någon tid av året vistas där, och umgängeslivet blev därmed mera hyfsat men samtidigt mer elegant och flärdfullt. Längre fram i tiden demokratiserades allt mer livet vid våra kurorter, och redan från början fingo av sjukdom drabbade fattiga vara med på ett hörn. Efter freden 1721 bereddes även hemkomna utslitna och av fältsjukdomar plågade soldater tillfälle till rekreation vid Medevi.

Letandet efter hälsokällor fortsatte och spred sig över hela landet och inriktade sig tydligen främst på sådana som på grund av sin olika starka halt av järn stötte upp ett gulbrunt eller rött skum, ockra, som i alla tider haft stor betydelse inom magi och folkmedicin (se t. ex. J. V. Broberg: »Bidrag från vår folkmedicins vidskepelse», 1878). Den ivrigaste uppletaren av mineralkällor lär ha varit Samuel Skragge, provinsialläkare i Västmanlands län och grundare av Sättra brunn. I en artikel om denna i Svenska Dagbladet den 2 augusti 1966 skriver Kerstin Allert, att doktor Skragge »var galen i att leta brunnar» och att han på sina talrika resor alltid medförde en väska med analysattiralj. Den tog han även med sig, när han såsom livläkare åt Karl XII följde denne ända till Bender. Dessförinnan hade han 1699 medföljt den svenska ambassaden till Ryssland och under färden runt Bottenhavet uppträckt och analyserat mineralkällan på Källberget i Gideåbacka, Grundsunda.



Sånga brunnsparke källa år 1887. Ur dr. Erik Modins artikel i *Arkiv för norrländsk hembygdsforskning* 1925.

Källorna i Ångermanland och Medelpad

Sedan alltså doktor Skragge år 1699 konstaterat förefintligheten av en mineral- eller hälsokälla i Gideåbacka, dröjde det inte länge, förrän letandet efter dylika källor kom i gång inom hela vårt län. Det skedde under ledning av provinsialläkarna Nils Gissler och Nils Åmann, och när topografen Abraham Hülphers från Västerås senare företog sina resor genom länet, kunde han i sina landskapsbeskrivningar härifrån omnämna 11 mineral- eller hälsokällor inom Medelpad och 40 inom Ångermanland, vilka inte bara »proberats» av sakkunniga utan och även »med fördel» anlåtats av hälsosökande. Vid tiden för Hülphers besök (omkr. 1780) fanns i Härnösand ett brunns hus i två våningar, uppfört 1763—64 invid en järnkälla i nordvästra vinkeln mellan nuvarande Brunns hus- och Nybrogatorna. Källvattnet förklarades enligt Hülphers av dr. Gissler vara verksamt mot »stenpassion», intermittenta febrar, svullnader i livet och bröstpassion», och med sin ljusgula ockra var det »säkrare mot svaga bröst» än

sådant som hade röd eller mörkbrun ockra. Anläggningen i Härnösand följdes efter hand av en f. ö. större och senare moderniserad i Sundsvall samt av flera mindre och enklare ute i bygderna.

Verksamheten vid Härnösands hälsobrunn nedlades redan år 1861 efter en skiftesrik historia, som är livfullt skildrad i en artikel i Västernorrlands Allehanda den 24 december 1963, text Olof Olsson, teckningar Sven Vallin. I Sundsvall hade man tillgång till två källor med olika stark järnhalt, belägna vid foten av Norra stadsberget, varifrån ledningar drogos ned till i början två tunnor, från år 1853 till ett ståtligt brunns hus med parkanläggning, Badhusparken, där det ordnades med schweitzeri, sommar-teater och ridhus. Efter brunns husets renovering år 1872 blev anläggningen fullt tidsenlig, såsom bl. a. framgår av en närmare skildring i en av dr. Alfred Levertin år 1883 utgiven bok »Svenska brunnar och bad». På länets landsbygd är brunnsanläggningen med de äldsta anorna den som anlades vid trefaldighetskällan vid Anger-manälven i Sånge, där det fanns en överbyggnad redan vid Hülphers besök. Efter provinsialläkaren C. A. Åkerbloms övertagande av hälsobrunnen år 1853 blev denna överbyggd med en större salong och ett badhus för varma bad, ångbad och dusch. Efter dr. Åkerbloms död 1864 förföll inrättningen men inköptes 1871 av ett bolag, som uppförde ett nytt badhus och flera andra byggnader till badgästernas bekvämlighet. Om Sånge-källornas historia kan man läsa i den ovannämnda boken »Svenska brunnar och bad» samt i teol. dr. Erik Mo-dins artikel »Sånge kyrka och dess hälsokälla» i STF:s års-bok 1920.

På Medelpads landsbygd uppstod något senare än i Sånge några mindre badanstalter, främst vid den av Hülphers om-nämnda mineralkällan i Rogsta, Torp. Om brunns huset vid denna beslöt en sockenstämma år 1808, att taket skulle repa-reras, och då brunnskassans tillgångar voro otillräckliga, be-slöto de härvarande med kyrkoherden i spetsen att bekosta

det hela! En källa på skogen i Ensillre, Borgsjö, tycks också tidigt ha varit tillbyggd med någon sorts bad- eller dusch-anordning. I den kyrkliga kommunens räkenskaper för fattig-vård 1814 redovisas nämligen en föregående året skänkt gåva för »Bröns Drickning uti Ensillre Hällso Brund». I Östernäset samma socken florerade på 1910- och 1920-talen »Gammel-boda badanstalt», driven av en dansk badmästare enligt Skodsborgsmetoden, och på Balboda fäbodvall bodde under årtiondena kring 1800 de talrika patienter, som sökte hälsa vid källan på den närbelägna »Dankarlägden». Några rester av byggnationer vid källan fanns dock inte, när folkskollä-raren, sedermera fil. hedersdr. Levi Johansson år 1908 under-sökte platsen men väl ett av de två stora träkors, som enligt traditionen varit uppställda vid källan och på vilka botade personer inristat sina namn. Detta är det enda kända fallet inom vårt län av kors vid en hälsokälla, det förvaras nu på Nordiska museet. Vid järnkällan nordväst Lögdö bruk upp-fördes ett mindre badhus, som under brukets glanstid främst användes av de s. k. herrskaperna där. I Solum, Sättna, fanns såväl en brunnsal som ett par badhus vid den sedan början av 1800-talet och lång tid framåt livligt frekventerade källan på det s. k. Kalvberget.

Återvändande till Angermanland, kan man där anteckna fyra ytterligare s. k. vattenkuranstalter av mindre format än den i Sånge: Den äldsta startades år 1854 i Finnborg, Nätra, några km norr om Bjästa och torde ha drivits ett 40-tal år. I Bodum vid Lillkvarnbron strax söder om kyrkbyn uppför-des en liten kallvattenkur, som anlätades några år på 1860-talet, och i grannsocknen Fjällsjö uppfördes en badanstalt snett emot sedermera Backe lasarett år 1887 med vatten från en järnkälla på Rotnäset vid Fjällsjön, här varade verksam-heten fram till sekelskiftet. Den fjärde anstalten av detta slag startades år 1878 vid en järnkälla i byn Norrland vid Lugn-viksfjärden i Bjärträ. Den drevs fram till grundarens död 1893 och omfattade förutom badhus en simbassäng och en

dansbana, dess historia är skildrad i en artikel sign. J. N. i tidningen Nord-Sverige den 26 juni 1957. Startandet av Fjällsjö badinrättning noteras på sid. 39 i Västernorrlands Allehandas urklippsbok »75 år med Adalarnas folk», de övriga tre kan man läsa om i »Svenska brunnar och bad». Vid en del andra källor uppfördes enklare badhytter eller dusch-anordningar, i övrigt nöjde man sig med att endast dricka av det, som man trodde, hälsobringande vattnet, varvid man använde sin kupade hand, en kopp, ett glas eller en näverskopa. Det sistnämnda anser en forskare vara tämligen unikt för Angermanland men har i själva verket använts såväl i Medelpad som i Dalarna samt vid enstaka källor i andra delar av landet.

Samtidigt med vattenkuranstälternas inrättande inbröt en ny blomstringsperiod för den traditionella källrdrickningen i stora delar av vårt land. Så blev även fallet inom Västernorrlands län, men innan jag går närmare in på, hur källrdrickningen här gick till, skall jag med några ord redogöra för de allt efter tidpunkten för drickandet olika slagen av källor. Såsom redan framhållits, voro under det första skedet av den till vissa kyrkliga helger bundna källrdrickningen de flesta källor s. k. trefaldighetskällor. Allteftersom den religiösa traditionsupplösningen fortskred och källrdrickandet på många håll i Sydsvrige altnar blev ett folknöje, kanske under inflytande av det glada sällskapslivet vid vattenkurorterna, började man emellertid i dessa trakter uppskjuta källvandringer till midsommarafonen, då man i alla fall skulle roa sig med lek och dans. På detta sätt blevo de allra flesta källor i Götaland och i vissa delar av Svealand midsommarkällor. I övriga delar av landet upp till Angermanlands nordgräns finnas nästan uteslutande trefaldighetskällor, men enstaka midsommarkällor förekomma i Dalarna, Härjedalen och Jämtland. I Medelpad finnes en dylik källa i Sunnansjö, Holms socken, medan Angermanland kan uppvisa tre sådana, nämligen i Gåltjärn, Viksjö socken, vid Lappbergskullen i

Gräninge socknen samt på Vägön utanför Härnösand, men det är endast på den sistnämnda platsen som det förekommit några nöjen eller festligheter (se härom i Ludvig Nordströms bok »Sju söndagar»).

I en artikel om källrdrickningen av Gunnar Granberg i tidskriften »Folkminnen och folktankar», årg. 1934, göres gällande, att den traditionella vandringer till trefaldighetskällorna skulle ha tynat bort i Norra Svealand och Norrland utan att ha flyttats till midsommarhelgen. Verkligheten är emellertid den, att åtminstone här i länet den allmänna trefaldighetsdrickningen fortsatte i full utsträckning fram till senaste sekelskiftet, vid många källor till tiden för det första världskriget samt vid en hel del källor in på 1920- och 1930-talen och i några fall in på 1940- och 1950-talen, ja, vid två källor fortlever seden än i dag! Visserligen har det vissa år hänt, att en försening av snösmältningen i förening med trefaldighetshelgens ovanligt tidiga infallande tvingat folk att uppskjuta källvandringer till midsommarafonen, men trots detta har man med nämnda undantag hållit fast vid den förra helgen, troligen på grund av dess djupa religiösa samband med källrdrickningen.

En annan anledning till trefaldighetsdrickningens bibehållande här uppe torde vara den, att man i dessa glesbygder med långa avstånd till läkare och sjukhus ofta varit tvungen att lita till huskurer och hemmagjorda mediciner, vari vatten just från trefaldighetskällor ingått. S. k. kloka gubbar och klo gummor ha också laborerat med detta såsom välsignat ansedda vatten, ehuru de även haft egna källor, som kanske f. ö. varit bortglömda trefaldighetskällor. Under denna min källinventering har jag stött på flera av dessa folkdoktorer använda källor, vars vatten de »bläste i» vid hårdn i bysmedjan, innan de lämnade det till patienten. I ceremonien ingick även, att denne skulle lämna en slant eller något annat metallföremål att offras i källan. Dyliga offerkällor finnas i Östanvik (Stigsjö), Kallsta (Nora), Hjalta (Bjärträ), Mällby

(Överlännäs), Faresta (Arnäs), alla i Angermanland. För Medelpad kunna nämnas källorna på Fridhemsgatan 105 i Sundsvall (gamla Skön), i Häljöm och Å (Njurunda), Leringen (Torp), Söderkrånge (Hässjö) och Turingen (Haverö). Dessutom är det troligt, att en källa i Frötuna, Ljustorp, använts av den i Janne Vångman-böckerna figurerande »vismannen» Isak Dellén, som bebodde ett torp i det närbelägna Skäljom. Från källan i Leringen berättas, att »offre» för det mesta kunde bestå i ett litet »paket» med hår eller naglar från patienten. Som en liten kuriositet kan dessutom nämnas, att en numera igenstenad källa i Frök (Nora) enligt traditionen skall ha använts till att dränka otrogna hustrur i på den tid, då »Svarte Mickel» i Olof Högborgs »Den stora vreden» var som värst i farten!

Trefaldighetsdrickningen ägde ursprungligen rum vid solnedgången och under åkallan av den heliga trefaldigheten (treenigheten). Detta gjorde det hela till en s. a. s. kristen kulthandling, något i stil med dopet, en ceremoni, som ju också utföres i den heliga trefaldighetens namn och som tillmättes en så ofantlig betydelse för en kristen människas eviga väl. Mindre känt är, att dopet även tycks utgöra en viktig grundsten inom den folkliga magin, om man får tro ett uttalande, som enligt trovärdiga personer skall ha gjorts av en s. k. klok gubbe, »Asén i Sandarne», nämligen att han inte ägde makt att bota en person, som inte blivit döpt! Om denne »trolldoktors» signerier i allmänhet utfördes i den heliga trefaldighetens namn, det är mig inte bekant, men om han hämtat sin lärdom i någon folklig s. k. svartboks-konst, var så hållandet. Ett är emellertid säkert, nämligen att uttrycket i fråga ingår i många gängse formler för s. k. blodstämning, en konst som varit och alltjämt är till stor välsignelse särskilt på landsbygden. Denna förmåga fortlever helst inom samma släkt och kan i varje fall inte överföras annat än från en äldre till en yngre person.

Formler, där den heliga trefaldigheten eller treenigheten,

d. v. s. Fadern, Sonen och den helige Ande, åkallas i samband med blodstämning eller sjukdomsbotande, förekomma, såsom ovan antytts, även i diverse folkliga s. k. svartkonstböcker, varom Bengt af Klintberg vid Nordiska museet skrivit en yttre intressant bok, »Svenska trollformler» (W & W-serien 95, Stockholm 1965). Däremot finner man inte sådana formler i de talrika framför allt tyska upplagorna av den mystiska »sjätte och sjunde Mosebok» eller i den hektograferade, från Havsnäs, Alanäset i Jämtland utgångna översättning därav, som sedan 1952 cirkulerar i vårt land och varav ett ex. är bifogat det underliggande materialet till denna min redogörelse. Professor Carl-Martin Edsman har vetenskapligt behandlat ämnet i en artikel, »Sjätte och sjunde Mosebok», i tidskriften »Saga och sed» 1962. Han har därvid konstaterat, att skriften i fråga inte finnes med i någon Bibel-upplaga, tryckt på vare sig svenska, tyska eller något annat språk, att den annonserades till salu 1797 i »Allgemeiner literarischer Anzeiger» samt att den första kända tryckta upplagan utgavs 1849 av antikvarien J. Scheible i Stuttgart. Ett ex. av denna upplaga finnes på Kungl. Biblioteket i Stockholm, nytryck och översättningar ha efter hand spritts till alla delar av Norden, till Baltikum, England och USA. (Förklaringen till talet ute i våra bygder om »helbiblar» med 7 Moseböcker torde vara den, att vederbörande kommit över någon handskreven översättning och lagt den på vederbörlig plats i sin Bibel.) Boken i fråga, som innehåller en rad kabbalistiska besvärjelser med kristet inslag jämte talrika teckningar, omfattar endast 46 smärre trycksidor och brukar därför i regel åtföljas av ett helt folkmedicinskt »bibliotek», 1849 års utgåva av »Doktor Johannes Fausts Magia naturalis et innaturalis». Professor Edsman bygger sin utredning huvudsakligen på resultat av de tyska forskarna W. Peuchert, A. Spamer och A. Jacoby, utgivare av »Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens» (Berlin & Leipzig 1927—42). I fråga om den svenska folktraditionen i ämnet hänvisar han till en 14-sidig populärupp-

sats, författad 1945 av dåv. teol. stud. Arne Palmqvist, numera biskop i Härnösand.

Men tillbaka till källbrickningen, om vars verkan på deltagarnas hälsotillstånd först måste sägas, att en helbrägdagörelse, inträdd efter ett enstaka rituellt besök vid en trefaldighetskälla, mest av allt har en smak av magi. En annan faktor, som forskarna i allmänhet peka på, är den starka kraften i vederbörandes religiösa tro, och en samverkan av dessa två faktorer får väl anses ha varit utslagsgivande vid dylika snabba tillfrisknanden. Som exempel på en källa, där i varje fall inte själva vattnet kan ha åstadkommit någon läkedom, bruka forskarna anföra den berömda, tidvis avstängda trefaldighetskällan i Svinnegarn vid norra Mälar-stranden. Där berättar folktraditionen om av botade besökare kvarlämnade käppar och kryckor i mängd, medan en på senare tid företagen analys av vattnet utvisar, att detta är kemiskt indifferant, d. v. s. det saknar medicinskt verksamma ämnen. (Se artikeln »Kyrka och Källkult i Svinnegarn» ur Otto Janses efterlämnade papper i »Arv» 1959.) Till samma kategori »underkällor» hör nog även den ovan nämnda brunnen i Sänga kyrkas sakristia. Vid år 1923 företagna analyser befanns nämligen dess vatten endast innehålla smärre mängder kalk och koksalt, medan radioaktiviteten var så låg som högst 331 voltenheter. (Se »Sänga kyrkas hälsokälla» i Arkiv för nordländsk hembygdsforskning, 1925.)

Emellertid måste bedömningen av källbrickandets resultat bli helt annorlunda, när det gäller tillfrisknanden efter en längre tids vistelse vid en känd och erkänd vattenkuranstalt eller efter ett regelbundet och långvarigt drickande ur en i skogen befintlig, såsom gammal hälsokälla anlitad mineralkälla. De flesta av vårt läns trefaldighetskällor äro järnkällor med allt efter styrkan gul, brun eller röd ockra. De starkaste torde vara de som ligga vid östra sidan av Långsjön i Helgum. Apropos detta med ockran så kan jag nämna, att riksan tikvaren m. m. Johannes Bureus (1568—1652) i sin samling upp-

teckningar från svenska bygder, »Sumlen», sid. 178, omtalar, att skomakarna i Angermanland brukade i brist på kopparrök (kopparvitriol) svärta sitt läder med gyttjan eller ockran från de järnhaltiga källorna, vilken de kallade »sörta». Detta ämne, järn vitriol, har emellertid även rent medicinska egenskaper, nämligen förmågan att sammandraga och hela gamla sår ävensom att lindra värk och stärka senor, framhåller fil. dr. Gustaf Näsström i boken »Det gamla Medevi» (Stockholm 1928, s. 42).

Beträffande vattnets eventuella medicinska egenskaper i andra av länets källor än järnkällorna har jag inhämtat, att källan på Brattåberget i Gräfte, Stöde socken, vid analys befunnits innehålla 23 mg. bikarbonat eller dubbelt kolsyrat natron per liter vatten, varför den ansetts välgörande vid vissa magsjukdomar. Vattenprov från Ensillre hälsobrunn visar, att denna är järnfattig men desto rikare på andra mineralämnen, t. ex. natrium 115 mg., kalium 17 mg., magnesium 17 mg. samt koksalt inte mindre än 223 mg., allt per liter. Källan i Granlo utanför Sundsvall innehåller enligt företagen analys ett naturligt bordsvatten, och vattnet i Västerns rådiunkälla i Nätra, som kontrollerades av en auktoriserad handelskemist, befanns innehålla 175 mg. mineralsalter per liter. På grund härav och genom frånvaron av kolsyra blev det förklarad likvärdigt med det berömda vattnet från Vichy, som på grund av dessa egenskaper anses verksamt mot mag- och njursjukdomar.

De här uppräknade källorna äro tydligen rika på för människokroppens bevarande nödvändiga mineralämnen och äro alltså att betrakta som sanna hälsokällor, och man antager, att även andra av länets flitigt besökta källor skulle vid företagna vattenanalyser befinnas likvärdiga med dem.

Bitualen vid länets trefaldighetskällor

De rituella bruken vid den kalendärt bundna källbrickningen ha mångenstädes betydligt förenklats under århund-



Trefaldighetskvällen 1969 hade många traditionensligt samlats vid källan i Västanå, Indalsliden. Foto Mauritz Åsén.

radenas lopp, men många av den urgamla ritualens skiftande former ha fortlevat in i vårt eget sekel, och här skall nu presenteras en provkarta på vad som i detta avseende finnes upptecknat beträffande främst trefaldighetskällorna här i länet.

När trefaldighetsdrickningen stod i sitt högsta flor, hade så gott som varje by sin egen källa av detta slag, ibland t. o. m. två, såsom framgår av efterföljande förteckning. Å andra sidan hände det, att flera socknar gingo samman om en enda dylik källa, såsom fallet varit med den berömda Sunnansjö-källan i Getingsta, Gideå, dit folk samlades även från Själövad, Björna och Trehörningsjö. I god tid före den aktuella helgdagsaftonen skulle källorna rensas och därefter prydas med granris eller unga björkar för att därmed förstärka naturkraften i källvattnet. I Sydsverige var det vanligast med

björkar, längre norrut övervägde åtminstone i äldre tid prydningsen med granris. Så har varit fallet vid källorna på Bruksmon (Sollefteå), i Skrike (Nätra), Österalnäs (Själövad), Östansjö (Mo), Öden (Grundsonda), här även blommor i riset, samt i Ensillre (Borgsjö) och Västanå (Indalsliden). Vid den sistnämnda hörs man senare ha övergått till att pryda med björkar, en sed som har följts i följande byar: Östergårninge (Craninge), Österalnö (Mo), Utanlandsjö (Arnäs) och, samman med vårblommor, vanligen kabbleka, i Västeralnäs (Själövad). I en till Nordiska museet år 1918 insänd uppteckning berättar en gumma, att i hennes barndomstrakt, Banafjäl i Grundsonda, brukade ungdomarna sätta var sin björk vid källan och menade, att det betydde lycka för den vars björk slog rot! I en annan till museet år 1926 insänd uppteckning berättas om källan i Nyland, samma socken, att man där tog en björkkvist och satte i källan med orden: »Här är min lycka!» En kanske lika unik sed rapporteras från Överbilla i Själövad, där varje fästepar före hemvändandet skulle binda en trefaldighetskvast, en urgammal sed enligt sagesmannen.

Den rituella trefaldighetsdrickningen ägde som regel rum på trefaldighetskvällen vid solnedgången, stundom vid solens uppgång på trefaldighets söndagen, efter hand ofta under tiden däremellan. Enligt en år 1928 till Uppsala Folkminnesarkiv insänd uppteckning rörande bl. a. en källa i Kläppen, Sidensjö, skulle besöket göras mellan kl. 12 och 1 på natten, »om», som det heter, »vattnets välgörande inverkan skulle göra sig gällande». Ursprungligen synes man före drickningen ha åkallat den heliga trefaldigheten enligt den ovannämnda till Nordiska museet inkomna uppteckningen från Bjuråker i Hälsingland. Bönen i fråga hade följande lydelse: »Dig, Helga Trefaldighet, Dig vare lov och pris och tack i evighet.» En enda variant av denna bön är känd från vårt län, och den är omnämnd i en till Uppsala-arkivet år 1929 ingiven rapport. Formeln i fråga användes av besökarna vid en källa i Skalm-sjö, Anundsjö, i samband med önskan under drickningen

och löd: »I heligt trefaldigt namn önskar jag» etc. I allmänhet skulle man dricka under tystnad, tre gånger och under framförande av någon önskan, som vanligen gällde fortsatt hälsa.

I den ursprungliga ritualen tycks även ha ingått bruket att kasta den sista vattenskvätten i dryckeskärlat över vänstra axeln. Här om berättar dr. Erik Victorin i en år 1727 utgiven skrift, där han förmedlar en tradition från Loka hälsobrunn. Bruket i fråga praktiserades även vid andra kända trefaldighetskällor och måste enligt allmogens följars, om källvattnet skulle ha någon hjälpande kraft. Sedan dess har emellertid i detta bruk kommit att inläggas en närmast löjlig andemening, i det man trodde sig därmed kunna undvika att under året få »sneada skor», d. v. s. bli »snurrig». Enda exempel från våra trakter på denna eljest inte ovanliga »snevridning» av en gammal sed kommer från källan i Invik, Ullånger, och återfinnes i en till Uppsala-arkivet år 1933 insänd uppteckning. Eljest drack man, som sagt, »mest för hälsa», som sagemännen uttrycker sig, ibland för att skaffa sig »mång i benen». Det hela försiggick ritualenligt under tystnad, och om man dessutom kunde vara tyst under vägen till källan, fick man under drömmen se sin tillkomande. (Vattjom i Tuna.) För att få alla sina tre önsknings uppfyllda skulle man enligt en utsaga om källan vid Lappbergskullen i Granninge gå under tystnad både från och till denna och efter herkomststen omedelbart gå till sängs. Detsamma gällde vid källan i Sillre i Indalsliden (Uppsala-arkivet 1935). I allmänhet har man tömt sitt dryckeskärl inte mer än 3 gånger, men i Östansjö (Mo) blev det småningom sed att ställa till kappdrickning mellan pojkar och flickor, gående ut på, att den som först kunde dricka 7 glas vatten, skulle bli först gift, för att öka törsten och därmed chanserna brukade de finurliga flickorna därvid taga mesost i munnen. (Nordiska museet, 1921.)

Vid trefaldighetsdrickningen var det vanligt, att man i källan offrade ett mynt eller något annat metallföremål, ett bruk som går tillbaka till den förkristna tid, då man trodde, att en

gud eller en ande (rå) bodde i eller vid offerkällan. Denna tro har f. ö. fortlevat ganska länge på sina håll här i landet, i vårt län åtminstone fram till senaste sekelskiftet, nämligen vid källorna i Rasåsen (Selånger), Gåltjärn (Viksjo) och Askja (Ullånger). På förnämnda ställe trodde sagesmannen, att vederbörande velat stå väl med andeväsendet i källan (Uppsala-arkivet 1934). I Gåltjärn fick man inte störa källans ande genom att taga vattnet direkt ur källan, utan man måste söka upp själva källadern, detta enligt min över 90-årig sagesman på Brunnegården i Stigsjö. Från den tredje källan berättas, att ett par fiskarjantor brukade offra bl. a. slantar till vad de kallade »vattenguden» för att få hälsa eller fiske-lycka. Mot storm och otur med havsfiske kastade de en slant i havet (Uppsala-arkivet 1933).

Seden att kasta mynt i offerkällor har utomlands kunnat spåras tillbaka till romersk kejsartid tack vare fynd, gjorda i heta tyska och tjeckiska källor. Det äldsta och största fynd av detta slag som gjorts i svenska källor är det år 1902 i de tre s. k. Barna- eller Jungfrukällorna på mark, som år 1385 förvärvades av Nydala kloster i Småland. Där fann man inte mindre än 5934 mynt, varav 540 äro av silver. Det äldsta myntet präglades under Magnus Erikssons regeringstid, senare delen, och det yngsta år 1882. Atskilliga koppar- och silverslantar ha offrats även i de västernorrländska källorna, såsom framgår av många utsagor om fynd, som gjorts av enstaka mynt och några större myntsamlingar, som dock i allmänhet försvunnit. Åtminstone två av det sistnämnda slaget känner man säkert till, nämligen i källorna i Bötisle, Säbrå, i Östansvik, Stigsjö och på Bykullen i Sättina. Ur trefaldighetskällan i Solum, Sättina, har man tagit upp 6—7 st slantar, den äldsta från Gustaf III:s tid, de övriga låter man av pietetsskäl ligga kvar i källan. I allmänhet har man av ekonomiska skäl offrat kopparslantar, men på många håll har det faktiskt varit stipulerat, att det måste vara en slant av silver, helst av högre valör än 10 öre. Så i Högsjö och Säter, Indal, på Bruksmon,

Sollefteå, samt i As, Själevad, och Gideåbacka, Grundsunda.

Vid vissa källor i Sydsverige uppsatte det katolska prästerskapet under medeltiden s. k. offerstockar, där källbesökarna hade att inlägga sin offergård, som sedan kom de fattiga och den närbelägna kyrkan till godo. Så torde även ha varit fallet vid Sänga kyrkas källa, men dess eventuella offerstock blev tydligen förstörd i samband med källans igenstenande. Att emellertid även här uppe de fattiga fått del av inkomsterna från vissa källor, det har redan påvisats i samband med omnämmandet av Ensillre hälsobrunn i Borgsjö. I fråga om offrandet av andra värdeföremål än mynt vid just denna källa skriver Olle Granbom i hembygdstidskriften »Borgsjöbygden», 1965, att man där även brukade kasta knappar i källan, men att dessa måste vara från de egna kläderna, eljest kunde knappoffret bringa ofärd! Vid källan i As nära Örnsköldsviks stadsgräns var det vanligt, att man för varje önskan släppte ner en hyska i vattnet, önsknungen fungerade då som hake och gjorde uppfyllelsen fast och säker! (Uppsala-arkivet 1932.) Bruket att offra i en källa iaktogs även vid hämtandet där av hälsovatten för hemmabruk. Från ett par håll är det känt, att även detta tillgick efter en särskild ritual: Man skulle sänka hela kärlet under vattenytan, och när det var fullt skulle mynningen täppas till, innan man drog upp det igen. Så berättas av vederbörande markägare i Faresta, Arnäs, och av den kände fornforskaren Levi Johanssons sagesman 1912 beträffande hälsokällan i Kubikenborg, numera på Fridhemsgatan 105 i Sundsvall.

Trefaldighetsdrickningen har från början varit en högst allvarlig företeelse, som alltid försiggått under städade former. Detta blev nog också i allmänhet fallet, när det blev allt vanligare, att ungdomen efter besöket vid källan roade sig med lekar eller folkdanser på en skogsglänta eller äng i närheten. De vanligaste lekarna voro »änkleken» eller »sista parret ut», »skära, skära havre» och »gossen (flickan) går i ringen med rödan gullband». Om dylika lekar berättas från den

ovannämnda skogskällan i Ensillre (Borgsjö), från källorna vid Grevensbäcken i Sundsvall, i Svanäng (Tuna) och i Ytterå (Hässjö), där ungdomen från Avike bruk drack saft och vatten och lekte ring lekar på ängen intill. Vidare från de ångermanländska källorna på Hårdårsmyren i Ledingetorp (Graninge), i Mälard (Skog), Hornön (Arnäs), Öden (Grundsunda) och Östansjö (Mo). Vid den sistnämnda voro slänggungor uppsatta, och på en äng intill källan vid Gumåsviken i Brunne, Kramfors, dansade medlemmar av nykterhetslogen Kronan folkdanser och lekte folk lekar. En större folkfest blev det, när ungdomar samlades från flera socknar vid Höglandssjön i Gideå nära byn Sunnansjö, där de fick tillfälle att bekanta sig med varandra. Man tände en majbrasa, kokade kaffe och åt ur medhavda matsäckskorgar. Sedan tågade man med en spelman i spetsen till en närbelägen gård, där dansen trädde hela natten och långt in på nästa dag, enligt vad jag inhämtat från bl. a. två till Uppsala-arkivet år 1930 insända uppteckningar. Med dansen i Sunnansjö är jag framme vid den s. k. gammeldansen, som kom att på ännu flera håll än folklekarna åtfölja trefaldighetsdrickningen och som väl även den försiggick under hyfsade former och f. ö. oftast på rätt stort avstånd från vederbörande källa. Om dylik dans på utslätrar eller logar efter eller omväxlande med drickning vid källan berättas sagesmän från olika tider beträffande källorna i Skabäcken (Säbrå), Brunne (Stigsjö), Gammelgården (Viksjo), Jude m. fl. i Högsjö, i Brunnsparken, Ramsele, samt i By, Sidensjö, och i Nyland, Grundsunda, allt Angermanland. Vidare, för Medelpads del, på två broar över Merlobäcken, den ena anknuten till källorna i Laggårberg, Timrå, den andra till källan ovan kolbacken vid Skönvik, dessutom vid källorna nära fäbodvallen på Balboda utgods i Borgsjö och i Västana, Indalsliden.

Trefaldighetsdrickningen har, som sagt, varit en genomgående allvarlig sedvänja, vari deltagit såväl unga som gamla människor. Helt naturligt betraktade emellertid ungdomen

det hela mest som ett välkommet tillfälle att få träffas, leka, dansa och »nojsa». När därför tron på källdrickningens värde allmänt började avtaga, fick ungdomen allt mindre respekt för densamma. På sina håll blev den t. o. m. föremål för skämt, ungdomen drack mest »på skojs», som det heter i en del uppteckningar. Rena upptåg rapporteras också, liksom störande oväsen. I en av Levi Johansson år 1908 till Nordiska museet insänd uppteckning klagar sagesmannen över, att ungdomen börjat elda och skjuta vid trefaldighetskällan nära Balboda fäbodvall i Borgsjö, vilket de gamle befارade skulle få källan att mista sin kraft. Till källan i Ro, Skogs socken i Angermanland, brukade ungdomen kappspringa för att »bli friskast», och i Mörtstal, Högsjö, roade sig pojkarne med att blöta flickorna i det sura källan omgivande området, som var gulfångat av järnockran i källvattnet och därför benämndes »Surbrunnet». I Subbersta, Boteå, gjorde ungdomarna (pojkarne?) ett formligt spektakel av källdrickningen genom att dra varandra på en trädrot eller annat lämpligt till källan, där de dittransporterade »sjuklingarna» låtsades dricka sig friska! Uppgiften från Mörtstal är ur min egen uppteckning, de två övriga ur uppteckningar, insända 1932 resp. 1930 till Uppsala-arkivet.

I Sydsverige uppstod vid de mest frekventerade trefaldighetskällorna ofta superi och slagsmål med tidvis polisövervakning och någon gång igenläggning av källan som följd. För våra trakter finns inte några dylika konsekvenser att notera från det fåtal ställen, där brännvinet kommit med vid källdrickningen. Från Nässjö i Ramsele meddelas i en uppteckning år 1929 (Uppsala-arkivet) att pojkarne kunde ta sig några supar, men något fylleri etc. tycks det inte ha uppstått vare sig där eller annorstädes i Angermanland, medan det vid enstaka källor i Medelpad i slutet av 1800-talet rätt beklagliga förhållanden till följd av spritmissbruk. Sålunda berättar min sagesman i Anundgård, Holms socken, att en del besökare vid hälsokällan där brukade ta med sig »hembränt»,

och då kunde det hela urarta till rena spritfesten. Beträffande trefaldighetsfirandet vid nämnda tid vid källan i Valknytt, Skön, belägen i den s. k. Skavängs- eller Skravlingsbacken, skriver prästen M. O. J. Svedberg i sin år 1947 utgivna bok »Från gamla Skön», s. 112, att både ungdom och äldre brukade samlas där i stora hopar under skämt och glam samt spritförtäring i stora kvantiteter. Vidare meddelar min sagesman rörande trefaldighetsdrickningen vid kolbacken i Skönvik på grundval av äldre utsagor, att där samlades ungdom från närliggande byar i Timrå ävensom arbetare vid sågverket och sjömän från lastfartygen i hamnen. När så brännvinet kom med i spelet, utbröt ofta slagsmål mellan de olika kategorierna ungdom, och vid ett tillfälle skall en sjöman ha blivit ihjälslagen.

Samtidigt med avvecklingen av verksamheten vid länets vattenkuranstalter omkring sekelskiftet inträdde en märkbar avmatning för den traditionella källdrickningen. Vid Sänga efterträddes visserligen brunngästerna av trefaldighetsfirare några tiotal år framåt, men det var en enstaka företeelse. I stället nödgas man konstatera, att vandrigen till trefaldighetskällorna i de flesta fall hade upphört vid tiden för det första världskrigets utbrott. Vissa undantag förtjäna dock anföras: Vid källan på Södra vägen intill Härnösands stadsgräns höll man ut till omkring år 1925, och vid källan nära Lögdö bruk vidmakthölls seden, främst av ortens baptistförsamling, fram till mitten av 1930-talet. I Graninge fortsatte medlemmar av godtemplarlogen Vega lika länge sina trefaldighetsvandringar till källor i Ledingetorp och Västergråninge. Vid Hampnäs folkhögskola i Själevad slutligen bibehöll lärare och elever under rektor Herbert Lagerströms ledning ända till år 1950 den gamla trefaldighetstraditionen från Manfred Björkquists tid, en sed som denne för övrigt förde med sig till Sigtunastiftelsen. Ett par andra, ännu gällande undantag medtagas i annat sammanhang.

VÄSTERSELS HÄLSOVATTEN

*Användes med fördel som

Vichyvatten av blårösvage paracener, som ej tillåter hägrig kalsyretryck.

F. d. stercorosen, Dr fr. Svanenhus koncentrerar radioaktiviteten i källan till ej mindre än 31,780 volument per liter.

Från Europas starkaste radioaktiva källa, vars sällar innehålla för organismen nyttiga mängder kalk, kisel, syre, fosfor och f. o. m. den sällsyna förekommande guldkloriden, som anses maktverka återförkalkning. Verkliga gemingar visa tillvaron av relativt mycket guld i organen.

Kisel, syra är bra för benbyggnaden. Fosforsyra utmärkt för hjärnan. Guldklorid ökar livsfunktionerna.

Enastående som hälsovatten.

Fritt från järn

Tappat direkt från källan.

VÄSTERSELS BORDSVATTEN

En buteljettikett från Västersels radiumkälla i Nätra.

Radiumkällorna

Om sålunda den traditionella vandrigen till trefaldighetskällorna med vissa undantag hade upphört omkring år 1914, så kom för den rena hälsodrickningen i nästa årtionde ett hastigt och intensivt men i de flesta fall mycket kort uppsving. Anledningen var upptäckten i vissa källors och brunnars vatten av det då mystiska ämnet radium, som man tilltrorde rent undergörande egenskaper. Det hela började i Sånge, sedan man där i samband med en av fil. dr. Erik Salvén företagen kyrkorestaurering år 1923 skaffat sig en analys av vattnet i den samtidigt upptäckta brunnen i sakristian. Vattenprovet visade en viss radiumhalt, och sedan detta blivit bekant, kom folk i massor för att be om vatten i tron, att radium vore i stånd att bota snart sagt vilken sjukdom som helst, numera är ju radium i vissa fall att betrakta som ett gift! För att kyrkorummet inte skulle profaneras, blev man emellertid tvungen att dra en rörledning från källan till en plats utanför kyrkomuren, där kyrkvaktmästaren fick stå och utminutera det begärliga vattnet, som fraktades i stora kvan-

titeter ut i bygderna, där det försålades till relativt billigt pris och i vissa fall även sades göra åsyftad verkan!

Det blev nu på modet bland ägarna av källor och brunnar att skaffa sig analys av vattnet i dessa och eftersom många befunnos mer eller mindre radioaktiva, uppstodo här och var i Ångermanland även helt nya hälsokällor med vattenförsäljning i större eller mindre skala vid sidan av en del gamla, ävenledes radioaktiva. Vidlyftigast blev det i Västersel, Nätra, där man byggde ett stort trevåningshus för inkvartering och bespising av hälsosökande samt ett tapphus för framställning av »bords- och hälsovatten, kontrollerat av en handelskemist i Stockholm». Övriga av mig uppspårade kommersialiserade radiumkällor inom landskapet voro belägna i Lövsjö (Dal), Översel (Resele), Nybyn och Näs (Sicensjö), Österalnäs (Själövad), Hemling (Björna) samt Brattsjö, Sel-tjärn, Solberg och Tvärlandsböle (Anundsjö).

I Medelpad blev det under ifrågavarande tid aldrig någon egentlig rush efter s. k. radiumvatten. Där har jag f. ö. inte kunnat finna mer än tre källor med dylikt vatten. En är belägen på stadsåga 4639 i det gamla Skön och skall enligt ägaren vara den radioaktivaste i landet, i varje fall starkare än Ronneby brunn. Dess vatten användes dagligen av Sundsvalls sanatorium åren 1915—30. En annan källa, som också lär ha radiumhaltigt vatten är den som blev utbyggd till den ovan nämnda Gammelboda badanstalt i Östernäset, Borgsjö, och som kom att utnyttjas utan vederbörandes kännedom om eventuell radioaktivitet. Rörelsen upphörde under 1920-talet. Inte heller vid den tredje källan, som är belägen i Granlo, Selånger, gjorde man något väsen av radioaktiviteten, men källaderns mäktighet och vattnets naturliga lämplighet som bordsvatten gjorde det möjligt för den driftige ägaren, som år 1932 inköpte fastigheten, att starta och under ett 20-tal år driva en omfattande tillverkning och försäljning av bordsvatten och läskedrycker. Härför uppfördes en större byggnad, ävenledes inrymmande serveringslokal och mötesrum, var-

efter tillkom en bastu med utebassäng, där de badande kunde svalka sig i vatten från källan. Ett år serverades hela 3.000 bastubad, mest för idrottsfolk.

Det i olika former bedrivna kommersiella utnyttjandet av de här nämnda radioaktiva källorna upphörde tydligen helt under 1950-talet. Vad beträffar den traditionella trefaldighetsdrickningen så fortlever denna gamla fina sed alltjämt vid tvenne källor i Medelpad, nämligen i Lillhallsta, Indals socken, och i Västanå vid Indalslidens gräns mot Fors socken i Jämtland. Dessutom har Tuna hembygdsförening med socknens prost i ledningen sedan några år återupplivat seden genom att på trefaldighetssöndagens morgon fira en religiös gökotta vid källan på Tor Karlsbergets nordslutning mot E 75 i Vattjom. I Angermanland har Grundsunda hembygdsförening sedan ett 30-tal år vidmakthållit trefaldighetsseden vid en källa nära vägen till Gideåbacka varv. Från år 1967 har man dock gått över till den spolerade men numera i ursprungligt skick återställa trefaldighetskällan inom hembygdsårdens område på Vallén.

Vid genomförandet av denna källinventering har det varit värdefullt att få ta del av ett antal äldre uppteckningar, som i avskrift eller kopia erhållits från Nordiska museet och Uppsala landsmåls- och fornminnesarkiv. Det gäller särskilt de gamla nu i allmänhet avlidna sagesmännens uppgifter om de traditionella bruken vid källdrickningen, medan deras utgör om källornas läge ha varit högst ofullständiga. Vederbörande upptecknare har f. ö. inte gett sig tid att annat än i enstaka fall söka upp de av sagesmännen omtalade källorna. Tyvärr ha de alla flesta uppgiftslämnarna befunnits ej längre vara i livet, men tack vare de av dem angivna bynamnen har det lyckats mig att med välvilligt bistånd av minnesgoda ortsbor identifiera så gott som samtliga tidigare upptecknade

källor. ett 80-tal och dessutom ytterligare 200 st. En del av dessa äro nämnda i Abr. Hülphers 1700-tals skrifter ävensom i vissa av de sockenbeskrivningar från mitten av 1800-talet, i vilka det ålåg lantmätrarna att notera för dem kända mineral- eller hälsokällor. I dr. Alfred Levertins bok »Svenska brunnar och bad» (1883) finnas uppgifter om ett mindre antal till smärre badanstalter utbyggda källor, och dessutom kan nämnas, att en gammal järnvägskollega i Sundsbruk obedd kommit med tips om ett 10-tal källor i det centrala Medelpad. I övrigt har det gått att per telefon eller brev söka få kontakt med personer ute i bygderna, vilka kunde tänkas äga kännedom om där befintliga ytterligare källor av ifrågavarande slag. Slutresultatet har blivit 282 källor, av vilka jag haft tillfälle att på ort och ställe uppteckna ett 100-tal, medan jag beträffande de övrigas läge etc. har varit hänvisad till att med tacksamhet anteckna mina sagesmäns upplysningar, i några fall även åtföljda av kartskisser. I förteckningen här nedan äro källorna för varje socken resp. stad placerade i ordning från norr till söder och från väster till öster allt efter deras läge innanför de äldre socken- resp. stadsgränserna.

Vid denna s. a. s. i grevens tid företagna inventering har det givetvis inte varit möjligt att spåra upp alla de källor i länet, som en gång varit hälso-, offer- eller trefaldighetskällor, varför det utöver de i förteckningen upptagna kan finnas ytterligare ett antal källor, där minnet av källdrickningsseden ännu fortlever. Vad beträffar förteckningen över de av Hülphers omnämnda källorna så finnes inget belägg för någon som helst vandring till dem som sägas ligga på följande platser: Vid kyrkan och i Nässland, Säbrå, i Kyrkbyn (Hov), Häggdånger, på Abordsön, Högsjö, samt i Sundby, Boteå. Dessutom har i följande 6 fall inte ens själva källan kunnat identifieras: I Nedre Hörnäs (Främmerhörnäs), Överhörnäs och Nordanås, Själevad, i Nederön, Arnäs, på Prästbordet, Anundsjö, samt vid Böle fåbodar, Timrå.

Litteratur utöver de i texten återopade skrifterna och artiklarna: Laurentius Petri: »Om kyrkostadgar och ceremonier» (1566), »Sveriges kyrkor, Medelpad» (1939), Ant. Fientzberg: »Offerkällor och trefaldighetskällor» (Fataburen 1909), Nils Ahnlund: »Nornorna i Ödetofa» (Oljeberget och Ladugårdsgårde 1924), Fr. Vilh. von Schubert: »Resa genom Norra Sverige och Lappland», övers. 1825, August F. Schmidt: »Danmarks Helligkilder» (1926) samt »Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid», bd X, som under rubriken »Källa» innehåller en artikel av Greta Arwidsson jämte anvisning på en talrik in- och utländsk litteratur i ämnet.

FÖRTECKNING

över Trefaldighets- m. fl. källor inom Västernorrlands län

ANGERMANNLAND

HÄRNÖSAND

1. Nordvästra hörnet av korsningen Nybrogatan—Brunnshusgatan, igenlagd.
2. Stadsåga 298 å H, vid infarten till Ungdomsgården, brunn, vattenledning.

SÄBRÅ

1. Grytjorn 2:1, vid första fäbodvägsbron över Skabäcken.
2. Bötse 3:2, vid skogsväg, 1 km öster föreg.
3. Krok 6:1, vid södra delen av Bladmyrsslätten.
4. Vågnön 1:13, vid sommarstuga, brunn, vattenledning.
5. Stig 1:4, i bergslutning c:a 400 m sydväst Långsvedjan i Norrstig.
6. Västra Brån 5:11, 20 m söder inäga och c:a 225 m sydväst gården.
7. Helgum 1:14, vid bäcken på gränsen mot Ed c:a 120 m från landsvägen.
8. Helgum 1:4, vid södra uppfartsvägen till Flygaretorget.
9. Gädeå 3:16 på Södra vägen 68, igenlagd.
10. Järsta 1:3, på nordsidan av Moseberget.

HÄGGDÅNGER

1. Antjärn 10:1, vid slutet av åkervägen till Kullen söder by-tjärnen.
2. Häggsjö 1:3, i bäcken 50 m söder Nynäs j.v.-övergång.
3. Sjö 10:1, i åker 250 m väster boningshuset, igenlagd.
4. Rogsta 2:4, vid gamla vägen till Dalasjön, 500 m norr denna.

STIGSJÖ

1. Östanvik 6:2, vid bäcken 100 m norr gården.
2. Uland 7:1, vid lada 600 m söder gården, brunn.

3. Uland 2:8, vid landsvägen till Hamre, 150 m norr vägen till Krokttjärn.
4. Brunne 1:5, vid vägen till St. Svarttjärn, 100 m väster ödetorp, brunn.
5. Spillböle 1:6, vid vägen till Roten, 150 m öster bro.
6. Algsjö 2:3, i beteshage, 275 m öster bron över Brånsån.

VIKSJÖ

1. Gåltjärn 6:2, vid Gillermyrbäcken i byns mitt, brunn.
2. Gammlegården 3:35, vid Mjällåns västra sida, 225 m norr bro.
3. Västanå 3:18, vid Källabäcken, 50 m sydväst boningshuset väster i gäst i Stordalen.
4. Västanå 3:1, vid nordöstra sidan av nordligaste inägan vid Kolarudden.
5. Västanå 3:1, vid västra sidan av åkervägen åt nordväst från bruksladugården, brunn.

HEMSÖ

2. Utanö 3:41, 175 m norr Sågsandsviken, brunn.
3. Utanö 3:16, 600 m söder föreg, 100 m väster Utanöfjärden.
3. Utansjö 3:15, 600 m söder föreg, 100 m väster Utanöfjärden.

HÖGSJÖ

1. Jude 2:3, väster Judesjön, vid södra delen av Utansjöans österkrök.
2. Flattom 1:7 m. fl., vid dike mitt emellan landsvägen och Utansjöån, 350 m söder vägbro, igenlagd.
3. Bäckland 1:3, vid dike 20 m väster gamla skoltomten.
4. Veda 2:22, i östra vinkeln Kabelvägen—Mörtsjöns västra strand—Hundsjö-gränsen.
5. Mörtsal 1:4, i åkern väster vägbro 60 m väster färjstugan, igenlagd.
6. Vålånger 13:1, i sumpmark mellan landsvägen och älvsstranden.
7. Vålånger 10:1, i dike 50 m väster älvsstranden, 75 m norr sommarstuga.

GUDMUNDRÅ

1. Brunne 3:13, vid Gumåsvikens norra strand öster gammal inäga.
2. Svanön 1:37, nära Bojasvikens innersta del.
3. Strömnäs 14:1, under riksväg 90 mellan byn och järnv.

YFTERLÄNNÄS

1. Sel 3:34, i skogskant 40 m norr huset vid avtagsväg åt nordost från byvägen, brunn.
2. Forsed 1:5, i lövskogen invid fastigh. 1:7 söder gamla skolhuset, brunn.
3. Sel 1:1, bete på Selsbergets västsluttning, 400 m norr husen på fastigh. 3:1, brunn.
4. Näs 7:5, vid Svarttjärns nordöstra strand.

Ang. vissa källor i Yfterlännäs.

Den på ekonomiska kartan nr. 18 H7 h utsatta offerkällan, belägen på fastigheten Angsta 1:3 och c:a 100 m norr om landsvägen Hollstabruk—Forsed, är felplacerad, förväxlad med källan på fastigheten Sel 1:1.

DAL

1. Årsta 9:1, i vinkeln mellan avtagsvägen till kyrkan och Dalsån, igenlagd.
2. Lövsjö 3:1, vid bäcken genom inägrorna till Lövsjötiärn, brunn.
3. Årsta 5:4, i sydöstra vinkeln mellan skogsvägen och Årstabäck-ken söder Kornhällsberget.
4. Hållsätter 1:6, i åkern väster riksväg 90, 175 m norr avtagsväg på östsidan.

TORSÄKER

1. Björned 3:1, i Källdalsrå på Vårdkasbergets nordsluttning, vat-tenledning.
2. Prästbordet, nedom strandbrinken, 25 m norr Styresholm.
3. Vik 6:3, 8:2, i täckdike på inäga öster landsvägen.

ÖVERLÄNNÄS

1. Mällby 4:1, i ravin vid Angermanälvens södra strand mellan Lököms järnvägsstation och färjläget.

SOLEFTEÅ

1. Stadsåga 2087, i Råmsledalen vid Angermanälvens norra strand.
2. Bruksmon i Övergård, vid nipa på Angermanälvs södra strand.

LÅNGSELE

1. Hamre 1:1, på en slätter 2,5 km norr landsvägen, under kraft-ledning.
2. Nordsjö 8:2, vid fäbodväg, vid foten av berget norr Flucksber-get.
3. Nyland 2:8 = Sandmobäckens upprinnelsekälla.
4. Näs 3:3, bakom gårdarna väster början av vägen till Östergran-sjö.
5. Forse 1:1, på försöksfältet mellan Gruvberget och kanalen.
6. Forse 1:91, vid Bäckingesån, mellan gamla och nya vägarna till Helgum.

GRANINGE

1. Ledingetorp 1:1, vid skogsbliväg, 2,5 km nordväst järnv.stn.
2. Ledingetorp 1:1, öster sydligaste gården i byn Tillfallet.
3. Ledingetorp 1:44, 100 m väster stugan på Lapptorpet, brunn.
4. Västergraninge 7:1, på Ledingebergets sydsluttning, 300 m led-ning till bollplanen.
5. Ledingetorp 1:37, på Hårdåmyren, i vinkeln Bruksån—Riksväg 87, utdikad.
6. Västergraninge 7:1, på ön mellan Hultsjöns avrinningsarmar, uttorkad.
7. Västergraninge 7:1, på Bruksberget, 300 m sydväst västligaste gården, ledning.
8. Malmån 1:1, vid Kalkkällmyren väster Tallnåset, utdikad.
9. Malmån 1:1, i sankområdet mellan Nätviken och väg mot Mell-vik, utdikad.
10. Malmån 1:1, 1,5 km sydöst Lappbergskullen, vid bäcken från Lappbergstjärnen.
11. Akroken 1:1 = Trefaldighetsbäcken i dess korsning med gamla länsväg 331.

HELGUM

1. Rådöms samfällighet, vid fäb. på Långsjöns östra strand.
2. Råmärksberget 1:1, vid Helgumssjöns nordöstligaste vik, mellan huset och landsvägen.
3. Näs 1:9, 1 km nordöst byn, vid fäbodväg.
4. Östergransjö 1:25, vid tiärn öster Ledingean.

EDSELE

1. Näs 1:2, i råg. mot 1:6 i »Skalet» mellan Näs- och Bybergen.
2. Ödsgård 1:20, vid nipa vid Faxälven.
3. Vågersjö 1:8, i råg. mot 1:14, i slättern »Dammet».

RAMSELE

1. Nyland 3:14, vid nipa på Faxälvens norra sida.
2. Nyland 3:15, vid nipa på Faxälvens norra sida.
3. Nyland 3:59, i Brunnsparken mitt emot gamla kyrkan, över-byggd.

RESELE

1. Tannflo 1:4, mellan Galtryggens nipor och Angermanälvens norra strand.
2. Bratfåbäcken 1:1, i en bacte 100 m väster gamla landsvägen.

ÅDALSLIDEN

1. Näsåker 15:1, ovanför Hundforsen vid Angermanälvens östra sida.

JUNSELE

1. Krånged 1:49, 125 m nordöst vägbron över Angermanälven.

BODUM

1. Bodum 1:9, vid Lillkvarnbron 200—300 m söder Bodum, öster landsvägen.

FJÄLLSJÖ

1. Sil 2:4, på Rotnåset i Fjällsjöns södra del, översvämmad.

NORA

1. Kallsta 2:3, vid Norasundets sydsida norr byn.
2. Prästbordet, i dike norr Sunnebo ålderdomshem.
3. Prästbordet, mitt emot infartsvägen till prästgården, igenlagd.
4. Frök 1:5, »i backen mot Allsta», igenstenad.
5. Nordvik 4:1, i åker 600 m norr skolan, igenlagd.

SKOG

1. Ås 1:7, 100 m norr gamla vägen, nära råg. mot 1:6, ledning.
2. Ro 4:1, i åkersvacka nära bäck 250 m norr E 4, igenlagd.
3. Mäländ 2:2, i skogsbyn 100 m söder E 4 och Kläppstjärn.
4. Mäländ 1:2, på »Dövkläpp» nära Sand, utdikad.

BJÄRTRA

1. Stavred 35:1, vid södra stranden av Stavretjärn, utdikad.
2. Hjäla 1:17, 125 m öster gården mot länsväg 334.
3. Nässom 31:1, vid bäckbron på länsväg 334, 200 m norr Inholms-tjärn.

4. Hjalta 1:7, mellan länsväg 394 och gamla landsvägen väster Inholms-fjärn.
5. Prästbordet, på »Bölet» vid gamla vägen till Saltsjön öster Inholmsfjärn.
6. Lockne 8:8, vid stig 400 m väster gården, ledning dit.
7. Norrland 4:13, i dalgång vid bäcken från Mäländ.

STYRNÄS

1. Myckelby 8:2, på Inäga, 500 m norr skarp vägkrök, utdikad.
2. Myckelby 8:3, vid lada 250 m nordöst föreg.

BOJEA

1. Subbersta 5:7, 50 m öster bäcken mellan Offer- och Töstatjärnarna.

SANGA

1. I kyrkans sakristia, Igenstenad.
2. Prästbordet, 50 m sydöst kyrkan, 20 m nedom vägen.
3. Sänga 7:1, i ravin vid Angermanälvens norra strand.
4. Gårdsnäs samf. i nipslutning 400 m väster färläget.
5. Gårdsnäs 4:1, vid torpstuga 1750 m väster Jvgstin och söder jvg.

MULTRÅ

1. Od 1:4, 15 m väster vägen t. Multräbergets topp, nära kom. vattentäkt.

NORDINGRA

1. Omne 3:5, 350 m norr Omnesjön, 100 m öster rågräns mot Sep-äng.
2. Dal 1:9, 20 m väster nya vägen, 150 m norr nordl.gården.
3. Prästbordet 1:1, 200 m nordv. pens.hem, 5 m väster Pjutedalsbäcken.
4. Prästbordet 1:1, mellan kyrkstallarna och Vågsfjärden.
5. Häggvik 2:4, nära Ahlenius gård söder vägen till Gårde.

ULLÄNGER

1. Törna 6:1, vid myr 2,3 km väster Invik, vid biflöde till Än.
2. Invik 1:2, 2:3, på »Bödsvedjan» vid Gårbergets fot, brunn, ledn.
3. Åskja 6:12, 1 m öster Getbergsjöbäcken, nära skjutbanan i norr.
4. Öden 4:1, på bergplatå 900 m öster kyrkan.

VIBYGERÅ

1. Östmarkom 3:3, i åker 300 m nordöst Bergsjöberget.
2. Näs 2:2, 250 m söder Germestastranden.
3. Prästbordet, vid biflöde till bäcken mot Sättratjärns östsida, ledning till prästgård.
4. Myre 1:11, mellan landsvägen och havsstranden.
5. Edånger 5:4, mellan gården och en bäck.

NÄTRA

1. Sel 5:1, 400 m norr Nyfors kraftstation (Västersels radiumkälla).
2. Finnborg 1:5, under E 4, 700—800 m norr gården.
3. Skrike 5:4, vid Nätraåns östsida, nedom Lekeberget.

4. Prästbordet, i en ravin vid bäcken, korsande landsv. 1 km öster kyrkan.
5. Södsvedje 3:3, 100 m sydväst vägkrök 500 m söder byn.

SIDENSJÖ

1. Nybyn 5:6, nära genväg till Nylands fäb. 800 m norr vägnut i byn.
2. By 1:8, vid södra stranden av Granmoudden vid Bysjöns västsida.
3. Åh 4:8, vid bäcken 200 m öster länsväg 350, i höjd med Drömmesjöns nordspets.
4. Näs 1:6, i sydv. vinkeln Källbäcken—vägen Näs—Teg, brunn.
5. Anundsbole 1:2, 600 m nordväst gården, brunn.
6. Kläppen 2:1, mellan Drömmesjön och landsv. 50 m norr råg. mot Drömmen, utdikad.
7. Drömmen 3:12, på näset vid Grättnäs- och Hinnsjöårnas sammanflöde.
8. Drömmen 4:2, vid Hinnsjöåns nordsida, mitt emot Nederselet.

SKORPED

1. Djupsjö 8:7, på gränsen till Överå.

SJÄLEVAD

1. Grytsjö 1:1, vid mellersta delen av Grytsjöns nordsida.
2. Västeralnäs 12:1, på f. d. betesmark vid bäcken genom byn, utgrävd.
3. Överbilla 7:2, i sydv. vinkeln byväg—Billabäcken.
4. Österalnäs 6:1, vid bäck, mellan järnv. och nya landsväg.
5. Österalnäs 1:2, 200 m norr landsv., nedom Kastoberget, brunn.
6. Myckling 1:63, 300 m norr mitten på Mycklingfjärnen.
7. Ås, Eriksro 2:8, mellan huset och järnv., nära stadsgränsen.
8. Berg 1:3, 50 m sydväst huset söder kurvan på E 4.

MO

1. Östansjö 1:2, 60 m öster bro på gamla kyrkvägen över Forsån.
2. Mo 2:3, 1 km nordväst kyrkan, ladinramad.
3. Skortsjö 2:19, mellan Galasjön och riksväg 91.
4. Österalnö 1:11, i bortre delen av Inägoinsbukting i skogen öster byn.

ARNÄS

1. Utanlandsjö 7:1, vid Geviken i Landsjösjöns nordöstra del.
2. Faresta 6:1, i myrområde vid sydvästra foten av Hallberget.
3. Frösta 1:2, 25 m sydväst vägbron över Vikeån, brunns hus fördom.
4. Hornön 5:19, vid södra delen av Sjöbodviken.

GRUNDSUNDA

1. Nyland 1:6, 100 m nordnordöst gården på sydvästslutt. av Storsvedjebögt.
2. Öden 1:4, i myrområde vid västra stranden av Dalsbäcken, utdikad.
3. Vallén, vid gränden till hembygdgården.
4. Fanbyns samf., längst upp i Fanbyviken, nära stranden.

5. Utås 2:3, 300 m nordöst gården.
6. Gideåbacka 1:1, nära gamla kustlandsvägen vid nordv. foten av Källberget.
7. Gideåbacka 1:1, mellan älven och vägen till varvet, 10 m öster nr 1:31.
8. Banafjäl 17:1, 100 m väster vägen utmed Tjärnberget väster Tjärnen. Överbyggd.
9. Ulträ 3:5, vid Grundsandsviken mitt emot Kvarngrunden och Granön.

GIDEÅ

1. Flyggsjö 1:55, ågaren omöjlig att kontakta.
2. Getingsabodum 1:14, 400 m norr Gårdtjärn norr landsv., brunn.
3. Getingså 2:36, vid viken väster Granåsuddan vid Bodumsjöns sydöstra strand.
4. Västerglidsjö 9:4, under nya vägen på Gissjöns sydsida, 1 km öster Middagsberget.
5. Norrglidsjö, nära hembygdsgården.
6. Sörglidsjö 3:5, 150 m söder landsv. söder Sjöbottvikens östra del, igenlagd.

BJÖRNA

1. Hemling 1:40, vid foten av Hemlingsbergets nordöstra del.

TREHÖRNINGSJÖ

1. Karlsviken 1:26, i sydvästra vinkeln stambanan—Röttjärnbäcken.

ANUNDSJÖ

1. Solberg 1:144, 75 m norr gården.
2. Brattsjö 1:7, vid foten av Södra Blyberget.
3. Hådanberg 2:9, 100 m öster landsväg längs Getbergets västside, utdikad.
4. Myckelgensjö 1:13, 100 m väster Skyllbäcken mellan Mörttjärn och Harptjärn.
5. Seltjärn 1:12, 25 m väster Åsele-vägen, brunn.
6. Skalmnsjö 21:1, i räg. mot 1:6, 400 m väster Skalmnsjösjön.
7. Skalmnsjö 21:1, på utåga 175 m väster Skalmnsjösjön, utdikad.
8. Tvårlandsböle 2:8, på utslätter 3 km sydöst gården, brunn.

MEDELPA D

SUNDSVALL

1. I Badhusparken, vattnet från källor nedom Södra stadsberget, igenlagda, rörelsen avvecklade.
2. Vid Grevensbäcken i Hasselbacken, igenlagd.

NJURUNDA

1. Å 6:1, i åker halvvägs mellan vägen till Häljom och gården öster därom.
2. Häljom 2:7, i nordöstra vinkeln mellan vägarna till Bunsta och Stångorn.
3. Orisjön 4:1, på bergslutning 1,5 km söder Hornsjöns östra del.
4. Armpålgan 1:1, på Storånget, 50 m väster f. d. skogv.bostället, brunn.

SKÖN

1. Finsta 5:1, i norra vinkeln mellan E 4 och vägen till Susantorp.
2. Öraker 10:1, vid bäcken från Örakerbjörn, mellan landsv. och jv., igenlagd.
3. Berge 1:11, 100 m söder kyrkogårdsmuren, skall öppnas.
4. Gudmundsbyn 15:1, på nordöstslutningen av bergknallen 98,3, cementkant.
5. Klökan 1:1, vid avtagsväg mot norr 100 m öster gården, brunn.
6. Klökan 1:13, vid södra sidan av landsv. i räg. mot nr 1:12, igenlagd.
7. Råsta 1:5, vid infartsväg åt öster från äldsta E 4, igenlagd.
8. Hammal 4:1, på Hammalåsens nordslutning, 400 m söder in-ägorna.
9. Valknytt 2:1, vid gamla landsvägen på nordslutn. av »Skravlingsbacken».
10. By, stadsåga 4689, på ången i nordv. hörnet, 50 m öster stadsåga 4747, igenlagd.
11. Härsta, Fridhemsgatan 105, 50 norr huset.

ALNÖ

1. Pottäng 2:2, i beteshage vid foten av »Dahlingsberget» söder vägg-skäl.
2. Prästbordet, Gösta 1:1, väster S-kurvan väster gamla kyrkan, brunn.
3. Ås 1:2, 100 m öster landsvägen öster gården.
4. Säter 1:2, i skogsbrynet 500 m norr gården.

SELÅNGER

1. Hov 1:2, 150 m nordväst huset på nr 1:10.
2. Kungsnäs 1:11, 30 m väster östlig väggren, 170 m norr hembygdsg.
3. Liljhällan 1:1, 75 m väster ladugården, igenlagd.
4. Granlö 3:144, 50 m nordväst huset, brunn.
5. Rasåsen 1:32, vid åkerväg mot norr, 135 m från gården.
6. Söderåsen 2:10, på gårdsplanen norr E 75, brunn.

SÄTTNA

1. Gåltjärn 4:7, 175 m väster gården.
2. Gåltjärn 2:3, nära åkerväg 400 m norr gården, brunn.
3. Överkovland 1:9, nära gården vid vägen mellan riksväg 86 och Holm-vägen.
4. Lövsätt 3:12, i en ravin vid Sättnaåns västside.
5. Solum 5:1, på nordslutningen av Kalvberget 300 m söder landsv., brunn.
6. By 2:3, på nordslutningen av »Bykullen».

TUNA

1. Rude 1:84, 20 m söder Rudetjärns södra strand, brunn.
2. Vattjom 1:28, 30 m söder E 75 på Tor Karlsbergets nordslutning, ledning.
3. Skölesbodarne 1:77, 75 m väster gården 200 m söder landsv.
4. Skölesbodarne 1:77, 75 m sydväst gården 200 m söder landsv.
5. Sköle 19:1, 3 m väster vägen till Matfors yllefabrik, träram.

- Ångjom 2:6, 3 m från Ljungans östra strand nära gränsen mot Vattjom.
- Åsta 1:6, på slätter norr skogsbilväg, söder Stora Kvällsjön, ledning.
- Svanäng 1:2, i västra vinkeln mellan Vivsta-vägen och bäcken mot Klingerfjärden.
- Allsta 1:6, 2:4, 300 m öster landsv. vid punkt 600 m söder gården.

ATTMAR

- Attnarby 1:7, i beteshage söder Skorvhatten (p. 168) ½ km söder Åtjärn.
- Hassel 4:11, 50 m söder ån mellan Hassel- och Gryttjensjöarna.

STÖDE

- Nedansjö 4:2, på nordsidan av Pilmoberget (p. 288), 3 km nordväst jvg.stn.
- Gräfte 2:26, 2:28, på Brattåsbärgets nordsida, ½ km öster p. 231.
- Tjärnsjö 3:11, på Vilbodarnas fåbodvall sydväst Kompatjärn.

TORP

- Leringen 2:19, 50 m norr huset mellan landsv. och sjön.
- Rogsta 3:9 m. fl., mellan hembygdsgården och Folkets hus, igenlagd.

BORG SJÖ

- Gubbyn 2:14, på en slätter på Balboda fåbodvall.
- Gubbyn 1:24 m. fl. på »Dankarlågen» vid bäcken sydöst föreg.
- Östernåset 2:29, 500 m nordväst vägen till Gammelboda och väster Telgeån, brunn.
- Ensilire 4:7, 1,5 km nordväst gården.
- Ensilire 4:7, 125 m nordnordost gård i norra vinkeln mellan byvägen och avtagsväg.
- Borgsjöbyn, i gamla landsvägen och råg. mellan nr 1:13 och 1:27.
- Borgsjöbyn 3:25, 30 m nordöst huset.
- Boitjärn 3:24, 35 m söder gamla vägen vid Brickbackens fot.

HAVERÖ

- Byn 2:25, i sumpområde öster om Kvarnån, 1 km norr utloppet i Bysjön.
- Sätters kronopark (4:1), vid »tiöresvägen» och foten av Ståltjärnåsen.
- Turången 6:8, 300 m söder Ljungan, snett emot kraftverket.
- Valen 1:5, 400 m norr V. Linsjöns nordvästhörn.

TIMRÅ

- Risgrändsbyn 3:1, 125 m in på vägen till kvarndammen vid Aspån, brunn.
- Risgrändsbyn 3:10, 40 m nordväst huset ½ km nordväst Lögdö kapell, brunn.
- Brattland 1:5, under kraftledning 200 m väster lilla Bandsjön.
- Brattland 1:6, 350 m norr gården, i ravlin öster skogsväg.
- Laggarberg 1:5, i sumpområde 100 m söder landsv. till Kovland.

- Laggarberg 2:4—5, vid norra sidan gamla landsv. i råg. mellan fastigh., brunn.
- Laggarberg 3:7, i norra vinkeln mellan vägen till Öden och infarten till nr 3:5, brunn.

INDAL

- Lillhallsta 1:6, på nordöstslutningen av Hallstaberget, 30 m ovan slätter.
- Tomming 1:8, 2:5, 30 m nedom ladugård.
- Glömsta 1:1, 50 m väster om kyrkan.
- Kävsta 4:6, i råg. mot nr 2:4, 15 m söder vägen till Säter, träkar, ledn.
- Kävsta 1:10, 200 m sydväst gården på nr 1:6 vid Säter-vägen, ledn.
- Säter 1:12, på västslutningen av höjden söder Långtjärn, ledning.
- Högsjö 1:16, vid östra foten av höjden p. 59 väster gård 100 m norr väg 635, ledning.

INDALSLIDEN

- Västana 1:14, nära Jämtlands-gränsen, vid vägen till Korsåmon.
- Silre 4:12, 280 m väster gården 300 m väster Kvarnån, ledning.
- Silre 4:12, på gårdsplanen, brunn.
- Åsen 5:30, vid Petersbäcken, 250 m sydväst gården.
- Liden 1:8, vid Lidengården, 100 m norr gamla kyrkan, brunn.

HOLM

- Västbyn 1:6, vid tvär krök på landsvägen kyrkan—Kväcklingen.
- Sunnansjö 1:14, i vinkel mellan två skogsvägar, 200 m ovan huset på 1:8.
- Anundgård 2:4, vid kulle mellan prästgården och Holmsjön, utdiktad.
- Östbyn 3:6, 75 m från Holmsjöns norra strand nära Bergåkeruddén.
- Östbyn 3:9, 50 m från Holmsjöns södra strand, 700 m öster gränsen mot Anundgård.

LJUSTORP

- Laxsjön 1:1, vid skogsbilväg, 450 m norr udden snett emot gården på Laxsjöholmen.
- Bredsjöbygden 1:2, vid Fuskingsån 50 m norr inågen 100 m öster byn.
- Jällvik 2:9, i dalgång mellan länsväg 331 och Mjällån.
- Hagfors 6:1, 500 m nordöst Ruskusbergets topp.
- Lagfors 6:5, vid Lagforsåns västsida, 100 m söder kyrkan.
- Edsta 2:6, på klippa 100 m öster fåbodväg, 900 m nordöst byn.
- Lövberg 1:10, i skogsdunge på inåga 150 m norr gården, nästan igenstenad.
- Tuna 3:3, vid Ljustorpsåns norra strand, där gamla vägbron gick över.
- Lillroten 1:1, på ödetorp vid Lilla Rotsjöns nordvästra sida.
- Sanna 1:24, i skogen 640 m östnordöst gården, ledning.
- Frötuna II:2, i dal på Kamsbergets nordsluttning.

HÄSSJÖ

1. Söderkrånge 5:2, högst upp i »Kalkällidalen» söder Åtjärnbäck-ken.
2. Ytterå 1:2, på åkerslutning mot bäck 325 m norr landsv. vid gården, utdikad.
3. Söråker 5:45, 20 m öster vägen till jvg-stn, 100 m norr träd-gårdsskolan, igenlagd.
4. Ståbbgård 2:1, i åkerhörn 50 m sydöst ladugården, igenlagd.

TYNDERÖ

1. Berge 2:17, 250 m öster korsningen mellan skogsbilvägen och bäcken till Bäckundet, vid bäckens sydsida.
2. Åstön 7:1, vid innersta delen av Långvarpet söder Skepps-hamns kapell.

MINERAL- ELLER HÅLSOKÄLLOR

i Abr. Hülphers »Svensk brunnsbeskrivning», 1770, »Samlingen om Medelpad», 1771 och »Samlingen om Ångermanland», 1780.

ÅNGERMANLAND**HÄRNÖSAND**

Mineralbrunn, upptagen av borgmästare Sundström år 1716, efter lägervall proberad år 1745 av dr. Nils Gissler. Stort brunnshus i två våningar.

SÄBRÅ

Mineralkälla i Nässland samt Kloockarkällan vid kyrkan och en källa i (Norr)stig, upptagen 1762 av correctorn E. Selander.

HÄGGDÅNGER

Mineralkällor i Kyrkbyn och Dallund, vilken commissarie Kåre nyttjat.

HÖGSJÖ

Mineralkälla på Åbordsön, »yppad» 1730 av överjägmästare Blix, och en i Mörtsal, upptagen 1741 och proberad av dr. Gissler.

TORSÄKER

Mineralkällor vid Prästgårdsmon och på Vangsta bys utågor samt i Vik och Björned, den sistnämnda med »besynnerligt läge, kraft och beskaffenhet». (Nr 2 troligen identisk med nr 3.)

SOLLEFTEA

»Mineralkälla 1/4 mil från kyrkan» i Remsledalen, godkänd 1745 av dr. Gissler, »en dylik anvisning är vid bruket».

RESELE

Mineralkälla vid foten av Galtryggen på gränsen mot Adalsliden, försökt 1768 på 8 sätt av dr. Gissler i närvaro av landshövding Ornsköld.

JUNSELE

»Surbrunn» i Krångedalen, »i två somrar nyttjad av sockenprästen m. fl.»

NORA

Brunn på prästgårdens ägor, »yppad» av prosten Sundius och proberad 1745 av dr. Gissler. En dylik på Nordvik är försökt av dr. Amann 1777.

BJÄRTRÄ

Mineralbrunn på Kungsgårdens ägor, upptagen 1761 men ej nyttjad, en dylik i Nässom brukad 1777.

BOTEÅ

»Ockerkälla» i Sundby.

SÅNGA

Sånga brunn i nordvästra hörnet av kyrkans sakristia och en källa vid kyrkvägen samt en i en dalgång vid älven.

NORDINGRA

Brunn »med gul ochra men med ringa språng» proberad 1746 av dr. Gissler, några år brukad av prosten Kenzellius på 1730-talet. Platsen är vid kyrkan. Dessutom en källa i Omne.

NÄTRA

Mineralbrunn på Prästbordet, upptäckt 1731 av kyrkoherde Boding. Den är »mot gikt och magpassion».

SIDENSJÖ

Mineralkällor eller svartkällor vid Bysjöns strand och Åsängsbacke, proberade 1767 av dr. Gissler. Den s. k. Amundsböle brunn säges vara en av de bästa i Norrland.

SJÅLEVAD

Hälsobrunnar vid Nedre Hörnäs och Ålsbo samt mineralkällor vid Överhörnäs, Nordånäs och Berg. Den förstnämnda upptogs 1745 och proberades 1754 av dr. Gissler, den tredje upptäcktes 1768 av kyrkoherde Lochnaeus, den fjärde 1755 av magister Boding.

ARNÄS

Mineralbrunnar i Frösta och Nederön i bruk 1770, den förra nyttjad av dr. Genberg, den senare av komminister Grafström.

GRUNDSUNDA

Hälsobrunnar vid Gideåbacka, Utannäs och prästgården. Den förstnämnda upptäcktes av dr. Skragge 1699, när han följde svenska ambassaden till Ryssland. (Utannäs = Utås.)

ANUNDSJÖ

»Mineralkällor finnas flera», bl. a. en på Prästbordet, upptagen 1751 av kyrkoherde Tunaeus.

MEDELPAD**SUNDSVALL**

Hälsobrunn på stadens ägor i lägervall men åter upptagen 1769 av dr. Amann.

NJURUNDA

»Njurunda mineralvatten har svagt språng, har varit i bruk 3 år.»
(Gäller järnkälla i Häljöm.)

SELÅNGER

Hälsobrunn vid Prästgårdsviken upptagen 1747 av dr. Gissler, dessutom två andra mineralkällor. Den förstnämnda »har visat god hjälp».

TORP

Mineralkälla i Rogsta.

TIMRA

Mineralkälla vid Böle fåbodar vid Kringelfjärden, 3 ådror med röd ockra, funnen av häradshövding Björner och proverad 1759 av dr. Gissler, 1768 av dr. Amann, är nu »mest förlagd». En d:o vid Lögdö väster om masugnen, upptagen på Urban Hjärnes tid, sedan ur bruk till 1745, då den upptogs av dr. Gissler. Därefter övergiven och ersatt av en källa med »stråvare vatten», »upp mot hammaren».

INDAL

Mineralkälla i Tomming, gul ockra, funnen av pastor Lang och proverad 1758 av dr. Gissler.

LJUSTORP

Mineralkälla vid Lagfors bruk, upptagen av bokhållare Lidström, prövad av prosten Bredberg m. fl. och proverad 1768 av dr. Amann.

Tillhör:

Bengt Espenby

NYBYGGARE I SVARTSJÖN, SVANABY OCH HÄLLA

Om Svartsjöns nybyggare och hans förfäder
och efterkommande

Av Tyko Lundkvist

Högt upp i Anundsjö kommun ligger den lilla byn Svartsjön och efter en liten väg, som från Kärrsjö leder upp till landsvägen mellan Knäsjö och Tegelträsk. Inklämt ligger gårdsstället mellan de stora bergen, Gammeltratten på norra sidan och Rågaliden på södra sidan. Långt åt alla håll till närmaste bygranne. På 1730-talet var här lappland och lappen Thomas Jakobsson var nämndeman för lapparna på Åseletinget.

Nybygget Svartsjön anlades under något av de allra första åren i föregående århundrade. Landshövdingen i Umeå utfärdade frihetsbrev för Svartsjöns nybygge den 22 oktober 1800, varvid nybyggaren tillerkändes 15 års frihet från skatter. Det insynades såsom liggande inom Fredrika socken i Åsele lappmark och åtnjöt därför också de s.k. lappmarksrättigheterna ända till 1863, då byn överfördes till Anundsjö från Fredrika socken, som var jämgammal med byn, eftersom Fredrika konstituerades först genom Gustav IV Adolfs brev den 7 maj 1799.

Kyrkoherde Aron Sollén gjorde innanför titelbladet i den näst äldsta husförhörsboken för Fredrika församling (A.I:2) några anteckningar om upptagandet av olika byar inom för-

Bilaga 4: Carolus Linnæus Svenska Vattennymfer

VALDA AVHANDLINGAR AV CARL von LINNÉ
i översättning utgöna av Svenska Linné-Sällskapet

Nr 17

CAROLUS LINNÆUS
SVENSKA VATTUNYMFER

(NAJADES SVECICÆ)

ÖVERSATT OCH UTGIVEN AV
ARVID H. J. UGGLA OCH TELEMAK FREDBÄRJ

CAROLI LINNÆI
NAJADES SVECICÆ

Förteckning

över

järnhaltiga

medicinska källor eller surbrunnar

upptäckta i Sveriges provinser

jämte

inhemska och utländska författares skrifter

sättet för vattneus naturliga uppkomst

naturforskares, precipitatorers och kemisters prov

gången av drickandet

den lämpliga levnadsordningen

nyttan vid vissa sjukdomar

skadan under vissa omständigheter

Falun 1734 Octobr.

DRICKANDE

At den som kommer till surbrunnen långväga ifrån bör ges en dags vila.

På aftonen må ett digestivum ges, om man så vill.

Andra dagens morgon ges ett inledande avföringsmedel.

Tredje dagens morgon och följande dagar fortsatt drickande.

Du må alltid stiga upp varje morgon klockan 4—6.

En överlastad mage må du försöka att lätta på.

Att gå eller åka till brunnen, om den är avlägsen, betyder föga; dock må du icke dricka [när du är] fuktigt varm.

Är du ovan må du börja med 3—4 glas, av vilka varje timmer 10 uns. Följande dagar må du dagligen öka med 1—2 glas.

Efter att ha druckit 1, 2 eller 3 glas må du promenera tills man ånyo blir varm.

Maximala mängden dryck varierar hos olika människor: den som är varm, kraftig och varm må dricka så mycket han förmår utan att få kväljningar: den som har sjuka mjölksaftkär, mindre mängd dryck; en lever-, njält- eller njursjuk större, en hjärt- eller lungsjuk ännu mer, 15—17 glas, en huvud- eller ledsjuk så mycket som möjligt, t. ex. vid gikt.

När du nått högsta antalet glas må du fortsätta därmed 10—16 dagar.

Vid klar luft må du öka med 1—2 glas, vid mulen minska med 1—2 glas.

Öppet liv erhålles, om du önskar det, genom att på stående fot hastigt tömma 6—8 glas.

Du må upphöra så småningom men genom att minska snabbare än du har ökat.

Ett lätt avföringsmedel må avsluta kuren, om du så vill.

Du må tömma glasen i stora klunkar och strax gå, så att de ej komma upp igen.

Rörelse efter drickandet, utan svettning.

Där sjukdom förefinns, uppstå besvär 4—6 dagar efter drickandets början; så blir t. ex. hypokondern argtint, podagrikern uppsöker sängen, dyspeptikern får kräkningar.

Man må ej påskynda hemresan.

En åldring må dricka varm i sängen, utan att sova [efteråt].

Tiden för [kuren vid] surbrunnen kan medgivas när som helst [men är] bäst från sommarsolståndet till slutet av augusti.

Vattnet är bättre vid torr väderlek; regnvattnet må ej tillåtas nedrinna [i brunnen].

Glädje, då man ser ångar runt omkring.

Rörelse är lättare vid klar luft, törsten efter drickandet, utsöndringen av det druckna likaså.

Ävenså under vintern framför brasan.

NYTTA

[tomt]

SKADA

[Surbrunnsvrickande] skadar dem som lida av

- 1) inre rötsår, såsom lungsiktiga, njursjuka, leversjuka, hektiska
- 2) [andra] inre sår, såsom lungblödningar och inälvssår 3) ned-satta krafter efter febrar; phlegmatici; konvalescenter; alltför gamla, om de icke dricka sängliggande; gravida från 1—3 månaden; alltför svag mage; dyspepsi; vattusot; kättrja; fetna 4) högrdadig fallenhet för sinnesrörelser.

13 KYSKA VATTUNYMFER
(NAJADES ILLIBATÆ)

1. [Helt klart, bothn syns på långt djup: t. ex. Wetter, fiälsöbar.
2. Liten refraction], så att ju [mer] tvärton, [ju mer] förörefningar.
3. Ingen lukt. Ty all lukt kommer av svavelhaltiga och andra förörefningar.
4. Ingen smak. [All äfftersmak] kommer av salter och andra förörefningar.
5. Den minsta vikt. [Proberas med vatuprofvar, skep].
6. Mycket lätta att dricka; fjällvatten.
7. Mycket föränderliga i värme och köth. [Lättast upkoka, kalna], i motsats till alla övriga.
8. Rinnande och strömmande, i det att de [ränsa sig sielf, ej rutna, ej ohvrot].
9. Mycket lätt avdunstande. [Doppad klut i wädret hastigt torkas].
10. Från höga berg, ej från låga kärr.
11. Ej uttorkande om sommaren, emedan de komma från djupet.
12. Lätt lödrande med två.
13. Kokade arter, [göra dem lättast till mos].
14. Silverlösning (sol. lueæ): de vitna ej utan förbli lika genomskinliga.
15. Blysockerlösning vitnar ej eller fälles.
16. Mönjölösning i syra varken vitnar eller fälles.
17. Sediment avsättes ej efter stillastående eller kokning.
18. De äro varmare om vintern, kallare om sommaren, ty de välla fram ur djupet.
19. De rinna åt öster, enligt Hippocrates, Galenus, Avicenna.
20. [Fiskrike]. De sterila äro oftast giftiga. Fahlun.
21. De ha sandig botten; närmaste omgivningen är levig, längre bort kärrig.
22. De ökas ej mycket av regn.
23. De tillfrysas ej om vintern.

14 Amerikansk källvatten [håller sig lika got öfver hela hafvet till Angeland, fast i starkaste hettan, att dett framkomit går öfver].

Engelskt källvatten [håller sig aldrig öfver hafvet till America, utan rutnar, blifver fult af matskar].

61 GEOGRAFISKA BELÄGENHETER

[Rummen, på hvilka surbrunnarna äro belägna, har jag beskrefvet äffter Geographien af Provincierne i Sverige.

Några äro fuller uptagne, men ganska många ligga ännu onyttige, håldne för järnkällor, d. v. s. äffter gemene mans persvasion odugelige.

Sedan jag sielf fick resa igenom provincierne i Sverige, ack hur många hafwe icke yppat sig, som dels aldrig äro beskrefne, dels aldrig brukte eller proberade.

Men som jag någre af dem funnit, som hvarken till smak eller lukt eller prober gifwa äffter de högst nyttige och brukelige i Sverige, har man hållit nödigt dem recensera; säkert komma seker, då vår vattunymf fördriver kvacksalverskan såsom mera ägnad att vara en Hippocrates' hustru.

62 FINLAND

a. Norrindland

Åboör. 16. [Kup]is källa kallad]. Knappt 1/4 mil från staden. Tillandsås den förste som upptagit den, den förste i Sverige; [har så starkt lopp att en qvarn i staden drifwes af des wath.

Sändapå kiälla i Kiulo-capel.

b. Österbotn

Utlebr. 16 inwid stadsbrädden, emellan floden och staden; är outtagen, ligger sidlänt.

Tavestkyrobrun, mitt i skogen.

Limmingo kiälla i Limingo sochn, sunnan floden; har förr liggat nordan Limingo flod].

63 LAPLAND

Lyksesmyran¹⁷, ack, bör av mig hellre kallas Olyksmyran. Belägen i Ume lappmark, i nordost vid älven Juctan, biflod till den stora Umeälvi, i Lyksele församling. Ej brukad.

[a.] [Sepparari brun; många wid koppargruftvan. b. Masugnsberget]; därstädes [många].

64 WESTERBOTN

Tornedbr. 18 |1/8 m. i väster från staden, öfwer wiken. Uptagen ej ännu, länge doch bekant. Läge nedan för ett kiärr på en brink].

Lulebr. 19 1/8 m. från gamla Luleå åt norr, nära intill kungsvägen. Mycket sparsamt brukad. Läge med kärt runtomkring. Prov, se *Oecon. Lappn.*²⁰
Svarthåbr. i Lule by vid älven. [Opptagen. Någre brukat utan notabel effect].

Edabr. Laxeden²¹, ö i Lule älv, ligger nära dess norra sida. [Opptagen]. Läge berömligt; starkt smakande och ockrahaltig. Sparsamt brukad, knappast anmärkningsvärt.

*Gieddsvikskälln.*²² i Luleå straxt vid byen, nära älven. Icke tagen i bruk. Observerad under min lapska resa.

Löfånger br. i Löfånger sochn, Wästens by; gifver stark luft mot elakt väder].

Ködbacksbr., Ume by, 1/4 m. från staden Umeå. Läge vid början av dalen; ockrarik, varav lyn har sitt namn. Sparsamt brukad.

65

ANGERMANNLAND

Normalingsbr. nära Normalings kyrka, vid havsstranden. Läge torrt, vid havet, mot sydväst. Brukad tack vare Aretedhus²³. Obs. upptäckt i hans födelseort.

66

JEMTLAND

[tomt]

67

MEDELPAD

[tomt]

68

HELSINGLAND

[tomt]

69

GESTRIKLAND

*Hille br.*²⁴ 1/4 m. från kungsvägen [och Troja].

70

DALARNE

Wäsbr. mellan Wesberg och Oxberg, 1 m. ovanför kungsvägen. Läge vid södra kanten av vägen, mot norr, på höjden. Bruk aldrig känt.

Näsbr. 1/4 m. från Elfdahls kyrka, i sydnordlig riktning. Läge högt, mot norr. Högst sällan brukad.

Länsmansb. 1/8 m. från Elfdals kyrka, i väster, på andra sidan älven. Läge nedanför den tophus- och ockrahaltiga kullen. Högst sällan brukad.

Jernabr. nära Jerna kyrka i Näs församling, åt norr. 2 slag. Läge mera torrt. Ej hitills brukad.

Fåhlubr. nära staden 1/8 m. Kongsbrunnen. Opptagen 1666, återopptagen 1685, uppbyggd 1701. Livligt brukad. Läge på stenrik plats, mot söder.

Lasbröbr. 1/4 m. från Hedemora åt Bitzberg²⁵. Obetydligt brukad. Läge på en holme i ett stort kärr.

*Mackfjäderbr.*²⁶ i Gagne församling, mittemellan Näs och Gagne. Läge nära Västerdalälven, nedanför åkrarna. Högst sällan brukad.

*Grufkälln.*²⁷ 3 stenkast från Fahlugruva, mot söder. Bruk: upptagen av gemena folket, men av resultatet [blev man] försiktig. Kraft: koppar utan järn; ej smakande; har för många varit skadlig, [ky] av svavelröken, som gör marken steril, har den tagit sina krafter.

Mora brun knappt 1/8 m. från kyrkan nära västra Elfdalsvägen.

Närsjöbr. [vid Närsjö hytta i Norberke].

Klintbobr. mellan Hedemora och Avesta, Grötnäs församling. Upp-täckt av Hedengran, undersökt av mig 1733²⁸. Ej brukad.

Trolbobr. i söder från gården, 1/2 mil från kyrkan i Hedemora. Ej brukad.

71

WESTMANLAND

Sättröbr. i lyn i Fläckebo församling. 3 slag: [Trefaldighetskiäl-lan, Segerkiällan, Brudkiällan]. Opptagen av Skrage²⁹.

Skäuskattebergbr. 1/4 mil från Riddarhyttan.

Sahlbergbr. i Sahlbergsstad³⁰ vid åen. Opptagen.

72

WERMLAND

Seannubr. [Ölmhärads sochn, 1/2 [mil] fr. kyrk.

Asptundsbr. i Carlstoga, Biurterns sochn.

Biurterns i Carlstogs pastorat, Biurterns sochn]. Opptagen, rekommenderas vid ägonsjukdomar.

Loka [kiälla. Grytthytte sochn.

Woxnäsbr. Carlstads sochn. Woxnäs sätterie.

Rutsbr. Carlstads sochn, wid Rutsstiern.
Skrömlerud br. Carlstad sochn.
Edsbr. Kils sochn i Wisnum]. Livligt brukad.
Härvegsbr. |Philipstad sochn, straxt wid staden.
Christinach. br. Christinehamns sochn]. Livligt brukad.

73 NERIKE

Örebrobr. |1/2 m. från Örebro stad wid landsvägen i söder]. Brukad.
Lekebruksbr. |i Hidinge sochn]. Brukad.

74 UPLAND

Efskarleby br. |wid laxfisket och forsen på norra sidan.
Ljubbabo br. wid Hals by, Tierps sochn.
Listena emällan Upsala och ... [oläsl. ord] Enkiöp]. Brukad.
Sabbatsbergs br. |emällan Norrmalm och Röstrand i Stockholm]. Livligt brukad.
Norrmalmsbr. |ytterst på Norrmalm i Stockholm stad]. Livligt brukad.
Diargårdsbr. |wid Stockholm]. Livligt brukad.

75 SÖDERMANLAND

Norbybr. 2 m. från Nykiöping. Föga brukad.
Wärbybr. Livligt brukad.
Wicksbergsbr. Mycket ofta brukad.
Tulgaras näsbr.
Läderörens br. |i Saltsjöen].
Östbjördrå
S. Regniskällan |i Wijnagen]. Bruk: fordom av vidskepelse mycket använd.
Schenuda by |i Biörlanda sochn].

76 ÖSTERGÖTLAND

*Medevijbr.*³¹ |i Nykyrk sochn] wid stranden av sjön Vättern. 3 slag: Högbrunnen, Dalbrunnen, Rödbrunnen. Bruk: upptagen av Hiernerne 1678, 25 juli, den första i Sverige. De svenska surbrunnarnas drothning i avscende på bruket. Kärr något avlägset, högre beläget, mot söder.
Flistadbr. |wid Flista kyrkia.
Lagmansberga br. |i Scheminge sochn].

77 WESTERGÖTLAND

|*Skara br.* straxt wid staden.
Timleedbr. |i Soleskog]. Bruk: bör anses giftig.

78 SMALAND

|*Hugnelöf* Wekelsång s.
Tutaryd
*Jönkiöpingsbr.*³² 1/4 m. från Jönkiöp. stad i söder.
Låsta emällan Grimslöf i Skatelöf och Låsta i Wislanda.
Berg wid kyrkian.
Willstadsbr. 1/8 m. i nor från kyrkian wid Amnerstorpvägen.
Götterps br. wid siön i Asehöja sochn.
Forseda sochn.
*Feltorna br.*³³ |wid Wexjö, 1/2 mil i norr. Bruk: Lindelius upp tog den.
Unarybr. emällan kyrkian och Sunnanby.
Markarybr. wid Ulfbäcks gård.
Wernamo
Strätte Rysby s.
Tolgsbr. |eljest |Barnbrunnen wid Ödetofftä³⁴.
Barna brun Hallared sochn].

79 HALLAND

[tomt]

80 SKANE

|*Ramiösa br.* från Helsingborg]. Bruk: Döbelius³⁵ upp tog den.

81 BLEKINGE

[tomt]

82 TRE ÖAR

[ÖLAND, GOTHILAND, ÅLAND]
 [tomt]

Bilaga 5: Utdrag ur Drag ur Sundsvall öden

Drag ur Sundsvalls öden

Av Fil. Dr. Per Collinder

Hur staden kom till

Under våren 1620 befann sig riksrådet Johan Skytte på resa genom det väldiga norrländska lagmansdömet som konungen givit Axel Oxenstierna att bestyra över. I mars skriver Skytte från Österbotten till Oxenstierna, att han »drager sjösidan allt uppåt igen till att förfara om hamnarnas lägenheter, och vill förtöva något i var socken för att förhandla med allmogen.» Han beklagar senare att »de fattas, som skole undervisa dem att bygga sägekvarnar», men har förmått många att lova att slå sig ned och bli borgare där de med skälliga friheter kunna bli av Kungl. Majestät försörjda.

I Selånger hölls ting i kungsgården med socknarnas tjugo-fyra edsvurna, landskapets knektar mönstrades och socknarnas inbördes skyldigheter att skjutsa och hålla väg ordnades. Här synes Skytte ha frågat de edsvurne, om några bönder ville sätta sig ner i en stad under Kungl. Maj:ts beskydd, varvid bönderna i Selånger befunnits villiga här till. Och den 23 augusti 1621 undertecknades av Magnus Brahe, Axel Oxenstierna, Nils Bielke och Johan Skytte under konungens frånvaro i Liffland

ett brev om grundläggning av en ny stad vid namn Sundswald i Selångers socken.

Varför kom staden att ligga i Selånger? Förklaringen ligger i en avlägsen forntid bortom alla skrivna källor. Den punkt där Gustaf Adolfs trommän nedsatte den nya stadens råmärken låg i korsningen mellan två urgamla vägstråk. Det ena gick mot norr, det var landsvägen från Uppsverige längs Bottenhavets kust, den gamla Norrstig.

Ännu för femtio år sedan talade de gamla om Selångerssundet, som vi nu kalla en å. Under förgångna sekler, innan landhöjningen lyftat Selångerssjön över havets nivå, gick här en led där forntidens och medeltidens små fraktskutor seglade och rodde in till Sankt Olofs hamn vid Selångers gamla kyrka, där på 1300-talet Hälsingelagens huvudexemplar fanns förvarat. Därifrån gick en troligen urgammal handelsväg upp mot Ljungan och vidare mot Norge, där den resande kunde nå Atlanten vid Trondheimsfjorden. Det var där pilgrimer vandrade mot Olof den heliges gravkyrka efter »mellanvägen» eller Medalpadha som sedan blev vårt landskaps namn. Föga anade rikets fäder på sextonhundratalet att drygt ett kvarts årtusende senare en väg av järn från Trondheim skulle korsa en annan väg av järn längs kusten mot ödemarkerna vid polcirkele, och detta just vid den plats där de lagt den nya staden på Sundsvallen. Föga anade de väl också huru långsamt den lilla staden skulle utplånas och återuppstå, men att här till en tid skulle byggas och drivas på utrikes sjöfart flera skepp än från de flesta av rikets andra hamnar.

Byn Sund låg på Norra bergets sydvästra sluttning mot ån, strax ovanför den nutida begravningsplatsen. Men staden anlades inte där utan strax nedanför på åns andra sida, på »vallen» vid Sund. Detta talar för att namnet Sundsvall skall ha tonvikten på första stavelsen och ej på den andra, som man stundom hör. Den nya staden låg vid ån, mellan denna och

en linje dragen från Widesbron till ungefär den punkt där hovrätts huset nu ligger.

Varför platsen blev just där kan inte vara av annat skäl än att den gamla segelleden genom ån där skars av den bro på vilken kustlandsvägen gick vidare mot Ångermanland. Här bör Johan Skyttes forskande öga ha kunnat se utsikter att skapa ett centrum för handel och hantverk. Mitt över ån låg Sund, Selångers rikaste by, med boskap och gröda; på sluttningen söder om staden var plats för de blivande borgarnas egna kreatur och jordlotter. Över bron drogo handelsmän och konungens folk, och längs ån skutor in mot Selångersbygd; i den öppna fjärden och i skärgården gick strömming och sik, harr och lax till föda för de blivande stadsborna. Vid bron var lätt att taga tull, och Sidsjöbäcken hade vattenkraft åt smederna.

Det är naturligt att staden inte lades vid Indalsälven, ty vid dess smala nedre dalgång fanns ingen större bygd. Forsen vid Berge stängde vägen för skutor, alldeles som Vårsta- och Viforsarna stängde leden mot Ljungans rikare ådal. Men från Sundsvall och Selånger gingo vägar både till Ljungabygden vid Vattjom och mot Indalsälven längs Sättmåån. Det var detta som hade gjort bygden vid Selånger till Medelpads centrum. Och den nya stadens plats gjorde den därför skickad att spela den roll som var den avsedd. Dock blev ån allt grundare, men detta synes man från början inte ha bekymrat sig för.

Konungen ville hålla sin hand över samfärdseln och affärer-na; landsbornas handel var därför bunden vid vissa tider och platser och en av det nya Sundsvalls uppgifter var att draga till sig Medelpads och kanske också en del av det norska Jämtlands handel med skinn, spannmål och lärf. En annan uppgift var att samla på en plats de hantverk, som bönderna inte själva utövade till husbehov.

För att uppmuntra landsfolket att sätta sig ned i staden gavs

åt dess borgare tre års tullfrihet för de varor de köpte, tre års frihet från utskrivning till knektar och tolv års frihet (sedemera minskat till fyra år!) från skatt till kronan, samt företräde före andra att arrendera Brämön och Brämökälven samt att nyttja de tre närliggande skattehemmanen Sund, Köpstaden och Akersvik.

Våren 1623 hade den lilla staden fått trettiosju borgare, och de hade i allmänhet var och en två stugor — liksom bondgårdarna — med tillhörande bodar och sjöbodar, stundom också stall. Bland dessa borgare finna vi också några som konungen pålagt en särskilt betydelsefull verksamhet i den nya staden.

Det finns en gammal bok »Om kungariket och vägar», som skrevs på 800-talet åt kalifen i Bagdad. Där berättas om »folket Rus» eller svenskarna, som foro nedför Don och över Kaspiska havet samt på kameler till Bagdad. De sålde skinn av bäver och svart räv samt även svärd. Det finns en arvsägen att Medelpadskustens folk drev handel i forntiden med Birkkala i det finska Satakunta. De måste då ha seglat in vid Björneborg och efter Kumöälven in i det stora finska sjösystemet, Näsijärvi, Kymmene, Saima. Varför skulle de inte ha kunnat fortsätta mot sydöst efter ryska floder och kommit till kalifen med sina skinnvaror och svärd? Ingenting förbjuder oss att tro det, ingenting bevisar det heller. Men det syns troligt av andra skäl att järnhanteringen i Medelpad går tillbaka till en grå forntid.

Här som i andra landsändar funnos en del bönder som i egna smedjor behandlade järn för eget eller grannarnas bruk. Även vapensmeder funnos redan under medeltiden, och deras efterföljare hade Vasakungarna anställt att smida hillebarder och bössor åt kronan. På Gustaf II Adolfs tid ägde Medelpads socknar ett halvt tjog kronsmeder, som kunde smida rör till bösspipor, och dessa befalldes att flytta tillsammans till Sundsvall, där hus och verkstäder byggdes åt dem samt en stor



Sundsvalls äldsta sigill.

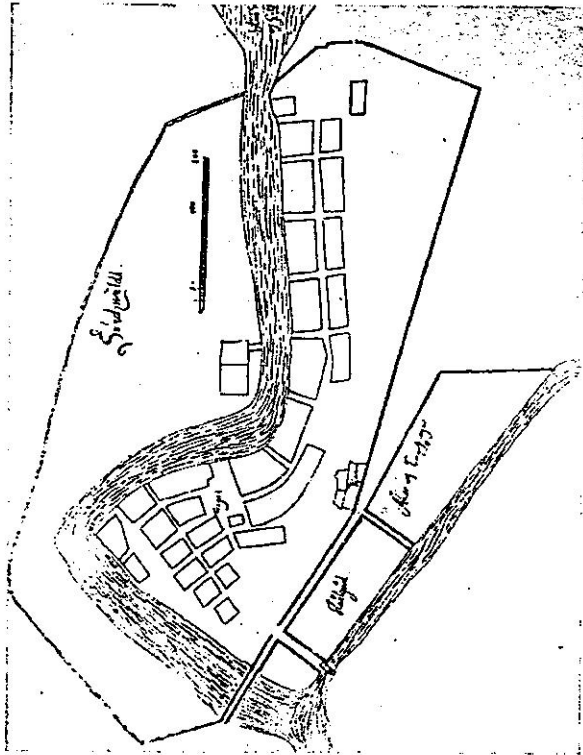
gemensam smedja, troligen vid Sidsjöbäck, där vattenkraft fanns för hammare och bälgar.

Det var detta kronans gevärsfaktori som gav staden dess vapen, en stormhatt över två korslagda gevärsgefflar. Vapensmedjan tycks inte ha spelat avgörande roll för stadens tillkomst, och den blev av föga betydelse för dess framtid; redan efter flyttades kronsmederna till Söderhamn. Det var handeln, hantverket och till en början kanske framför allt fisket, som skulle hålla det nya Sundsvall vid liv i början av dess torftiga tillvaro. Till sin hjälp erhöll staden dels ödegodset Täfte i Skön, »tu pilskott ifrån staden», dels Brämön — dock utan rätt till jakt och djurfångst — samt de närliggande fiskelägena Krankebo, Röhamn och Lörudden.

Icke genast fick livet fasta former i den nyanlagda staden. Till en början sagnades både kyrka och rådhus. När stadens förste borgmästare, Axel Kristoffersson, satt till doms år 1629, hade mästern Adam skomakare förevisat honom tjuvnad, och Jakob båtsman hade dragit kniv mot borgmästaren under höga okvädinsord!

I början av 1630-talet hade kyrkan blivit färdig. Den låg på krönet av den sandås, som sedan kallades Väderkvarnsbacken efter den väderkvarn, som fanns där i början av 1700-talet. Det var en oansenlig byggnad utan både torn och klockstapel, men man kan ändå föreställa sig den lilla församlingens känslor då de första gången samlades i gudshuset för att höra herr Hindrik, Selångerskyrkoherden, förkunna ordet, och för att sjunga sina psalmer utan orgel.

Staden hade på den tiden blott två gator. Den ena gick längs med ån nedanför åsen, den andra motsvarar den nuvarande Holmgatan på åsen av den udde, kring vilken ån kröker sig nedanför Widesbron. Torget med rådhuset överst låg på slutt-



Sundsvalls äldsta stadsplan.

ningen mot öster från Holmgatan ner mot ån och kyrkan rakt söder därom uppe på åsen. Här på åsen finns nog ännu det älderdomligaste av Sundsvall, men av den första staden blott någon husgrund eller källare, som blivit kvar efter de stora eldsbränderna. Husen voro alla av trä.

Stadens styrelse var i början svag. Borgarna voro besvikna över sina stadsrättigheter; bönderna kommo inte till staden, borgarna måste söka matvarorna på landet; och smyghandlare från grannstäderna foro omkring i landskapet och gjorde olagliga affärer. Bönderna voro skyldiga att föra sina varor till staden, att sälja dem där och betala tull, och staden skulle få en del av tullen. Bönderna voro vana att ha sin handel med Härnö-sand och Hudiksvall och låtsade inte om den lilla »nystaden» vid Selångersundet. Den förbjudna lanthandeln lyckades man aldrig utrota.

Från städerna i söder kommo borgare om somrarna med skutor på fiske och de drevo också handel till förfång för de betryckta sundsvallsborna. Med Njurundabönderna hade staden långa och heta strider om fisket kring Lörudden. Stadens egna handelsmän hade inte rätt att driva sjöfart och handel med någon annan stad än Stockholm, som således drog till sig folk och pengar på landsortens bekostnad. Dessutom tog staden ut omkring en fjärdedel av borgarna till båtsmanstjänst på krigsfartygen, då de inte hade ogifta ungdomar att skicka ut.

För det äldsta Sundsvall hade väl strömmingen passat bättre som vapen än gevärsgeflarna och stormhatten, ty det var på sin strömmingsfångst borgarna huvudsakligen höllo sig vid liv. Grannstäderna ville ha bort den nya medtävlaren, och även regeringen syns ha övervägt att lägga staden öde och flytta folket till annan ort.

Nu kom kriget mot Danmark åren 1643—45 med krigsföretag mot Jämtland, som då var danskt. All tillgänglig spannmål uppköptes, de fattiga Sundsvallsborgarna måste utan ersättning leverera »fyra sköna hästar med sadlar och annor tillbehör», när staden själv ej ägt mer än sju. Ibland fick borgaren ge rum och föda åt dussinet knektar; ammunition och annat skulle forslas till gränsen. Borgarna sattes under vapen. År 1644 lät borgmästaren föra hustrur och barn och värdefullare lösöre undan till en ort, skyddad för angrepp, och efter freden bad det »förblottade och avkomna» borgerskapet att av majestätets mildhet och nåd bli förskonade för den fördubblade värnskatten.

Staden flyttar till havet

Efter Brömsebrofreden 1645 hade Jämtland blivit svenskt och regeringen skickade några betrodda män för att undersöka de små norrländska städernas svårigheter. Ledare var sekreterare Daniel Behm och en av medlemmarna den framstående ingenjören Nikodemus Tessin d. ä. Om Sundsvall säger Behm, att där

Bilaga 6: Tidningsurklipp

Han letar kalkkällor i Medelpad

SUNDSVALL
I Medelpads skogar finns ett tusental kalkkällor. Lars Wikström arbetar med att samla in material om alla dem, både var de finns och historierna om dem.

En kartläggning av Medelpads alla kalkkällor genomförs just nu av naturgeografen Lars Wikström vid VBB Viak i Sundsvall i samarbete med Akademien för de friska källorna. Med hjälp av affischer i byar och brev till hembygdsföreningar försöker Lars Wikström få människor att ge upplysningar om var det finns kalkkällor och hur de ser ut. Han samlar också in sägner och historier om dem.

1.000 i Medelpad

Hittills har han fått in uppgifter om ett hundratal källor men han tror att det finns många fler.

– Uppskattningsvis finns det tusen källor bara i Medel-

pad, säger Lars Wikström. Anledningen till att han tror att det finns så många är bland annat att mäta pH-värdet för att se om vattnet är landsepets utseende. Kuperad terräng med berg och dalar är lämpligt för kalkkällor att tränga fram i.

Fryser inte

En kalkälla innehåller grundvattnet som tränger upp till markytan. Eftersom grundvattnet ligger under fjällen är det varmt och fryser därför inte till is. Under somrarna kyls marken ned och vattnet och därför håller det sig svalt och friskt även under de varmaste somrardagarna.

– Källor är bra miljöindikatorer. Genom att se hur vattnet i dem märkan man se hur miljön i omgivningen mår, säger Lars Wikström.

I början av maj hoppas Lars Wikström att kartläggningsen ska vara färdig. Då tar undersökningen av källorna vid. Med ryggsäcken full med olika mätutrustningar ger han sig ut i våra

skogar för att leta upp källor. Väl framme kommer han bland annat att mäta pH-värdet för att se om vattnet är försurad. Han kommer också att mäta vattnets temperatur.

Proverna sammanställs sedan i en katalog som kan användas av till exempel skogsvårdsstyrelsen och Inrättningar som är intresserade av vattendrag.

Offerkällor

Men syftet med undersökningen är som sagt inte enbart att konstatera vart källorna finns och mäta hur de mår. Syftet är också att bevara en kultur som härstammar från källorna.

– De äldsta i Sverige härstammar ända från stensåldern 2000 f Kr, berättar Lars Wikström.

Ett flertal av dem var offerkällor. Människorna trodde att det bodde gudar i källan och därför offrade man till exempel pengar, redskap, djur och ibland människor.

Andra sägs som helande var vid man drack vattnet för att bli frisk.

Bannlystes

När kristendomen kom till Sverige bannlystes de blodigtäckta källorna av kungligheterna och vattenkuransal- ter inrättades runt om i landet. I Härnösand byggdes ett brunns hus vid nuvarande Brunns hus och Nybrogatan och i Sundsvall byggdes ett brunns hus med parkanläggning i Badhusparken. Vattnet leddes från två källor på Norra stadsberget. Mindre anläggningar fanns i Rogsta i Torps socken och i Ensilföre i Borgsjö socken.

Ett exempel på hur kristendomen använde sig av källor är trefaldighetskällorna dit människor gick på trefaldighetskvällen. Under högtidliga riter drack man av vattnet och åkallade den heliga trefaldigheten, fadern, sonen och den helige anden.

Smakade besikt

En av trefaldighetskällorna ligger i Västana i Indalsliden. Dit gick människor långt in på 1960-talet.

– Innan den speciella kvällen hade vi granris runt omkring källan och så rensade vi bort skräp ur den. Sedan gick vi dit allihop och drack att det smakade besikt, nästan som blåck, berättar Mauritz Asén.

En av Medelpads mest



kända källor är St Olofs källa i Borgsjö. Namnet har den fått efter den norske konung en Olof Héraldson som passerade källan under sin vandring till Norge och Stikles-tad där han stupade 1030. Efter sin död helgonförklarades han och människor började de passerade St Olofs källa i Borgsjö.

MONA HALLÉN
060-197158

Under vinterhalvåret sam-
lar Lars Wikström in upp-
gifter om kalkkällor
i Medelpad. I maj beräk-
nas han vara klar och då
fortsätter han arbetet med
att undersöka vattnet.
Foto: Niklas Larsson

Källan som är en källa till djupare kunskap



LARS WIKSTRÖM är naturgeograf som sedan november förra året undersöker länets kalkkällor och skaffar fram viktig information.

Foto: MICHAEL BERGGREN

Viktig kartläggning av länets kalkkällor ger information som underlättar miljövården

Vattnet i vattenkällor fungerar utmärkt som indikator på förorening och andra miljöproblem.

Därför ska alla Medelpads kalkkällor inventeras.

– Det är viktigt att det finns en aktuell förteckning över källorna för att kunna vårda dem i framtiden, säger Lars Wikström som arbetar med källinventeringen.

Lars Wikström är naturgeograf och har sedan i november förra året arbetat med att inventera Medelpads kalkkällor.

– Än så länge har jag hittat ungefär 30 stycken. Men det finns otroligt många fler, säger Lars Wikström.

Viktig information

En källa definieras geologiskt som en punkt eller ett område där grundvattnet tränger fram till markytan.

Det, berättar Lars, betyder att vattnet i en källa kan lämna värdefull information om hur miljön runt omkring källan mår. Och inte nog med det.

– En bra källa ger dessutom friskt vatten till människor och djur. Och så är de en viktig del av

vår kulturhistoria, berättar Lars.

Lars ska inte bara ta reda på hur många källor som det finns i Medelpad, utan han ska också ta olika prover på vattnet.

– Jag mäter vattnets temperatur, elektriska ledningsförmåga och surhetsgrad.

Dessutom försöker jag att ta reda på vad man använder den till och om det finns vatten i källan året runt, säger Lars.

Skrivit brev

För att komma i kontakt med personer som vet var källorna finns har Lars skrivit brev till hembygdsföreningarna runt om i Medelpad.

Och i väntan på brevsvaren har arbetet gått lite trögt.

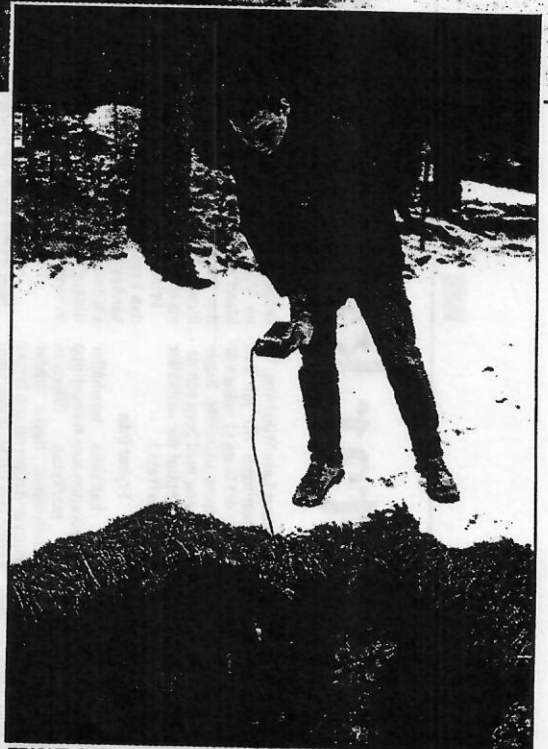
– Jag är så beroende av att få hjälp av andra. Och alla som vet var jag kan hitta en källa är naturligtvis välkomna att höra av sig till mig, säger Lars.

Ett samarbete

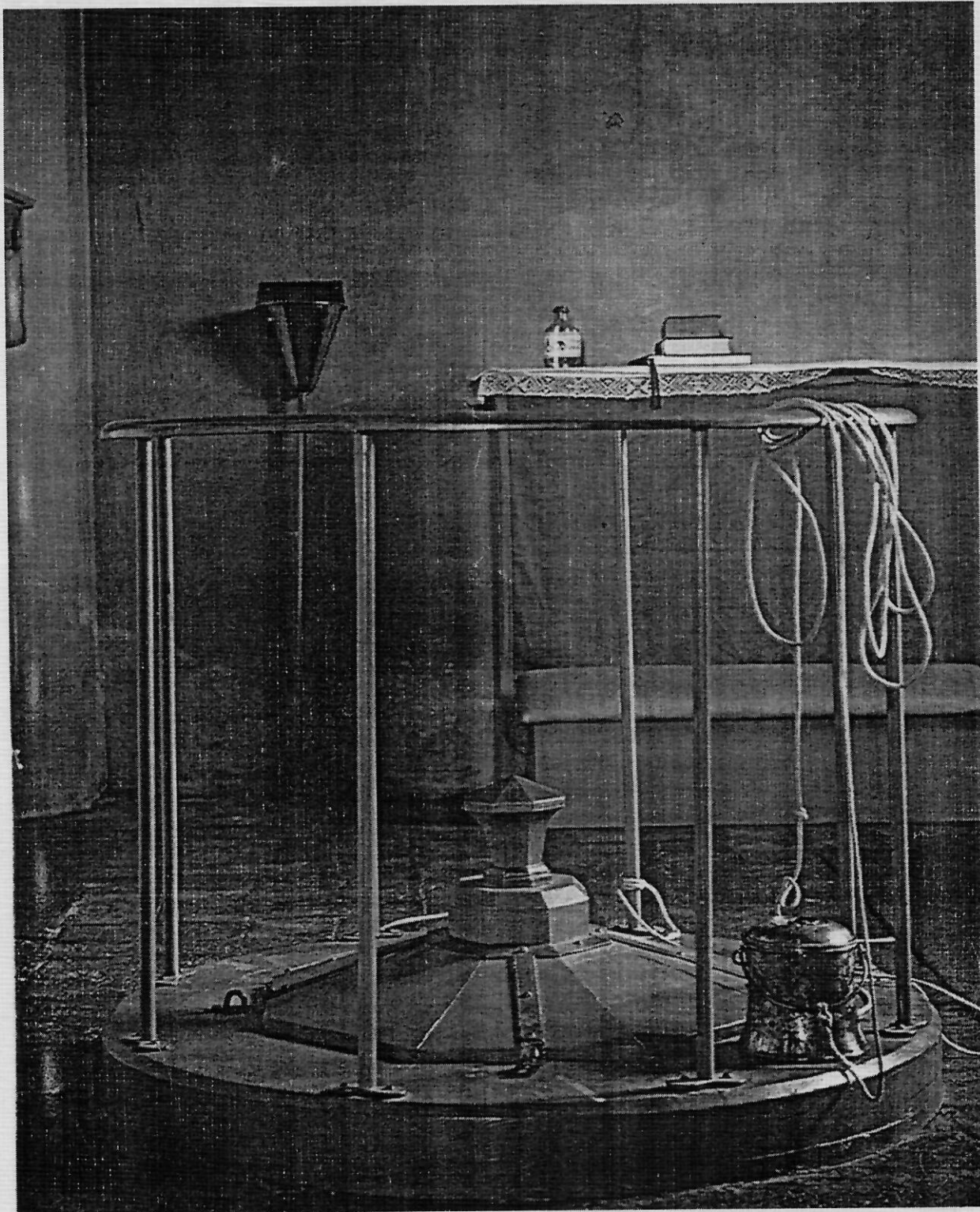
Lars arbete med källinventeringen sker i samarbete med VBB Viak i Sundsvall och Akademin för de friska källorna.

Och med ett kort uppehåll under vinterns kallaste månader sätter Lars igång med sitt arbete när det våras igen.

Annika Rolfstam



FRISKT OCH RENT VATTEN är av största vikt för både människor och djur.



Olofskällan i Sönga kyrka.

o
 Angermanland
 ett annat år
 kanske ?!

32

Hämösand DN 19/4

Hälsokälla återuppstår. -98

En gammal källa och hälsobrunn ska väckas till liv i Hämösand. 1745 invigdes hälsokällan med hög järnhalt i vattnet. Men under kriget med ryssarna 1808-1809 härbärgerade brunns huset ryska krigsfångar. Därefter föll det i glömska en tid. Brunns huset återuppväcktes senare och där bjöds då förutom vatten även på teater. Nu ska vattnet flöda fritt igen - i ett av stadens varuhus. Nya prover på vattnet visar att det håller hög kvalitet. Den här gången ska vattnet serveras från en allmän dryckesfontän, skriver Nya Norrland.